

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ PROGRAMI

PAVLİKANLAR

SULTAN GÜRSOY

DANIŞMAN
Prof. Dr. NADİR ÖZKUYUMCU

MANİSA-2018

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Doküman Kodu	FRYL-031
		Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 20.03.2018 tarih ve 12/Ek 4 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Sultan GÜRSOY'un "**Pavlikanlar**" Konulu tezi incelenmiş ve aday 19.04.2018 tarihinde saat 09.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

ile karar verilmiştir.

ÜYE

Doç.Dr. Fatma AKKUŞ Yiğit

BAŞKAN
Prof. Dr. Nadir ÖZKURUMCU

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi S. Y. YASAR

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Adem ÇAPAR

Onaylayan
Halit EV

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “PAVLİKANLAR” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19/04/2018

Sultan GÜRSOY

ÖZET

PAVLİKANLAR

Tez konusuna genel bir isim verilerek, Pavlikanların, siyasi ve sosyal alandaki etkilerini de içine alan genel bir çalışma yapılması hedeflenmiştir.

Günümüze kadar Pavlikanlar hakkında yapılan çalışmalar siyasi tarihlerinden ziyade Hristiyanlık tarihi bağlamında ele alınmıştır. Bu tezle birlikte siyasi tarihleri hakkında da araştırma yapılarak, Pavlikanlar hakkında yapılan çalışmalara bir yenisinin eklenmesi amaçlanmaktadır.

Bizans'ın uyguladığı '*tek din*' politikası doğrultusunda ötekileştirilen, dışlanan ve baskılara maruz kalan Pavlikanlar, diğer heretik cemaatlerden farklı olarak Bizans'ı sadece dini alanda değil siyasi alanda da uğraştıran bir topluluktur. Bu topluluğun diğer bir özelliği de belli bir etnik unsura sahip olmamasıdır. Bulundukları coğrafyanın avantajını kullanıp bazen Araplara karşı Bizansla bazen de Bizans'a karşı Araplarla yaptıkları iş birliği doğrultusunda güçlerini arttırarak IX. yüzyılda Divriği de kendi devletlerini kurdular.

Dört bölümden oluşan tezimizin birinci bölüm başlığı Coğrafyadır. Bu bölümde Pavlikanların ortaya çıktıkları ve yayıldıkları bölgeleri anlattık ve Pavlikanların etnik yapısı hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde Din başlığı altında, Pavlikanlarla birlikte aynı coğrafyada ortaya çıkan ve heretik olarak adlandırılan diğer cemaatler hakkında bilgi verdik. Daha sonra Pavlikanların dini inançlarını ve Pavlikan adının kökenini anlattık. Üçüncü bölümümüz de ise Siyasi Tarih başlığı altında, VII. ve IX. yüzyıllar arasında Bizans'ın siyasi durumu, bu yüzyıllar arasında Bizans – Müslüman Arap ilişkisi, Pavlikanların siyasi tarihleri ve son olarak da Pavlikanlardan sonra ortaya çıkan cemaatlerin siyasi tarihlerine değindik. Dördüncü ve son bölümümüzde ise, Bizans'ın Heretik Cemaatler İle Mücadelesi başlığı altında, Kilise – Devlet ilişkisi, Heretik cemaatlerin ortaya çıkış nedenleri ve Bizans – Pavlikan Mücadelesi konularını anlattık.

ABSTRACT

PAULICIANS

By giving a general name to the thesis, it is aimed to carry out a general study including the effects of the Paulicians on the political and social aspects.

The studies on the Paulicians as much as the day-to-day work are largely handled in the context of Christian history rather than their political history. With this thesis, it is aimed to add a new work on the Paulicians by conducting research about their political history.

By the Byzantines 'one religion' policy in accordance with the marginalised, excluded and exposed to pressures Paulicians, the other a heretic sects, unlike in the political domain is not the only religion of the Byzantine Empire. Another feature of this community that don't have a certain ethnic element. Use the advantage of the geography where they are and sometimes their cooperation with the Arabs against the Byzantines against the Arabs, the Byzantine Empire, sometimes by increasing their power in the direction of IX. century own of a state of Divrigi.

Four-part thesis the title of the first chapter of our Geography. In this section, Paulicians appeared, and we introduced information about the ethnic structure of the regions where they are released and Paulicians. The second section under the title of Religion, and we gave information about other communities in the same region is called heretic. Then we have explained the origin of the name of the religious beliefs and Paulicians. In the third chapter, under the heading of Political History, VII. and IX. Byzantine political situation between centuries, Byzantium - Muslim Arab Relation between these centuries, Political histories of Paulicians and finally to the political history of the congregations that emerged after Paulicians. In the fourth and final episode, Byzantium was under the title of a struggle with Heretic Congregations, Church - State Relation, Reasons for emergence of heretic communities and the Byzantine - Pavlikan Struggle.

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu' ya, bilgi ve tecrübesi ile beni yönlendiren Sayın Prof. Dr. Yusuf Ayönü hocama, tezimle ilgili kaynakça önerilerinde bulunan ve yardım eden Yrd. Doç. Dr. Hasan Akyol hocama, tezimin editörlüğünü yapan kardeşim Kadir Gürsoy'a, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

Sultan Gürsoy

Manisa/2018

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFYA

1.1. ANADOLU COĞRAFYASI.....	6
1.1.1. Bizans Döneminde Kapadokya ve Armenia	7
1.1.1.1. Pavlikanların Ortaya Çıktıkları Coğrafya	8
1.1.1.2. Maraş	9
1.1.1.3. Malatya	10
1.1.1.4. Divriği	10
1.1.1.5. Pavlikanların Balkanlarda Yayıldıkları Yerler.....	12
1.1.1.6. Pavlikanların Etnik Kökenleri	12
1.1.2. Bogomillerin Ortaya Çıktıkları Coğrafya.....	13
1.1.2.1. Bogomillerin Yayıldıkları Coğrafya	14

İKİNCİ BÖLÜM

DİN

2.1. HRİSTİYANLIK.....	16
2.1.1. Hristiyan Kelimesinin Anlamı	16
2.1.2. İsa'nın Hayatı.....	16
2.1.3. İsa'dan Sonra Hristiyanlığın Gelişimi	19
2.1.4. Hristiyanlığın Temel İnanç Esasları	22
2.1.5. Hristiyanlık İncasında Haç'ın Önemi	23
2.1.6. Hristiyanlık da Mezhepleşme Hareketleri	23
2.2. DÜALİST İNANÇLAR VE HRİSTİYAN HETERODOKSİZMİ	24
2.2.1. Düalizm.....	24
2.2.2. Zerdüştlük Dini.....	24
2.2.3. Orfizm Dini	25
2.2.4. Gnosizm	26
2.2.5. Maniheizm.....	27
2.2.6. Messalianizm.....	29
2.2.7. Hristiyan Heterodoksizmi.....	30

2.3. PAVLİKANLARIN DİNSEL İNANÇ ÖZELLİKLERİ.....	31
2.3.1. Pavlikan Adının Anlamı	31
2.3.2. Pavlikanların Ortaya Çıkışları ve İnanç İlkeleri	36
2.3.2.1. Pavlikanların Tanrı ve Kristoloji Anlayışı.....	38
2.3.2.1.1. Pavlikanların Tanrı Anlayışı	38
2.3.2.1.2. Pavlikanların Kristoloji Anlayışı	39
2.3.2.2. Pavlikanların Haç, Azizler ve İkona Anlayışları	39
2.3.2.3. Pavlikanların Kilise ve Ruhban Sınıf Anlayışları	41
2.3.2.4. Pavlikanların Meryem Ana ve Kutsal Kitap Anlayışları	43
2.3.2.5. Pavlikanların Vaftiz ve Evharist Anlayışları	43
2.3.3. Pavlikanlar'dan Sonra Ortaya Çıkan Cemaatler	44
2.3.3.1. Bogomillerin Ortaya Çıkışları ve İnanç Özellikleri	45
2.3.3.1.1. Bogomilizm'in Etkilendiği İnançlar	46
2.3.3.1.2. Bogomil Toplumu	47
2.3.3.1.3. Bogomil Öğretisi	47
2.3.5.1.3.1. Bogomilizm Öğretisinde Dünyanın Yaratılışı.....	48
2.3.3.1.4. Bogomil Sofuluğu	49
2.3.3.1.5. Bogomiller Üzerinde Pavlikan Etki	50
2.3.3.2. Katharlar.....	50
2.3.5.2.1. Katharların Ortaya Çıkışları	51
2.3.5.2.2. Kathar Cemaatinin Yapısı.....	52
2.3.3.3. Tondrakianlar.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ TARİH

3.1. VII. ve IX. YÜZYILLAR ARASINDA BİZANS VE PAVLİKANLAR	55
3.1.1. İkonaklazzm Dönemi (711-843.....)	68
3.1.2. VII. ve IX. Yüzyıllar Arasında Bizans – Müslüman Arap İlişkileri.....	88
3.2. Pavlikanların Siyasi Tarihi.....	92
3.2.1. Pavlikanların Ortaya Çıktıkları Coğrafya	92
3.2.2. Pavlikanların Bir Cemaat Olarak Ortaya Çıkmaları.....	94
3.2.3. Pavlikan Devletinin Kurulması	99
3.3. Pavlikanlardan Sonra Ortaya Çıkan Cemaatlerin Siyasi Tarihleri.....	107
3.3.1. Bogomiller	107
3.3.2. Katharlar.....	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS'IN HERETİK CEMAATLERLE MÜCADELESİ VE PAVLİKANLAR

4.1. BİZANS'TA KİLİSE – DEVLET İLİŞKİSİ	115
4.1.1. Heretik Cemaatlerin Ortaya Çıkma Nedenleri	119
4.2. Bizans – Pavlikan Mücadelesi	121
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	132

ÖNSÖZ

Temizin konusu oluşturan Pavlikanlar, Bizans devletini uzun yıllar uğraştırmaları nedeniyle Ortaçağ siyasi tarihinin araştırma konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece Anadolu’da değil, Balkanların siyasi ve sosyal hayatında önemli roller oynamışlardır. Hatta Pavlikanların etkisiyle ortaya çıkan Bogomiller aracılığıyla Batı Avrupa’nın siyasi ve dini hayatında da kalıcı izler bırakmışlardır.

Pavlikanlar hakkında Türkiye’de yapılan araştırmalara bakacak olursak, bu konu hakkında yazılan bir yüksek lisans tezi (Sakin Özışık, Ortaçağ Hristiyan Heresi Gruplarından Pavlikanlar, Cumhuriyet Üniversitesi, 2007) dışında yapılan müstakil bir araştırma bulunmamaktadır. Türkiye’de bu konu hakkında dolaylı da olsa ilk bilgi veren kişi Fuat Köprülü ve daha sonra onun öğrencisi Osman Turan, Selçuklu araştırmaları içinde değinmiştir. Ahmet Yaşar Ocak ise, Baba-i isyanı ile bağlantılı olarak, Aleviliğin oluşum süreci içinde satır aralarında değinmiştir¹. Ayrıca, Mehmet Çog’un, “İslam-Bizans Bağlamında Pavlikanlar” ve İskender Oymak’ın, “Pavlikanların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Pratikleri” adlı makaleleri bulunmaktadır.

Batı’da XIX. yüzyıldan itibaren Pavlikanlar hakkında yapılan araştırmaların çoğu dini tarihleri üzerinedir. Ancak Pavlikanların dini tarihleri kadar siyasi tarihleri de önemlidir. Pavlikanların, Bizans devletiyle mücadelesi hem dini hem de siyasidir. Öyle ki Bizans’ın doğu sınırında bağımsız bir devlet kurdular ve Bizans topraklarına akınlar yaptılar. Daha da önemlisi Müslüman Arap – Bizans ilişkisinde kilit rol oynadılar. Bizans zulmünden kaçan Pavlikanlar, Müslüman Araplara sığındılar. Bizans ordusunda görev alan Pavlikan liderler, Müslüman Araplara, Bizans ordusu hakkında önemli bilgiler verdiler hatta onlarla birlikte Bizans’a karşı savaştılar. Bizans, doğu sınırında hâkimiyetini IX. yüzyılda Pavlikanları yok ettikten sonra sağlayabildi.

Biz bu çalışmamızda Pavlikanların siyasi tarihleri üzerinde durduk. Dört bölümden oluşan tezimizin birinci bölüm başlığı Coğrafyadır. Bu bölümde Pavlikanların ortaya çıktıkları ve yayıldıkları bölgeleri, Pavlikanların etnik yapısını anlattık. İkinci bölümde Din başlığı altında, Pavlikanlarla birlikte aynı coğrafyada ortaya çıkan ve heretik olarak adlandırılan diğer cemaatler hakkında bilgi verdik. Daha sonra Pavlikanların dini inançları, Pavlikan adının kökenini anlattık. Üçüncü bölümümüz de ise Siyasi Tarih başlığı altında, VII. ve IX. yüzyıllar arasında Bizans’ın siyasi durumu, bu yüzyıllar arasında Bizans – Müslüman Arap ilişkisi, Pavlikanların siyasi tarihleri ve son olarak da Pavlikanlardan sonra ortaya çıkan

¹ Mehmet Çog, **İslam – Bizans Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 13/2, Elazığ, 2008, s. 74.

cemaatlerin siyasi tarihlerine değindik. Dördüncü ve son bölümümüzde ise, Bizans'ın Heretik Cemaatler İle Mücadelesi başlığı altında, Kilise – Devlet ilişkisi, Heretik cemaatlerin ortaya çıkma nedenleri ve Bizans – Pavlikan Mücadelesi konularını anlattık.

Tezimizle ilgili yapılan çalışmalar şunlardır; 23-25. 06. 2016 tarihleri arasında düzenlenen ANAMED (Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi) IV. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumunda “Haçsız Hristiyanlar Pavlikanlar” başlığı altında poster sunum olarak sunuldu. 19-20.08.2017 tarihleri arasında düzenlenen Düşünbil Dergisi IV. Mitoloji Günlerinde, “Bizans’tan Bir Hatıra: Digenes Akrites Destanı”nı adıyla sunuldu. Ayrıca tezimiz, 31.01.-03.02.2018 tarihleri arasında Kayseri’de düzenlenen Uluslar Arası Sosyal Bilimler Kongresinde “Pavlikanlar” başlığı ile sunuldu.

GİRİŞ

Bizans devleti, I. Iustinianos'tan (518-527) itibaren "tek din, tek dil" politikasını benimsemiş ancak bunu gerçekleştirememiştir. Bizans Devleti'nin kurulduğu coğrafi konum nedeniyle tek uluslu bir devlet olması imkânsızdı. Doğu ve Batı sınırlarında sürekli yeni düşmanlar ortaya çıkıyordu. Bu yeni düşmanlar, yeni ulus, yeni kültür ve yeni din demektir. Ayrıca Bizans devletinin en önemli iç siyaseti tehcir politikasıydı. Bu politika doğrultusunda, devletin bütünlüğüne tehdit oluşturan topluluklar, yerleri değiştirilerek nüfuzları yok ediliyordu. Diğer taraftan Bizans devleti, Hristiyanlık dinini resmi din ilan ederek, önceki yıllarda yaşanan kargaşadan kurtulmak istedi. Ancak Bizans devleti, aradığı huzuru burada da bulamadı. Doğu eyaletleri ile Konstantinopolis Patrikliği arasındaki çekişme, devleti içinden çıkılmaz bir buhrana soktu. Bizans devletinin en büyük hatası belki de hem ruhani hem de dünyevi iktidarı elinde bulundurmasıydı. Bizans imparatorları, din aracılığıyla halka ulaşarak hem toplumu denetlemek hem de birçok farklı ulustan oluşan halkını tek bir din çatısı altında birleştirmek istiyordu. Böylece, "tek din, tek dil" politikasını gerçekleştirmiş olacaktı.

VII. yüzyılda Müslüman Arap akınları sonucunda, Bizans Devleti birçok toprağını kaybetti. Bizans devletinin kaybettiği bu yerlerde halk, Monofizit veya diğer Hristiyan mezheplerine inanıyordu ve halkın ibadet dili yerel dildi. Bizans'ın elinde Küçük Asya, Balkanların bir kısmı, İtalya ve Sicilya kaldı. Bu bölgelerde Grek kültürü daha yoğundu. Küçük Asya, Helenizm kültüründen her ne kadar çok derin etkilenmiş olsa da, dağlık ve kırsal kesimlerde Helenizm kültürünün yayılması henüz tamamlanmamıştı. Bu bölgelerde halklar yerel dillerini VI. ve VII. yüzyıla kadar korudular. Küçük Asya'nın dağlık ve kırsal kesimlerdeki dilsel homojenlik VII. yüzyılın başlarında hala sağlanamamıştı. Yerel dillerin yok olmasını engelleyen en önemli faktörlerden biri bu bölgelerde ortaya çıkan ve heretik olarak adlandırılan cemaatlerdi. Bunlardan en çok bilineni, Montanizm* cemaatidir. Montanizm, Frigya, Lycaonia, Kapadokya, Galatya ve Kilikya'da yaygındı. Trullo konsey kanunları Montanizm cemaatinden bahseder. Aynı kanunlar onların III. Leon zamanında hala var olduklarını söyler. IX. yüzyılın başlarında Pavlikan Sergius Tychicus'un, Montaist Leon'a mektup gönderdiği bilinmektedir. Bu mektuptan sonra Montaistlerin, Pavlikanlarla birleştikleri düşünülmektedir. Çünkü Frigya bölgesinde Pavlikan cemaatinin arttığını görmekteyiz. Bütün bu olaylara rağmen, Küçük Asya'nın Helenleşmesi, ancak VII. yüzyılın

* Montanizm'in, erken dönem Hristiyanlık inancı, M.S. 150'li yıllarda Manisa Alaşehir civarında ortaya çıktığı, kurucularının ise Montanus ve iki ruhani kadın olan Maximilia ile Priscilla olduğu düşünülüyor. Montanus'un kendini peygamber ilan ettiği, Pepuza'yı (Külköy, Uşak) da merkez olarak seçtiğine inanılıyor. (Adnan Şişman, **Misyonerlik Faaliyetleri ve Uşak'ta Montanizm'e Dair Çalışmalar**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: III, sayı: 2, Aralık 2001, s. 4)

sonlarına doğru tamamlanmıştı. İmparator Heraklios, Grekçeyi remi dil ilan etti. Kilise zaten tören ve yazışma dili olarak Grekçeyi kullanıyordu. Ayrıca, Müslüman Araplar tarafından fethedilen Suriye ve Mısır'da Grekçe konuşan birçok Hristiyan, Bizans devletine kaçarak, Küçük Asya'ya yerleşti².

VI. yüzyılın sonlarına doğru ve VII. yüzyılın başlarındaki en önemli gelişmelerden biride Ermenilerin ön plana çıkmasıydı. Ermeniler, VII. ve VIII. yüzyıllar boyunca siyasi durumlarını korurlarken, IX. yüzyıldan sonra durumlarını geliştirmeye başladılar. Altıncı yüzyılın sonlarında Bizans İmparatorluğu Ermenistan'ın büyük bir kısmını kontrol altına almıştı, ancak VII. yüzyılda Müslüman Arapların yükselişi, bu kontrolü ellerinden aldı. Yine de Ermenice konuşan bazı topraklar Bizans sınırları içinde bulunuyordu. Küçük Asya'nın demografik yapısı, Balkanlardan göç ettirilen Slavların, Küçük Asya'ya yerleştirilmesiyle daha da zenginleşti³.

Din sosyal, psikolojik, ekonomik ve tarihi bir olgudur. Çünkü din, tarih içinde kendisinden önce meydana gelen her şeyle bağımlıdır⁴. Bunun için de dini toplulukların farklı sosya – kültürel arka plana sahip olmaları, dinsel farklılıkları doğuran en önemli nedenlerden biridir. Maniheizm, İslamiyet, Hristiyanlık gibi evrensel dinlerde farklı sosya-kültürel arka plana sahip toplulukların olması doğaldır. Bu farklı topluluklar, dine yeni yorum ve bakış açısı getirmişlerdir. Yeni yorum ve bakış açısı zamanla, dinin inanç esasları ve ibadet şekilleri konusunda ayrılıklara zemin hazırlamış, hatta bazen çatışma ve ayrılık nedeni olarak kullanılmıştır⁵.

Zaman içinde din, kendi etki alanını genişletmek için iktidar ile birleşti. Dinin siyasallaşması, gerçek amacı olan barış, uzlaş, hoşgörü ve farklılıklara saygıyı terk etmesine neden olmuştu. Din artık siyasi iktidarın etkisiyle, farklılıkları dışlayan ve onlara yaşam hakkı tanımayan, kendi varlığıyla özdeşleştirdiği siyasal ve sosyal anlayışın çıkarları doğrultusunda hareket eden bir yapıya bürünmüştü. Bundan sonra kendi çıkar ve hedeflerine aykırı gördüğü anlayış ve akımları sapkın ilan eder hale gelir. Diğer taraftan, dinin siyasallaşması, aynı din çatısı altında farklı anlayış ve oluşumları engelleyememiştir. Tam tersi, dinin siyasallaşma süreci, dinsel çatışma ve farklılıkları kamçulamıştır. Siyasal iktidarla sorun yaşayan insanlar,

² Peter Charanis, **Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century**, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 13, 1959, <http://www.jstor.org/stable/1291127>, (20.05.2017), ss. 25-26-27.

³ Charanis, s. 28.

⁴ Mircea Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, (çeviren: Mehmet Aydın), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 68.

⁵ Şinasi Gündüz, **Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi- Heresi Kavgası**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 9, İstanbul, 2004, s. 8.

siyasal iktidar tarafından desteklenen dinsel yorum ve anlayışlardan uzak durmaya başlamışlardır⁶.

Ortodoksi, Heterodoksi ve Heresi kavramlarının anlamını bilmeden, Ortodoks ve Heretik cemaatlerin mücadelesini anlayamayız. Bu kavramların anlamlarına kısaca bir göz atacak olursak; *“Ortodoksi, genellikle egemen yaygın inanış için kullanılan bir terimdir. Kendini çoğunluğun inancını temsil eden merkezi din anlayışıyla ve egemen siyasi güçle özdeşleştiren dinsel yorum. Asıl doğru öğretiyi savunduğunu iddia eden düşüncedir”*. Heterodoksi, *“resmi öğretinin dışında kalan her türlü akımı ifade eder. Çoğunluğa karşı azınlığı, resmi din anlayışına karşı muhalefeti temsil eden akımlar Heterodoksi mezhepler olarak adlandırılmışlardır”*. Heresi, *“Heterodoksi içerisinde, dinsel inanç ve değerlere getirdikleri yorum ve bakış açısıyla yaygın din anlayışının temel değerlerinden sapma gösterdikleri düşünülen ve bu yüzden cezalandırılmayı hak ettiklerine inanılan akımlardır”*⁷.

Ortodoks olarak kabul edilen inanışlar, kendi inanış ve anlayışları dışında kalan akımları heretik olarak suçlamışlardır. Bunun öncelikli sebebi, dinin temel inanış ve ibadet esaslarının anlaşılmasında dogmatik bir yaklaşım benimsemiş olmasıdır. Farklı yorum ve anlayışları kabul etmeyen, sorgulanamaz bir tek doğru anlayışı kabul eden dogmatizm, kabul edilen dogmalara ters her türlü anlayışı sapkınlık/ heretik olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda Katolik dünyasında yüzyıllarca etkili olan “Kilise dışında kurtuluş yoktur”, anlayışı sadece Hristiyanlık dini dışında kalan dinler için değil, Hristiyanlığın Roma Katolikliği dışındaki bütün yorumları da sapkınlık olarak değerlendirilmiştir. Bir diğer neden ise, Ortodoks olarak kabul edilen inanç, sosyal çoğunluk ve siyasi iktidar ile özdeşleştirmesi sonucunda takındığı egemen tavıra karşı oluşabilecek tehditleri bertaraf etmek için savunmacı, baskıcı, dayatmacı bir hareket sergilemektedir. Kilise siyasi ve sosyal egemenliğini kaybetmemek için Ortaçağ boyunca Hristiyanlık dışı dinlere ve Hristiyanlık içinde sapkın ilan ettiği cemaatleri cezalandırmak için Haçlı Seferleri düzenlemiştir⁸. Tarih boyunca, Ortodoks olarak kabul edilen din ve egemen siyasi iktidar, ellerindeki gücü kaybetme korkusuyla toplumda meydana gelen yenilikleri onaylamayıp onun karşısında yer almışlardır. Çoğunluğun desteğini alarak yükselen Ortodoks din ve siyasi iktidar, kendi güçlerini korumaya odaklanıp, halkın ihtiyaçlarını görmemeye başladılar. İnandığı din ile arasında uçurumlar olduğunu gören halk, kendisiyle aynı zorlukları yaşayan insanların oluşturduğu cemaatlere katılmakta zorlanmadı. Bu cemaatlerin, resmi din anlayışı dışında

⁶ Gündüz, 2004, ss. 8-9.

⁷ Gündüz, 2004, ss. 10-11.

⁸ Gündüz, 2004, ss. 13-14-18.

olması sorun değildi. Çünkü insanlar karınlarını zor doyururken, din adamları gösterişli törenler düzenlemekle meşguldü. Kısacası, resmi din anlayışı halkı anlamaktan çok uzaktı.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFYA

1.1. Anadolu Coğrafyası

Bizans İmparatorluğunun en önemli özelliklerinden biri, doğu ve batı kültürünü sentezleyerek özgün bir kültür oluşturmaları idi. Bizans'ın bu özgün kültür oluşturmada kurulduğu coğrafyanın konumu büyük rol oynamıştır. Anadolu toprakları, yüzyıllardır doğunun yeniliklerini batıya, batının yeniliklerini doğuya taşıyan köprü görevi görmüştür. Bizans kurulduğu coğrafyanın bu özelliğini kavrayarak, siyasi, kültürel ve ekonomik oluşumunu bu doğrultuda yapılandırdı.

Anadolu, Grekçe “Doğu” anlamına gelen bir kelimedir. Bizans döneminde thema adı olarak kullanılmıştır. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I kitabında herhangi bir kaynak göstermeksizin Anadolu isminin İslam coğrafyacılarının eserlerinde “Natoliq” olarak geçtiğini ifade etmektedir. Türkçede Anadolu kelimesinin kullanılışı XIV. yüzyılda Türklerin Rumeli'ye geçmesinden sonradır. Anadolu kelimesi XVIII. yüzyılda bütün yarımada için kullanılmaya başlanmıştır⁹.

Asya'nın batısında bulunan yarımadaya verilen diğer isimler şöyledir; Küçük Asya, Asya'yı Suğra, Asia Minor, Asie Mineure, Kleinasiea, Maloy Azii. Küçük Asya adı, Yunanlar tarafından verilmiş olup, İskenderun Körfezi ile Hopa arasındaki bölgeye, genellikle Fırat nehrinin batısına söylenmektedir. Daha sonra Latince ve öteki dillere geçmiştir. Küçük Asya ismi Türkler tarafından XVIII. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlandı¹⁰.

Avrupa'da Slavlara, Anadolu'da Araplara karşı büyük bir toprak kaybı yaşandıktan sonra Küçük Asya, Bizans İmparatorluğunun maddi ve manevi gücünün deposu oldu. Küçük Asya, imparatorluk nüfusunun en büyük bölümünü içeriyor, tarımın, hayvancılığın ve diğer ürünlerin temel kaynağını oluşturuyordu. Ayrıca serbest köylü ve askerlerin kaynağı idi. Büyük toprak sahibi aristokratlar burada oturuyorlardı. Küçük Asya'dan gelen yetenekli generallerin, imparatorların, yöneticilerin, piskoposların sayıları azımsanmayacak kadar çoktu¹¹.

⁹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş – I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, ss. 22- 23.

¹⁰ Baykara, s. 28.

¹¹ Speros Vryonis, **Problems In The History Of Byzantine Anatolia**, <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/>, (03.02.2017) s. 114.

1.1.1.Bizans Döneminde Kapadokya ve Armenia

Bizans imparatorluğunda, Kapadokya bölgesi, dini tartışmaların ve mücadelelerin yoğun yaşandığı bir bölgeydi¹². Merkezi otoriteye ve Ortodoks inanışa ters düşen cemaatlerin buluştukları yerd. Bununla birlikte Bizans mahkemesi tarafından cezalandırılan papazlar da bu bölgeye sürülüyorlardı¹³. Sürgüne gönderilen din adamları teolojik tartışmalarını bu bölgelerde devam ettiriyorlardı. Merkezi otoritenin ve bununla birlikte Ortodoks inancının zayıf olduğu bu bölgede, cezalı din adamlarının görüşlerini savunacak taraftar bulmaları daha kolay oluyordu.

Yukarı iller, yukarı memleket anlamına gelen Armenia, Van Gölü'nün kuzeyini tanımlayan coğrafi bir isimdir. Arap coğrafyacılar, Ermeniyye ya da İrminiyye şeklinde kullanmışlardır¹⁴. Armenia bölgesi, yüksek bir coğrafi yapıya sahiptir. Mezopotamya'dan ani bir şekilde yükselerek ayrılan bölge, dağların doğu – batı doğrultusunda uzanmasından dolayı güneyden gelebilecek tehlikelere karşı korunaklıydı. Bölge soğuk bir iklime sahip olduğu için şehir hayatı çok gelişmemişti. Bununla birlikte başta Fırat ve Dicle olmak üzere birçok ırmak tarafından sulanan bereketli ve hayvancılık açısından da zengin bir bölgeydi.

Armenia, Roma dönemi ve öncesinde Büyük - Küçük Armenia olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştı. Bizans döneminde ise imparator Iustinianos (527-565) , Sasani saldırılarını geri püskürttükten sonra Armenia bölgesini dört vilayete böler. Birinci vilayet doğuda olup Fırat nehrine kadar uzanır. Yedi şehri içine alır. İkinci vilayetin beş şehri vardı ve önceden Pont Krallığına ait şehirleri içine alır [Sebaste (Sivas) ve Zile (Zela) bunların içinde bulunmakta]. Üçüncü vilayet altı şehri kapsar ve Melitene (Malatya) başşehir idi. Dördüncü vilayet ise Fırat nehrinin doğusunda farklı milletlere ait şehirlerden oluşmaktaydı¹⁵.

Armenia, önce Partlar ve Romalılar, daha sonrada Romalılar ve Sasaniler arasında anlaşmazlık kaynağı olmuş, kâh Roma kâh Sasani hâkimiyetine girmiştir. Bu coğrafya zor iklim koşulları, engebeli arazisi ile dış güçler tarafından zor kontrol altında tutulabilen bir bölgeydi. Bütün bu zor koşullara rağmen bölge, stratejik olarak önemli bir konumdaydı. Bölgeye hâkim olan devlet için burası doğal kale görevi görmekteydi. Düşmanın saldırı yapabileceği alanlar sınırlı idi¹⁶.

¹²Charles Texier, **Küçük Asya**, (çeviren: Ali Suat), cilt: III., Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 132.

¹³Çoğ, s. 180.

¹⁴ Baykara, s. 25, Belazuri, **Futuhu'l Büldan**, (çeviren: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul, 2013, s. 225.

¹⁵Texier, s. 131.

¹⁶Mehmet Fatih Yavuz, **Antikçağda Armenia**, www.haypedia.com, (23.06.2006), s. 7.

1.1.1.1. Pavlikanların Ortaya Çıktıkları Coğrafya

Pavlikanlar, VII. yüzyılda bugünkü Erzurum'un güney batısında Mananalıs bölgesinde ortaya çıkmış Hristiyan bir mezheptir. Mananalıs, Honigman'ın 1935'te kaleme aldığı "Bizans'ın Doğu Sınırı" adlı eserinde bahsettiğine göre o dönemde Tuzla suyu kenarında bulunmakta idi. Conybear ise Mananalıs'ı Karaçoban ve Mardali adını taşıyan Tekman'da da (Erzurum'un ilçesi) aramış ancak bulamamıştır. Honigman, Conybear'ın Mananalıs'ı yanlış yerde aradığını söyler¹⁷. Mananalıs'ın yeri bugün tam olarak bilinmemekte ancak Anadolu'nun tarihi coğrafyası üzerine yaptığı araştırmalar göz önüne alındığında Honigman'ın yaklaşımı daha doğru görünmektedir. Pavlikan lider Constantine, Mananalıs'te oluşturduğu doktrinini yaymak için Colonea'nın (Şebinkarahisar) yakınlarındaki Cibossa'ya gelir¹⁸. Armenia'nın bu dönemde Bizans hâkimiyetinde bulunduğunu anlıyoruz çünkü Constantine rahatlıkla Armenia bölgesinden Cibossa'ya geçmiştir.

Pavlikan lider Constantine, oluşturduğu doktrinini Cibossa'dan Pontus ve Kapadokya'ya yaymış, bölgede bulunan birçok Katolik mezhep değiştirerek Constantine'nin cemaatine katılmıştır. Bu bölgedeki Pavlikanların varlığını Arap kaynakları da doğrulamaktadır. Müslüman Araplar, Doğu Anadolu bölgesini fethettiklerinde Malatya, Samsat, Adıyaman'da Pavlikan cemaatleri ile karşılaşmışlardır¹⁹.

Pavlikanlar sadece Bizans'tan değil, Ermeni kiliselerinden de baskı gördüler. Bizans'ın desteğini alan Ermeni kiliseleri, Torosların doğusunda engebeli ve dağlık arazilerde yaşayan Pavlikanlara karşı şiddet uyguladılar. M.S. 719'da Tevin'deki Ermeni Sinodunda çıkan karar şu şekildedeydi; "*Pavlikanlar, ebedi ateşin ve şeytanın çocuklarıdır, onun için onların inançlarından nefret edilmeli ve onlardan uzak durulmalıdır*"²⁰.

Bizans imparatoru V. Konstantinos (741-775) döneminde Pavlikanları güçlerini kırmak için Trakya'ya sürülürken, bir kısmı da Germanicia (Maraş) ve Melitine (Malatya) taraflarına yerleştirilmişlerdi. İmparator Ioannes Çimiskes (969-976) 969'da Antakya'da bulunan Pavlikanları Trakya'ya sürgün etti²¹.

¹⁷ Ernst Honigman, **Bizans'ın Doğu Sınırı**, (çeviren: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 190.

¹⁸ Janet – Bernard Hamilton, **Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler**, (çeviren: Leyla Kuzucular), Yurt Yayınları, Ankara, 2011, s. 51.

¹⁹ İskender Oymak, **Pavlikanların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Pratikleri**, Dini Araştırmaları Dergisi, cilt: 11, sayı: 31, 2008, s. 139.

²⁰ Oymak, s. 140.

²¹ İlyas Gökhan, **Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş), Kapadokya**, Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 2, 2014, s. 78.

1.1.1.2. Maraş

Maraş, Anti – Toros dağlarının bir kolu olan Aşir dağının güney yamacına kurulmuştur. Pyramus (Ceyhan) kolları olan birçok derelerle sulanır. İmparator Alexios zamanında Maraş, yönetimi sınırları Antakya ve Urfa'ya kadar uzanan bir patriklik merkeziydi²².

Stratejik bakımdan önemli bir şehirdir. Coğrafi konum olarak, Antakya yolu, Hades (Adatha, İnekli köyü civarı), Zibatra (Viran Şehir) – Malatya yolu, Besni – Sumeysat yolu, Antep – Halep yolu, Batı'dan Adana'ya giden Kars Zu'l Kadriye (Kadirli) – Ayn Zebra (Anavarza) – Misis yolu, kuzey batı anti – Toros dağları takip edilerek Göksun – Kayseri yolu ve kuzeydeki Elbistan yollarının birleştiği önemli noktada bulunmaktadır²³.

Müslüman Arap – Bizans mücadelesinde önemli bir mevkide bulunan şehir sık sık el değiştirmiştir. Şehir, Arap komutan Halid bin Velid tarafından 636'da feth edilmiş ve kalesi yıktırılmıştır. İslam gazalarında bir üs olarak kullanılmıştır. Müslüman Araplar Maraş üzerinden Anadolu'ya, Maraş – Adatha – Arabissus (Yarpuz, Elbistan'ın batısında Afşin civarında) – Elbistan – Malatya hattını kullanarak sefer düzenlemekteydiler²⁴.

Şehir, VIII. yüzyılda Bizans'ın eline geçti. İmparator V. Konstantinos (741-775) zamanında baskı ve zulme uğramayan Pavlikanların bir kısmı Araplara karşı sınırı korumak amacıyla Maraş'a yerleştirildi²⁵.

1.1.1.3. Malatya

Ceyhan nehri havzası, Fırat havzasından doğudan batıya doğru uzanan ve Malatya ilinin sınırlarını oluşturan sıra dağlarla ayrılmıştır. Melitene (Malatya), Kapadokya ile Fırat nehrinin sağ yakası arasındadır. Güneyde Commagene prensliği* ve güney batısında Kataonya (Cotaonie) ile sınırlıdır. Roma hâkimiyetine, imparator Trajan (M.S. 98-117) zamanında girdi.

²² Texier, s. 142.

²³ Tufan Gündüz, '**Maraş' maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 24, İstanbul, 2000, s. 194, Hasan Hüseyin Gümüş, **Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar Anadolu'da İslam Bizans Mücadelesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 31.

²⁴ Gümüş, ss. 31-35.

²⁵ Gökhan, s.78.

* Commagene Krallığı: Euphrates (Fırat) Irmağı üzerinde stratejik bir öneme sahip bulunan Commagene, İÖ 163 (ya da 162) yılında Seleukos Krallığı'nın Commagene'deki valisi Ptolemaios tarafından bağımsız bir krallık haline getirildi ve Commagene, Hellenistik dönem boyunca Ptolemaios ve onun neslinden dört kral (Samos, I. Mithridates, I. Antiokhos, II. Mithridates) tarafından yönetildi. Hellenistik dönem boyunca Commagene Krallığı'na başkent olarak hizmet vermiş olan Samosata, adını Commagene'nin ikinci kralı Samos'tan aldı. (Kevser Taşdoğan Özcan, **Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene**, Tarih Okulu Dergisi, sayı: XXIII, 2015, s. 114.)

O dönem de Melitene (Malatya) bölgenin tek şehri idi. Trajan burada Melitene adında bir alay merkezi kurar²⁶.

VIII. yüzyılın ilk döneminde Malatya Müslüman Arapların hâkimiyetinde olduğunu biliyoruz çünkü Bizans imparatoru Philippikos'un (711-713) Bizans'tan kovduğu Ermeniler, büyük ihtimal Pavlikanlar, Müslümanlar tarafından Malatya ve Samsat'a yerleştirildiler²⁷.

1.1.1.4. Divriği

Divriği'nin belgelere dayanan tarihi IX. yüzyılda Bizans Kilisesi tarafından heretik ilan edilen ve baskıya maruz kalan Pavlikanların, burada devlet kurmasıyla başlar. Bölgenin IX. yüzyıldan önceki tarihine bakacak olursak, Hititler zamanında önemli yerleşimlerin bulunduğu bölge, M.Ö. 550'de Perslerin eline geçti, M.Ö. 334'te kısa süreliğine Makedon işgaline uğradı. Daha sonra M.Ö. 330'da Kapadokya krallığı sınırları içine girdi. Kapadokya sınırları içindeyken önce Roma İmparatorluğuna, M.S. 395'te Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra da Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kadı. VII. yüzyılda kısa süreliğine Bizans ve Sasaniler tarafından işgal edildi, bu devletlerarasında sınır karakolluğu yapan Divriği, Sasanilerin Bizans'a yenilmesinin ardından İslam ordularının hücumuna uğradı²⁸.

Bölgeye, Romalılar Nicopolis -burada Pompee (M.Ö. 106-48), Pontus kralı Mithridates'i (M.Ö. 120-63) yenerek bir zafer anısı olarak bu Nicopolis şehrini kurdu- , Ermeniler Divriği, Bizanslılar Tephrike adını vermiştir²⁹. Bunun yanında bölge eski Yunan kaynaklarında Apblike şeklinde geçerken Arap kaynaklarında bu eski kullanımına yakın olan Abrik veya Ebrik şeklinde kullanılmıştır. İbn Bibi Selçukname'de burayı Difrigi, XV. yüzyıl Osmanlı kaynakları Divrik veya bugün kullanılışına yakın Divrigi şeklinde yazmışlardır. XVII. yüzyıldan sonra bölgenin adı Divrigi olarak kullanılmaya başlanmıştır³⁰.

Divriği'nin coğrafi yapısı, Sivas'ın güneydoğusunda, Doğu Anadolu bölgesinin yukarı Fırat bölümünün İç Anadolu sınırına yakın kesiminde, denizden 1250 m. yükseklikte, Fırat nehrinin kollarından biri olan Çaltı ırmağı ile birleşen derenin vadi tabanında ve yamaçlarda yer alır. Şehrin ilk kurulduğu yer Çaltı vadisine dik yamaçlarla inen bir tepe üzerinde bulunan kale civarı ve etekleridir³¹.

²⁶ Texier, ss. 142-143.

²⁷ Gökür Gögebakan, ' **Malatya Maddesi**', İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 27, İstanbul, 2003, s. 469, Gümüş, s. 61.

²⁸ Abdülkadir Balgamiş, **Divriği maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye İslam Araştırmaları Vakfı Yayınları, cilt: 9, İstanbul, 1994, s. 452.

²⁹ Texier, s. 148.

³⁰ Balgamiş, s. 452.

³¹ Balgamiş, s. 452.

IX. yüzyılda bütün şehirlerinden kovulan Pavlikanlar, Armenia'nın ve Kapadokya'nın en sarp dağlarına kaçtılar. Erciyes dağına ve çevresine gizlendiler. Pavlikanlar, Malatya Emirinin yardımıyla Tephric 'den önce Amara* ve Arguvan şehirlerini kurdular³². Pavlikan lider Karbeas, beş bin Paul taraftarı toplayarak, Malatya Emiri ile anlaşp, bugün Sivas'ın doğusunda bulunan Divriği şehri olan Tephric'yi ele geçirdi. Pavlikanlar Müslümanların desteğiyle çevredeki dağları tutup, Bizans ordularına karşı koydular. Malatya ve Theodosopolis (Erzurum) şehirlerini işgal ettiler³³.

Divriği'nin düşmesinden sonra Pavlikanlar, parça parça da olsa varlıklarını devam ettirdiler. Anadolu'da Bizans'a karşı isyanların hepsini desteklemişlerdir. X. yüzyılda ve XI. yüzyılın başlarında Pavlikanların Anadolu'ya yayılmaları devam etti. Avkhat (Euchaita)* **, Miletus (Milet), Ephesos (Efes) yakınlarındaki köylerde göründüler. Daha sonra Bizans sınırlarına dâhil edilen topraklarda yaşayan Pavlikanlar da Bakanlara tehcir ettirildiler. 970 yılında Bizans'ın doğu sınırı yukarı Euphrates (Fırat) ve Kuzey Suriye'ye kadar genişlemişti. Bu bölgede yaşayan Pavlikanlar kontrol altına alınarak Plovdiv'e (Filibe) yerleştirildiler. Pavlikan varlığı Balkanlar da güçlendi. Ancak Anadolu'daki Pavlikanlar, Bizans'ın baskısına rağmen XII. yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirdiler. I. Haçlı Seferleri sırasında Müslüman ordularında Pavlikanlara rastlanmıştır³⁴.

1.1.1.5. Pavlikanların Balkanlarda Yayıldıkları Yerler

Bizans'ın merkezi otoritesini sağlamlaştırmak için başvurduğu en önemli politikası tehcir oldu. Bizans siyasi tarihi boyunca kendisine karşı gelen ya da söz geçiremediği milletlere veya topluluklara karşı kullandığı tehcir politikasını Pavlikanlara karşı da kullandı. Armenia ve Kapadokya bölgesinde ağırlıkları hissedilmeye başlanan Pavlikanları dini ve askeri mücadelelerle yok edemeyeceğini anlayan Bizans, çözümü Pavlikan cemaatini parçalayarak yok etmekte buldu. Ancak Pavlikanlar, gittikleri yerlerde yok olmak yerine yerli halkında desteğini alarak daha da güçlendiler.

Bizans'ın tehcir politikasına maruz kalan Pavlikanlar önce Trakya'ya oradan da Balkanlara göç ettirildiler. İmparator IV. Leon (775-780) 778 yılında Germanikia'dan (Maraş)

* Amara şehri, Divriği ile Darende arasında bulunuyor ve belki de bugünkü Emirköye tekabül ediyor olabilir. Honigman'a göre burası Malatya Kuruçay vadisinden Sivas'a giden yola yakın, Arguvan'ın batısında olabilir, (Ernst Honigman, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (çeviren: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 53.)

³²Honigman, s. 53.

³³ Texier, s. 132.

** Avkhat / Euchaita, günümüzde Çorum ilinin Mecitözü ilçesine bağlı Beyözü köyüdür.
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/corum>, (23.03.2018).

³⁴ Hamilton, s. 67.

Trakya'ya Pavlikanları göç ettirdi. Daha sonra imparator Ioannes Çimiskes (969-976) Fırat bölgesindeki Pavlikanları, Plovdiv bölgesine sürgün etti. XI., XII., ve XIII. yüzyıllar da Plovdiv tarihinde sık sık Peçenek istilaları, 1189'da I. Fredic'in Haçlıları Plovdiv'e göndermesi olaylarında Pavlikanlar etkin rol oynadılar ve çoğunda Bulgarlar ile uyum içinde tepkilerini gösterdiler. XI. ve XII. yüzyıllarda Devol ve Sofya bölgelerinde Pavlikanların kendi kiliseleri ve din adamları vardı³⁵.

Bugün Bulgaristan'ın Plovdiv kentinde Pavlikien Mahallesi bulunmakta, bölgenin Katolik köylerine Pavlikien adı verilmektedir. Kuzey Bulgaristan da bulunan Pavlikeni (Tornova) bölgesi, Gorno – Pavlikeni, Dolno – Pavlikeni (Lovec bölgesi) gibi eski yer adları Bizans döneminde buraya göç ettirilen eski Pavlikanları hatırlatmakta. Bu bölgede oturanlar Ortodoks Bulgarlardır. Gorno – Pavlikeni civarında haşsız mezar taşları olan eski mezarlıklar bulunmakta. Bunlar büyük ihtimal, Ortodoks olmayan eski Pavlikanlar ve Bogomillere aitti.³⁶

1.1.1.6 Pavlikanların Etnik Kökenleri

Dinin siyasallaştırılması, politika ve diğer tasarrufların meşru zeminini oluşturan bir kurum halinde algılanması, aynı din çatısı altında farklı anlayış ve oluşumların ortaya çıkmasını engelleyemedi. Tam tersine dinin siyasallaşma süreci farklılıkları ve çatışmaları alevlendirdi. Siyasal iktidarla sorun yaşayan kimse ve halklar, siyasi iktidar tarafından desteklenen dinsel yorum ve anlayıştan uzak olmaya, o anlayışla aralarına mesafe koymaya çalıştılar³⁷. İşte Pavlikan inancı da siyasi iktidar ve onun desteklediği dini inançla sorun yaşayan kimse ve halkların oluşturduğu bir cemaatti. Pavlikan cemaati gibi azınlıkta kalan cemaatler, siyasi iktidarın desteklediği cemaatten farklı olarak daha hoş görülme ve anlayışlıydılar. Bu cemaatler, farklı etnik grupların ve farklı sınıftaki insanların ortak paydaları oldular.

Pavlikan İnancı ilk olarak Armenia bölgesinde ortaya çıktığından dolayı, cemaatin çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğunu ileri süren görüşler ortaya atılmıştır. Pavlikan inancı tek bir millete dayanmayan, farklı etnik gruplardan oluşan bir cemaat olmakla birlikte, Anadolu'daki etnik gruplar arasında çoğunluk Ermenilerden oluşmaktaydı. Ayrıca Rumlar ve Toroslar da ki dağlılar arasında da Pavlikan inancı yayılmıştı. Diğer yandan Pavlikan inancının, ilk önce Ermeniler arasında ortaya çıkmış daha sonra diğer kavimler arasında

³⁵İsmail Kaygusuz, **Müslümanlık ve Hristiyanlık İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler**, Su Yayınları, İstanbul, 2006, s. 214.

³⁶Kaygusuz, s. 209.

³⁷Şinasi Gündüz, **Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoks – Heresi Kavgası**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 9 İstanbul, 2004, s. 9.

yayılmış olabileceğini söylemek de mümkündür. Ama Pavlikan cemaatinin tek bir milletten oluştuğunu söylemek tarihi olaylara ters düşer³⁸.

Pavlikan cemaati ile ilgili farklı kimlik görüşleri ortaya atılmıştır. Bazı araştırmacılar etnik bir grup olduğunu söylerken bazıları da dini ve etnik mahiyeti farklı bir grup olduğunu ileri sürmektedirler. Diğer bir görüş de Engels etkisindeki sosyalist tarihçilerden gelmiştir. Onlara göre Pavlikanlar, feodal yapıya ve sömürüye karşı başkaldırmış toplum hareketidir. Pavlikanların, Anadolu'da verdikleri mücadeleler onları bu görüşe götürmüş olabilir. Ancak sadece ekonomik açıdan bakarak bu konuyu çözüme ulaştıramayız. Bu hareketin oluşmasındaki öncelik ekonomi değil dini ve siyasidir³⁹.

1.1.2. Bogomillerin Ortaya Çıktıkları Coğrafya

Bogomiller, X. yüzyılda Bulgaristan'da ortaya çıkan Hristiyan bir cemaat idi. Bulgaristan, Bizans için büyük bir sorundu çünkü Slavlar sürekli akınlar düzenleyerek Bizans topraklarını tehdit etmekteydiler. Ayrıca Bulgarların, pagan olması da sorunu iki katına çıkarıyordu. Bizans, askeri ve dini bakımdan üstünlük sağlayamadığı Bulgarlar karşısında çaresiz kalmıştı. Bulgaristan'a karşı bir mevzi yaratmak amacıyla doğu sınırında bulunan halkı zorla Trakya'ya yerleştirdi⁴⁰. Buraya yerleştirilenler arasında Pavlikanlar da bulunmaktaydı. Bizans'a karşı her türlü oluşumu destekleyen Pavlikanlar, Bulgarlar ile birleşerek bölge de Bizans hâkimiyetini engellemeye çalıştılar.

Bogomillerin, Bulgaristan da ortaya çıkmasını sağlayan dini ve sosyal olmak üzere iki neden bulunmakta. Dini nedenlerden birisi Pavlikanların Trakya'ya göç ettirilmesi diğeri de Bulgar kralı I. Boris'in (852-889) Hristiyanlığı resmi din ilan etmesi. Bulgar halkı eski dinleri Paganizm ile yeni din Hristiyanlık arasında ikilem yaşıyordu. Eski gelenek ve göreneklerinden kopamayan halk, yeni din öğretilerini benimseyemedi⁴¹.

Sosyal nedeni ise, Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesiyle ortaya çıkan karmaşa sosyal hayatı da alt üst etti. Hristiyanlıkla birlikte Bulgaristan üzerinde Bizans'ın nüfuzu ağır bir şekilde hissedilmeye başlandı. Devlet ve kilise tarafından köylülere ağır vergiler ve sorumluluklar yüklendi. Bunun yanında Kilise örgütü ve rahipler sınıfı da yerli halkın güvenini kazanamadı. Zaten yeni dini benimseyemeyen ancak eski dinine de dönemeyen halk, yeni vergilerinde gelmesiyle oluşan hoşnutsuzluklarını isyan ederek gösterdi. Bu ortamda Bogomil inancı da kendi oluşumunu tamamladı. Bu yeni mezhebe sadece sıradan köylüler

³⁸ Çoğ, s. 77.

³⁹ Çoğ, s. 77.

⁴⁰ Sean Martin, **Katharlar**, (çeviren: Barış Baysal), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009, s. 39.

⁴¹ Kaygusuz, s. 211.

değil, Boyarlar (soylular), hatta Bulgar kralları da katıldılar. Sonuç olarak X. yüzyılda Bulgaristan da Bogomil inancının ortaya çıkması için uygun koşullar mevcuttu⁴².

1.1.2.1. Bogomillerin Yayıldıkları Coğrafya

Bogomil inancının yaygınlaşmasını sağlayan, kilisenin gösterişi ve rahiplerin yetersizliği ile doğru orantılıydı. Mülk sahiplerine ve Bizans vergi memurlarına karşı olan yoksul Bulgar halkı, gösteriştan uzak sade halk sofuluğunu benimseyen Bogomilizm inancını kabul edip onu her koşulda destekledi⁴³.

Bogomil vaizler, yeni dini inançlarının yayılması ve kuvvetlenmesi için toplantılar düzenlemeye başladılar. Bu misyonerlik faaliyeti sonucunda Bosna ve Hersek bölgesini Sokol, Bistritsa, Dubştitsa, Osanitsa, Zagorye, Gorajde, Pribud, Nevesinye, Konats Polye, Neretva, Blagay, Vidoška, Lyubinye, Mostar ve Kukany (Plyevlya) içine alan kuzey ve orta kısımları Bogomil inancının yayıldığı sahalardı⁴⁴.

X. yüzyılın köylü hareketi, giderek yaygınlaştı ve güçlendi. Artık kendi ağırlığını hissettirmeye başladı. Bununla birlikte XII. yüzyılın başında engellenmeye başlandı. Bogomil inancı Balkanların kuzeyinde gerilerken, Dalmatia, İtalya ve Fransa’da yayılmaya devam etti. Ancak Balkanlarda tamamen silinmedi. XIII. yüzyılda Ban Kulin (1180-1214) döneminde Bosna’da resmi din ilan edildi. XIV. yüzyılda Bosna ve Bulgaristan da Bogomil inancı gerilemeye başladı⁴⁵.

Bogomiller, Balkanlar ve Batı Avrupa da varlıklarını uzun süre devam ettirdiler. Ortodoks Bizans kiliselerine karşı başlayan bu hareket daha sonraki dönemlerde Katolik kiliselerine karşıda cephe aldı. Siyasi iktidar tarafından desteklenen resmi Hristiyanlık dinine karşı sade ve basit bir din olarak ortaya çıkan Bogomilizm, ağır vergiler ve kilisenin gösterişi altında ezilen halk tarafından desteklenmiş ve korunmuştur.

⁴² Kaygusuz, s. 212.

⁴³ Kaygusuz, s. 204.

⁴⁴ Ahmet S. Aliç, **Hersek’te İslam’ın Yayılması**, (çeviren: Hatice Oruç), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, sayı: 46/2, Ankara, 2006, s. 248.

⁴⁵ Kaygusuz, s. 205.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN

2.1. HRİSTİYANLIK

2.1.1. Hristiyan Kelimesinin Anlamı

Hristiyanlığın ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmasa da ‘Mesihçi’ anlamına gelen ‘Hristiyan’ teriminin İsa’dan sonra kullanılmaya başlandığı kesindir. Resullerin İşleri kitabında Luka, bu terimin ilk defa yaklaşık M.S.50 yılında Antakya da kullanılmış olduğunu söyler⁴⁶.

‘Christos’, İbranice de ‘kutsal yağ sürülmüş, yağlanmış’ anlamına gelen Maşi’ah’ın Grekçe çevirisi olup, Latinceye Christus günümüz Batı dillerine Christ olarak geçmiştir. Yeni Ahit’te kelime Grekçe Christos yanlısı anlamında Christianos (Hristiyanlık) olarak kullanılır ve bu kelime Yeni Ahitte, Resullerin İşleri (11/26, 26/28) Petrus’un birinci mektubu (4/16) olmak üzere üç yerde geçmektedir. İslami literatürde ise Hristiyanlık için Nasranî (çoğul Nasara), Mesihi (çoğul Mesihyye) ve İsevi adları kullanılmaktadır. Türkçe de ise Hristiyanlık ve Hristiyan şeklinde kullanılır⁴⁷.

2.1.2. İsa’nın Hayatı

İsa’nın hayatına ve temsil ettiği dine bakmadan önce onun doğduğu dönemde Filistin toplumuna kısaca bir göz atacak olursak; bu dönemde Filistin bölgesi Roma hâkimiyetindeydi. Herod ailesinin yönetiminde yarı otonom bir yönetim iş başındaydı. Valiler, siyasi konularda Roma imparatorluğuna bağlıydılar. Bununla birlikte Yahudiler, hukuki ve dini meselelerde kendi dini hukuklarına bağlıydı. Roma İmparatorluğu’nun egemenliği altında bulunan Yahudiler hem devletin hem de birbirlerinin baskısı yüzünden eziliyorlardı⁴⁸. Yahudi toplumuna baktığımız zaman Yahudi geleneğinde birbirinden farklı özelliklere sahip Ortodoksi ve Heterodoksi mezhepler olduğunu görmekteyiz. Yahudi Ortodoksi mezhepleri içerisinde yer alan grupların en büyüğü Ferisilerdi. Ferisiler hem “Yazılı Torah” adını verdikleri Tanah’ı* (Yahudi Kutsal kitabı) hem de “Sözlü Torah”

⁴⁶ Şinasi Gündüz, **Hristiyanlık**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15.

⁴⁷ Kürşat Demirci, , **Hristiyanlık maddesi**, İslam Ansiklopedisi, cilt: 17, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 328.

⁴⁸ Bilal Temiz, **Hristiyanlık’ta Heretik Bir Grup Olarak Doketizm ve İsa Anlayışı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi, Sakarya, 2010, s. 4.

* Tanah; “Yahudi kutsal kitabına Rabbânî literatürde “Bible” kelimesinin İbranice karşılığı olarak “ha-seferim” (kitaplar) denildiği gibi “sifre ha-kodeş” (kutsal kitaplar) ve “kitve ha-kodeş” (kutsal yazılar) adı da verilmektedir. Fakat alışılmış yaygın isim Tanah’tır (Tanakh), bu da Yahudi kutsal kitabını teşkil eden üç bölümün isimleri olan Tora, Neviim ve Ketuvim’in baş harflerinden meydana gelen suni bir kelimedir (The

dedikleri din bilginlerine ait yorumlar, fetvalar ve benzeri şeylerden oluşan sözlü geleneği dinlerin de referans olarak kabul ediyorlardı. Yahudi aristokratını oluşturan ve Sanhedrine* hâkim olan Sadukiler ise sadece Tanah'ı kabul ediyorlardı. Romalılara karşı Yahudilerin bağımsızlığını savunan Zelotlar da bir diğer Yahudi Ortodoksi mezhebidir. Savaşçı ve fanatik bir grup olan Zelotlar daha çok siyasi görüşleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Heterodoksi mezhepler içinde Samaritanlar (Samiriler) ve Esseniler en dikkat çekicileridir. Samaritanlar, Kudüs yerine Samarya'yı (Samiriye) ve Sina dağı yerine Gerizimi* ön plana çıkaran inançları ve Yahudilere karşı Musa'nın gerçek dinini ve Torah'ı kendilerinin temsil ettiğini iddia ederler. Esseniler ise tövbeye ve günahattan arınıp temizlenmeye önem veren, kanlı kurban törenlerine karşı çıkan ve farklı Mesih beklentileriyle (gelecekte iki Mesih geleceğine) dikkat çeken bir gruptur⁴⁹.

Yahudi halkı sosyal ve kültürel yaşamını tapınak merkezli kurmuştu. Kudüs'te tapınak (Ezra tarafından yeniden yapılan Süleyman mabedi ya da Beyt ha Mikdaş), diğer bölgelerde ise tapınağı temsil eden sinagoglar bulunuyordu. Tapınaklar, günlük ya da haftalık ibadetler dışında alım – satım ve ticaret işlerinde de önemli rol oynamaktaydılar. Tapınakların işlevi dışında kullanımlarının yanında din adamlarında ve yöneticilerde ahlaki ve siyasi suiistimaller sıkça görülmekteydi. Din adamları ve bilginlerin hiyerarşideki yerlerini korumak için dini emirleri keyfi yorumlamaları ve yöneticilerin dini kurallara aykırı davranmalarına göz yummaları toplumda bazı kişilerin dikkatini çekmiş ve bu duruma dur demek için kendi cemaatlerini oluşturarak ahlaki ve siyasi bozulmuşlukla mücadele etmişlerdir. Bu kişilerden en çok bilineni İsa'dan önce ahlaki ve siyasi düzensizlikle mücadeleye başlayan Hz. Yahya'dır. Yudea kırsalında, Ürdün nehri civarında inançsızlığa ve ahlaki bozulmuşluğa karşı

Oxford Dictionary of the Jewish Religion, s. 121). Tanah'a Batı dillerinde Ancien Testament (Fr.), Old Testament (İng.) ve Alten Testamentum (Alm.) denilmektedir; Arapça karşılığı el-Ahdü'l-kadîm, Türkçe karşılığı Ahd-i Atîk veya Eski Ahid'dir. Ancak Hristiyanlara ait olan bu adlandırma Yahudilerce kullanılmamakta, Yahudi kutsal kitabının tamamı içindeki en önemli bölüm olan Tevrat'tan dolayı Tevrat diye adlandırılmaktadır. Tevrat ismi geniş anlamıyla Mûsâ peygambere Sînâ'da Tanrı tarafından verildiği kabul edilen bütün yazılı ve sözlü öğretileri (Tevrat ve Talmud), Ahd-i Atîk olarak bilinen yazılı Yahudi kutsal kitap literatürünün tamamını (Tanah) ve her dönemin ihtiyaçları doğrultusunda gelişerek bugüne kadar gelen Yahudi hukukunu ifade eder". (Ömer Faruk Harman, **'Yahudilik' maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 43, İstanbul, 2013, s. 197.)

* Sanhedrin; Yahudi geleneğinde yüksek mahkeme, din ve fetva kurulu. (Gündüz, 2013, s. 196)

* Samaritanlar, İsrailoğullarının, Ken'an topraklarına yerleştikten sonra üç yüzyıl boyunca kuzeydeki Şekem bölgesinde (bugünkü Nablus'un doğusu) bir yer olan Gerzim dağına kutsal mekân kabul ettiklerini ve ibadetlerini burada yaptıklarına kabul ederler. Ayrıca onlar, Şekem'in (Samiriye) Süleyman Mabedinin bulunduğu Kudüs'ten daha eskiye giden öneme sahip olduğuna inanırlar. Bundan dolayı Samaritanlar için, Şekem (Samiriye) ve Gerzim Dağı kutsal olarak kabul edilir. (Mahmut Salihoğlu, **"Samiriler" maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 36, İstanbul, 2009, ss. 79,80.)

⁴⁹ Gündüz, 2013, ss. 17-18, Temiz, s. 4.

sertçe eleştirilerde bulunmaktaydı. Doğal olarak bu oluşum, çıkarları zedelenen yöneticiler ve din adamlarının hoşuna gitmemiştir⁵⁰.

Hristiyanlık, İsa – Mesih anlayışı üzerine kurulan bir dindir. İsa'nın hayatı ve vaazları hakkında elimizdeki kaynaklardan biri İncil'de anlatılan bilgilerdir. İncil'de anlatılan bilgiler tarihsel İsa hakkında pek bir şey vermez, onun hangi tarihte doğduğu ya da gençlik yıllarında neler yaptığı gibi konulara değinmeden bize mucizeler yaratan İsa - Mesih'den bahsederler. Tarihsel İsa hakkında dönemin kaynaklarına baktığımızda, Roma resmi kaynaklarında Kayser August'un nüfus sayımına katılmasına rağmen, İsa ile ilgili bir bilgi edinilmemiştir. Fakat Romalı yazarlardan Tacitus, Suetonius ve küçük Pliny yazdıklarında İsa'dan bahsederler. Yahudi kaynaklarından Talmut da [(İbranice: תלמוד), Yahudi medeni kanunu, tören kuralları ve efsanelerini kapsayan dini metinlerdir. İbranice lamad (öğrenmek) kökünden gelir. Mişna ve Gemara bölümlerinden oluşur.] İsa'dan, Yahudi şeriatına [Yahudi şeriatı için halakha (gidilecek yol) terimi kullanılmaktadır. Bu terim Tevrat (Tora) yasaları, sonraki dönemlerin ürünü olan Talmud ve Rabbânî yasalarla Yahudi gelenek ve görenekleri dâhil bütün Yahudi dinî hukuk külliyyatını ifade eder.] aykırı bir sihirbaz olarak bahseder.⁵¹

İncillerden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda İsa, kendisinden 1000 yıl önce Davud'un doğup büyüdüğü Betlehem kentinde doğdu. Doğum günü ve yılı tam olarak bilinmemekle birlikte 0 (sıfır) yılı yani Miladi tarihin başlangıcında yer aldığı kabul edilir. Annesi Nasıra şehrinde demircilik yapan Yusuf ile nişanlı bir bakiredir. Matta ve Luka İncillerinde (1 ve 2.bölümlerde) İsa'nın kardeşleri olduğunu söylerler ancak Katolikler ve Ortodokslar Meryem'in tüm hayatı boyunca bakire kaldığına inanır⁵².

Elimizdeki kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda İsa'nın yaşamına bakacak olursak, onun ahlaksızlıklarla ve inançsızlıkla mücadele ettiğini görürüz. İsa, Musa hukukuna ve inancına sıkı sıkıya bağlı biridir. Yahudi toplumunda gördüğü bozulmadan rahatsız olan İsa, Ürdün nehri civarında insanları günahlarından arınmaya ve güzel ahlaka çağıran Vaftizci Yahya'nın (Hz. Yahya) yanına gelerek onun eliyle vaftiz olur. Bu hareket o dönemde günahlardan tövbe ederek Vaftizci Yahya cemaatine katılmak için yapılan bir törendir. Vaftizci Yahya öldürüldükten sonra İsa, çeşitli yerleşim birimlerindeki sinagoglarda ve diğer yerlerde halka vaaz vermeye başlamıştır⁵³. İsa'nın temel mesajı iki bölümden oluşur;

⁵⁰ Gündüz, 2013, ss. 18-19.

⁵¹ Ali Ekber Türkoğlu, **Geçmişten Günümüze Antakya' da Hristiyanlık**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Adana, 2006, s. 13, Yahudi Şeriatı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Mahmut Aydın, **Şeriat maddesi**, İslam Ansiklopedisi, cilt: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 575.

⁵² Thomas Michel, **Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş**, OHAN Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 58.

⁵³ Gündüz, 2013, s. 22, Temiz, s. 5.

a) Pişman olun (Günahtan koparak Tanrıya dönün),

b) Tanrı'nın hayatınıza hükmetmesine izin verin (Tanrı'nın hükümdarlığı).

İsa kendisi gibi yaşayacak ve öğretisini tüm insanlara iletecek Şakirt (öğrenci) topluluğu kurdu. Bu topluluk 12 havariden oluşan bir çekirdek ve şakirtlerden oluşan daha geniş bir grubu içeriyordu. Yahudi din adamları, İsa'nın mesajında kendilerine yönelik bir tehdit sezdiler ve onu öldürmek üzere bir komplo kurdular. İsa yakınları tarafından ihanete uğradı. 12 Havarilerden biri olan Yahuda'nın ihbarı ile Romalı yetkiler tarafından yakalandı. İsa, Roma'nın sömürge idaresini devirmek maksadı ile ayaklanma düzenlemekle suçlandı. İsa çarmıha gerilerek öldürülür ve defnedilir. Üç gün sonra ölülerin arasından dirilerek havarilerine görünür, onların yanında bir müddet durduktan sonra göklere çıkarak Babanın yanındaki yerini aldığına inanılır⁵⁴.

2.1.3. İsa'dan Sonra Hristiyanlığın Gelişimi

İsa'nın kısa süren peygamberlik döneminden sonra onun öğretisini geliştiren, İsa'nın öğretilerini tüm dünyaya yayılmasını ve "Hristiyan" adı ile anılmasını sağlayan kişi St. Pavlus'tur. Bazılarına göre Pavlus, Hristiyan inancının kurucusudur. İlginçtir ki Pavlus, İsa hayatta iken ona ve görüşlerine karşı olan biriyken, İsa öldükten sonra Şam yolunda geçirdiği vizyon (görü) sonucu onun (İsa'nın) havarilerinden biri olduğunu söyleyerek kendisini havari ilan eder. İsa'nın Havarileri ile aralarında görüş ayrılığı bulunmasına rağmen Pavlus, Hristiyanlık dininde etkili bir kişi olmayı başarır. Pavlus tarihsel İsa ile karşılaşmadığı için onun vaazlarında ön plana çıkan İsa tasviri, Mesih-İsa, yani Kurtarıcıdır. Bu durumu, İsa'nın havarilerinde de görmekteyiz, bugün kabul edilen Dört İncil'de de bahsedilen İsa, mucizeler yaratan Tanrı oğlu olarak anlatılır.

Pavlus (Aziz Paul, doğum tarihi tam bilinmemekle birlikte M.S. ilk 10 yılda doğmuş olduğu düşünülmektedir, ölümü M.S.67⁵⁵), Tarsus'ta doğan ve Roma vatandaşı olan bir diaspora Yahudi'si idi. Ailesinin Tarsus'a nereden geldiği bilinmemekle birlikte Jerome, babasının geldiği yeri Galile'de ki Giscala olduğunu düşünürken, Ramsey'e göre Selevki (Seleukos İmparatorluğu M.Ö.323 – M.Ö.63) krallarından biri tarafından getirildiğini düşünür. Pavlus'un babası rüşvetle de alınan ama genellikle Roma Devletine yapılan seçkin (askeri) hizmet karşılığı olarak verilen Roma vatandaşlığı statüsüne sahipti. Bünyamin kabilesine mensup olan Pavlus'un ailesi muhtemelen zengindi. Babası tüccardı, çadır, halı, ayakkabılar için Tarsus'ta clicium olarak bilinen keçi kılından kumaşlar dokuyordu. Pavlus da

⁵⁴ Michel, s. 59.

⁵⁵ Şinasi Gündüz, **Pavlus, Hristiyanlığın Mimarı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, ss. 31-85.

halı dokumacılığı öğrenmişti, bunun sebebi din adamı eğitimi görenlerin bir el sanatı öğrenmesi geleneğinin olmasıydı⁵⁶.

Pavlus eğitimine beş altı yaşlarında Yahudi okulunda başladı. Yahudi aristokrat sınıfına mensup gençlere, Helenistik dönemin başlarında felsefe öğretilirdi. Helenistik dönemin sonrasında, Yahudiliği Yunan eğitimi ve dili içinde kaybolmasından kurtarmak için, gençlere Yasa'yı öğretme eğilimi ortaya çıktı. Sonradan bu yaklaşım Ferisiliğin esas hedefi haline geldi. Pavlus da, çocuklara İbranice Kitab-ı Mukaddes öğreten ilkokul seviyesindeki bu okullara gitmeye başladı. Daha üst okullarda ise Yasa'nın yorumlanması ve metinler arasındaki zıtlıkların giderilmesi anlatılıyordu. Pavlus on üç yaşına geldiğinde, eğitimini tamamlamak için Kudüs'e gönderildiği ve Rabbi Gamelyel'in öğrencisi olduğu kabul edilir. Bunun tersi düşünceler de mevcuttur örneğin; Guingnebert, Pavlus'un Yahudiliğe dair eğitimini Kudüs'te değil Antakya'da tamamladığını söyler. Çünkü Yahudi okulları sadece Kudüs'te değil, İskenderiye ve Antakya'da da vardı. Pavlus iyi bir Rabbinilik eğitimi almış, düşüncelerini nasıl toparlayıp ifade edeceğini ve nasıl savunacağını öğrenmişti. Pavlus, düşünen bir yapıya sahipti, bu yeteneğini eğitimle de geliştirmişti. Diğer havariler sadece Filistin içinde vaaz verebilecek bilgiye sahiplerken, Pavlus dönemin bütün eğitim imkânlarından faydalanmıştı⁵⁷.

Pavlus, (Kudüs'de ki Yüksek Kurul yada Sanhedrin üyesi, oy sahibi idi.) İsa yaşarken onun düşüncelerine karşı çıkan hatta İsa'nın düşüncelerini savunanları cezalandıran bir Yahudi idi. Hristiyanları cezalandırmak için Şam'a doğru yola çıktığı bir dönemde yolda geçirdiği bir vizyon* (görü) sonucunda İsa'nın kendisine görüldüğü ve onu Tanrı'nın ve İsa'nın mesajını diğer milletlere duyurmasını istediğini anlatır. Şam vizyonu olarak adlandırılan olayının tarihi tam belli olmamakla birlikte M.S.33/36 yıllarında olduğu kabul edilmektedir⁵⁸. Bu olaydan sonra Pavlus, İsa taraftarlarına eziyet etmeyi bırakır ve İsa'nın mesajını vaaz etmeye başlar. Kendisini de İsa'nın havarileri arasında sayar. Pavlus'un Hristiyan oluşunu, ihtida yani Yahudiliği bırakıp Hristiyanlığa giriş şeklinde algılayamayız.

⁵⁶ Fuat Aydın, **Pavlus Hristiyanlığına Giriş**, Eski Yeni yayınları, Ankara, 2011, ss. 64-65.

⁵⁷ Aydın, ss. 67-70-71-72, Gündüz, 2014, ss. 34-35-36.

*Pavlus, Sanhedrin (Yahudilerin Yüksek kurulu) görevlendirmesiyle Şam ve civarındaki İsa taraftarlarını tutuklayıp Kudüs'e getirmekle görevlendirilir. Görevi yerine getirmek amacıyla Pavlus Kudüs'den Şam'a bir yolculuğa çıkar. Pavlus yolculuğunda Şam'a yaklaştığı sırada, bir öğle vakti birden bire gökten gelen ve adeta gözleri kör eden bir ışığın çevresini aydınlatıldığını görür. Işık o kadar güçlüdür ki Pavlus'un gözleri görmez olur. Bunun etkisiyle yere yığılan Pavlus'a bir ses "Saul Saul bana neden zulüm ediyorsun?" der. Bu soruya karşılık Pavlus, "Ey efendim, sen kimsin?" sorusunu sorar. Aynı ses "ben, senin bana zulüm ettiğin İsa'yım" der. Luka bu olayı Resullerin İşleri'nde üç yerde anlatır. İlk ikisinde vizyon esnasında "İsa, Pavlus'a haydi kalk ve kente gir, ne yapman gerektiği sana bildirilecek" der. Üçüncüsünde ise İsa, Pavlus'a uzunca bir konuşma yapar. (Res. İş. 9:1-2, 22:5, 26:12, 9:3-5, 22:6-9, 26:13-15, 9:5, 22:10)

⁵⁸ Gündüz, 2014, s. 48.

Çünkü Pavlus Yahudi olmaktan övünç duyduğunu gizlemez (Filip.3/5,Gal.1/14, Kor. II 11/22), ayrıca bu dönemde Hristiyanlık farklı bir din olarak algılanmıyordu. Bu nedenle Pavlus kendisini Yahudilikten ayrılmış biri olarak değil, diğer milletlere gönderilmiş elçi olarak görüyordu⁵⁹. Kendisinin ilham yoluyla Havarı olduğunu söyledi.

Diğer bazı hususların yanı sıra putperestlerin dine girişlerinde Yahudi şeriatlarının şart koşulmaması Kudüs'te bulunan Havariler ile Pavlus arasında tartışmalara yol açtı. Bu durum Pavlus'un Hristiyan oluşundan 14 yıl sonra Kudüs Havarileri Konsülünde tartışıldı ve Pavlus lehine bazı kararlar alındı (Gal. 2:1-2). Pavlus, Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'a olmak üzere üç misyon seferi düzenledi. Gittiği bu yerlerde kiliseler kurdu. Bu seyahatlerde kurtuluş, şeriat, İsa, Mesih ve benzeri konularında fikirlerini geliştirdi. M.S 56'da tekrar Kudüs'e döndü ancak burada İsa'nın mesajını ve dinini değiştirdiği gerekçesiyle suçlandı. Yahudiler tarafından saldırıya uğradı ve Romalı askerler tarafından kurtarıldı. Vali Feliks onu kaleye hapsederek hayatını kurtardı. Yahudileri sakinleştirmek için vali Feliks Pavlus'a kırbaç cezası verir ancak Pavlus, henüz yargılanmadığını ve suçu belli olmayan hiçbir Roma vatandaşının kırbaçlanamayacağını söyler. Vali Feliks görevinin sonuna kadar Pavlus'u hapiste tutar (M.S.58-60). Onun yerine gelen vali Porcius Festus, Luka tarafından Yahudilere sempati duyan bir kişi olarak tanıtılır (Resullerin İşleri: 25:9). Pavlus son bir hamle yaparak davasını imparatora temyiz edilmesini ister. Roma'ya gönderilen Pavlus burada gözetim altında tutulur. Ölümü hakkında net bir bilgi yoktur. Geleneksel inanç onun Neron döneminde (54-68) öldüğünü ileri sürmektedir⁶⁰.

Pavlus, teslisi temel alan kristolojisi⁶¹, Mesih doktrini, ilk günah tasavvuru, şeriat, egemenlik, Havarilik, Evharist⁶² ve benzeri konulardaki fikirleriyle İsa'nın fikirlerini oldukça farklı bir şekilde yorumlamıştır.

Pavlus, yeni dini putperestler arasında yaymak için Yahudi şeriatının bazı tavizler vermesi gerektiğini önceden görmüş ve çalışmalarını bu doğrultuda yapmıştı. Romalı yöneticiler tarafından ezilen Yahudi halkı bir kurtarıcı bekliyordu ve onları bu zulümden kurtaracak bir Mesih'in gelmesi de yakındı. Bu beklentilerinden dolayı İsa'nın getirdiği yeni dini ve İsa'nın Tanrı tarafından gönderildiğine inanmaları zor olmadı. Kudüs halkının bu dünyanın faniliğine, tanrının adaletini öbür dünyada

⁵⁹ Aydın, s. 82.

⁶⁰ Gündüz, 2014, ss. 54-79.

⁶¹ Kristoloji: Hristiyan ilahiyatında İsa Mesihin kişiliğini araştırma, özellikle ondaki ilahi beşeri tabiatların mahiyet ve yapısını inceleme bilimi. (Gündüz, 2013, s. 194.)

⁶² Evharist: 'Şükran' anlamına gelen Evharist, Hristiyan ayinleri arasında merkezi bir role sahiptir. Bu sakrament için kullanılan diğer isimler Komünyon ayini, Rabbin akşam yemeği ve ekmek şarap ayinidir. Bu ayin bir Hristiyan için İsa Mesih'in eti ve kanıyla bütünleşme anlamı taşır. (Fuat Aydın, Pavlus Hristiyanlığına Giriş, Eski Yeni Yayınları, Ankara, 2011, s. 264.)

göreceklerine inanmaları ne kadar zor olabilirdi ki, ezilen bu halk için bir kurtuluş umudu doğmuştu. Bu eziyetin bir ödülü vardı, Tanrı onları fakir oldukları için sevecek ve sonsuz yaşamda en güzel yiyecekleri onlara verecekti. Ancak putperest Romalı ve ticaretle uğraşan Yunanlılara öbür dünyadan ve bu dünyanın geçici nimetlerinden bahsedilemezdi. Pavlus, onların dinine ve yaşantısına göre bu yeni dini uygulamış ve bu konuda oldukça başarılı olmuştur. İsa, insanları Dağdaki vaazla etkilerken, Pavlus, çarmıha gerilen İsa ile etkilemiştir⁶³.

2.1.4. Hristiyanlığın Temel İnanç Esasları

Bu düşünceler doğrultusunda gelişen Hristiyanlık dininin temel inanç esasları arasında Teslis düşüncesi dikkat çeker. Teslisin unsurlarının aynı tanrısal cevhere / öze (quisia) sahip olduğunu, bu yönüyle birbirlerinden ayrı olmadıklarını belirtir. Bununla birlikte evrene ve insana yönelik fonksiyonel açıdan Baba'nın yaratıcı ve yönetici, Oğul'un kurtarıcı ve yargılayıcı, Kutsal Ruh'un ise inayet ve ihsan edici olma özellikleri ön plana çıkarılır. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesine dayalı tek tanrı inancını ifade etmek için hypostasis (şahıs/ unsur/ görünüm) terimi kullanılmaktadır. Bu terim Arapçada uknum (Yunanca gnome) olarak karşılık bulur. Hypostasis (görünüm), Tanrı'nın cevher yada öz olarak farklılığını değil fonksiyonel açıdan farklılığını ifade etmektedir⁶⁴. Genel olarak Hristiyanlık da teslis inancına yer verilmekle birlikte, teslisin unsurları arasında Oğul İsa Mesih'e inanç ön plana çıkarılır. İsa Mesih'in oğulluğuna, kurtarıcı olarak insan şeklinde bedenleştiğine, yeryüzünde yaşayarak acı çektiğine, çarmıha gerilerek öldüğüne, üçüncü günde dirilerek mezardan çıktığına, bir müddet sonra göğe yükseldiğine, ahir zamanda tekrar gelerek insanlığın kurtuluşu ve yargılanması işini tamamlayacağına inanılmaktadır⁶⁵.

Hristiyanlığın diğer iman esaslarını şöyle sıralayabiliriz: Vaftiz; bazı ilahiyatçılara göre Eski Ahit'teki sünnet geleneği gibi vaftiz de Tanrı ile yapılan ahitleşme (antlaşma) olarak kabul edilir. Vaftizle, kişinin asli günah kirinden ölmesi ve İsa Mesih'te dirilmesidir. Evharist; bu tören, temelde Mesih'e katılmayı ya da onunla gizemli bir şekilde birleşmeyi ifade etmektedir. Diğer esaslar; Konfirmasyon, Günah İtirafı, Nikâh, Rahip Takdisi, Son/ Hasta Yağlamadır⁶⁶.

Hristiyanlık dininde genel olarak gelişmiş bir rahiplik ve misyonerlik teşkilatı vardır. Katı bir hiyerarşik yapıya sahip olan rahiplik teşkilatının başında mezhepten mezhebe farklılık arz etmekle birlikte – Papa ya da Patrik bulunur. Hristiyanlığın kutsal kitabı Yeni

⁶³Martin, s. 32.

⁶⁴Gündüz, 2013, s. 71.

⁶⁵Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s. 70.

⁶⁶Gündüz, 2013, İstanbul, ss. 159-160-163-164-165-166.

Ahit olarak kabul edilir (Matta, Luka, Markos, Yuhanna İncilleri, Pavlus'un Mektupları, Elçilerin İşleri, Petrus'un 2, Yuhanna'nın 3 mektubu ve Vahyi, Yahuda'nın mektubu) ancak Eski Ahit'in de ilahi kaynaktan geldiğine inanılarak kutsal kabul edilir⁶⁷.

2.1.5. Hristiyanlık İnancında Haç'ın Önemi

Hristiyanlık ta haç önemli bir yere sahiptir. İsa'nın tüm insanlığın günahlarına kefareti olarak kendi kanını sunduğu haç, kurtuluşun ve mucizenin sembolüdür. Tanrı, Mesih'in haçından dünyanın yargılanmasını emretmiş ve böylelikle Mesih'te kurtuluş yolunu açmıştır. Dolayısıyla haç Kurtuluşun sembolüdür⁶⁸. Aynı zamanda, o vakte kadar ölüm getiren bir araç iken ondan sonra düşmanlarına karşı Lord'un (İsa) kanıyla sulandığından en dehşetli ve korkunç ama yaşam getiren bir silah, haline gelmiştir⁶⁹.

Heretik olarak kabul edilen cemaatlerde (Pavlikanlar, Bogomiller, Katharlar) haç kutsal kabul edilmez, çünkü haç, ayrılığın ve ölümün olduğu yerdir⁷⁰. Bunun dışında tahta parçasından mucize beklemek putperest inancıdır.

2.1.6. Hristiyanlık da Mezhepleşme Hareketleri

Hristiyanlık belki de dünyada mezhepleşme açısından en zengin dindir. Binlerce Hristiyan mezhepten bahsetmek mümkündür. Ancak resmi olarak Hristiyanlık tarihinde üç önemli mezhepleşme dönemi bulunur. Ayrılmış Doğu adı verilen Diyofizit ve Monofizitlerin ana gövde kiliseden ayrıldıkları 5. yüzyıl, Katoliklerin ve Ortodoksların birbirinden ayrıldığı 11. yüzyıl ve Martin Luther'in öncülüğünde Protestanların Katoliklerden ayrıldığı 15. yüzyıldır⁷¹.

2.2. DÜALİST İNANÇLAR VE HRİSTİYAN HETERODOKSİZMİ

2. 2. 1. Düalizm

Düalizm kavramı, 1700 yılında ilk defa İngiliz Doğu bilimci Thomas Hyde tarafından Tanrı ve Şeytanı iki rakip ve kadim ilke olarak gören dini inançlar için kullanıldı⁷².

Düalizmin en basit anlamı, iyi – kötü, aydınlık – karanlık gibi iki prensibin zıtlığıdır⁷³. Düalizimde iki farklı düşünce modeli vardır; mutlak / radikal düalizm ve bastırılmış / ılımlı düalizm. Bununla birlikte Düalist inanç sisteminin esaslarını üç madde de açıklayabiliriz:

- 1) Mutlak Düalizm iki ilkeyi (iyi – kötü) eşit olarak görürken, ılımlı Düalizm kötüyü ikincil bir güç olarak kabul eder.

⁶⁷ Gündüz, 1998, s. 170.

⁶⁸ Gündüz, 2013, s. 97.

⁶⁹ Hamilton, s. 315.

⁷⁰ Rand Winburn, **History of the Paulician Iconoclast**, www.iconbusters.com, (12.09.2017), s. 15.

⁷¹ Gündüz, 1998, s. 170.

⁷² Martin, s. 23.

⁷³ Mircea Eliade – Ioan P. Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (çeviren: Ali Erbaş), İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 83.

- 2) Mutlak Düalizm zamanı döngüsel olarak görüp, iki ilkenin sonsuzluk içinde birbirleriyle kavgaya kilitlenmiş olarak kabul ederken, Ilımlı Düalizm zamanın bir sonu olduğunu ve sonda iyinin kötüye galip geleceğine inanır.
- 3) Mutlak Düalizm dünyanın özünde kötü olduğunu düşünürken, Ilımlı Düalizm yaratımı iyi olarak görür⁷⁴.

Antik Mısır dini, Düalizmin özellikleri taşıyan en eski dindir. Aydınlık – karanlık gibi kutuplar antik Mısır dini düşüncesinde genellikle vardı ve bunlardan en çok bilineni Horus (Osiris) – Seth karşıtlığıdır. Günümüzdeki versiyonlarında iki tanrı sürekli birbirleriyle savaş halinde Seth asla Horus’u yenmeyi başaramaz, ancak kendisi de yok edilemez⁷⁵. Antik Mısır inancının günümüz versiyonu Radikal Düalizm özellikleri taşımaktadır.

2.2.2. Zerdüştlük Dini

Antik Mısır dininden sonra Düalist özellikler taşıyan bir diğer din de Zerdüştlük idi. Gerçek adı Zarathustra olan Peygamber Zerdüş, İyi Din ya da Zerdüştlük adıyla bilinen dinin kurucusudur. Zerdüştlük dininin etkili olduğu tarihler kesin olarak bilinmemekle birlikte farklı tarihler belirtilmiştir: M.Ö.1700 – 1400, M.Ö.1400 – 1000, M.Ö.1000 – 600. Zerdüş, cennet ve cehennemi, ruhla bedenin yeniden dirilişini ve birlikte sonsuz yaşamı, son yargılamayı vaaz eden ilk kişiydi. Bu fikirler sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığı etkileyecekti⁷⁶.

Zerdüştlüğü diğer tek Tanrılı dinlerden (Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık) ayıran özelliği onun kötülüğe yaklaşımı idi. Eşit iki güç olan Spenta Mainyu (cömert ya da kutsal ruh) ile Angra Mainyu (saldırgan ya da yıkıcı ruh) barındıran Ahura Mazda (Bilge Tanrı) adında tek bir iyi tanrı vardı. Ahura Mazda özünde iyi biri olsa da içinde tarihsel zamanın sonunda, sonsuzluğun başlangıcında yenilecek olan kötülüğün kaynağı Angra Mainyu’yu taşıyordu. Geleneksel Zerdüştlük inancına ait olan bu düşünce, Pers İmparatorluğu’nun yükseliş ve düşüş dönemlerinde bir takım değişikliklere uğradı. Ahura Mazda zamanla Spenta Mainyu ile anılmaya ve onun düşmanı da kötülüğün kaynağı olan Angra Mainyu aynı biçimde dönüşüm geçirerek Ahriman olarak anılmaya başlandı. Ahameniş Hanedanlığı döneminde (550 – 330) artık Ahriman ve Ohrmazd iki eşit güç olarak kabul ediliyordu. Zerdüştlük dini bu dünyayı, iyi ile kötü güçler arasında yapılan bir savaş meydanı olarak görüyordu ve bu savaşta her bireyin yer alacağı tarafı seçmesi beklenmekteydi. Ayrıca bedeni

⁷⁴ Martin, s. 24.

⁷⁵ Martin, s. 24.

⁷⁶ Martin, s. 25.

ruhun maddi taşıyıcısı olarak görür⁷⁷. Zerdüştlük dinin dünya ve insan karşısındaki tutumu diğer düalist dinlerden farklıdır. Düalist dinlerde maddi dünya ve beden kötü olarak yorumlanırken, Zerdüştlükte, dünya ve beden kötülenmez⁷⁸.

Zerdüştlük dinindeki kötü gücün / karanlığın yerini Yahudilik dininde (ve ondan sonra ortaya çıkan Hristiyanlık ve Müslümanlıkta) şeytan almıştır. Şeytan da başlangıçta suçlanan bir melek iken, aynen Ahriman da olduğu gibi daha sonraki dönemlerde dönüşüm geçirerek yüceltilmiştir⁷⁹.

2.2.3. Orfizm Dini

Antik Yunan'da etkili bir din olan Orfizm, M.Ö.6 yüzyılda Orpheus kültü ile yerleşmiştir. Düalizm öğeleri barındıran bir dindir. Efsanevi bir kişilik olan Orpheus'un hem Dionysos tarafından kurulan hanedanın Trakyalı Kralı Oiagros hem de Apollo'nun oğlu olduğu söylenir. Apollo, bir düzen ve mantık tanrısı olarak, esriklilik (sarhoşluk hali) tanrısı olan Dionysos'un karşısı konumundadır. Orfizimde de geç dönem Zerdüştlük dininde olduğu gibi hiçbir tanrı diğerinden üstün değildir. Orfizm dininde ruh ilahi ve ölümsüz olarak görülürken beden dünyevi hayat süresince ruhun kötücül ve ölümlü hapisanesi olarak kabul edilir⁸⁰.

2.2.4. Gnostizm

Gnostizm, Hristiyanlığın ilk yıllarında ortaya çıkan bir dindir. Bu din ılımlı Düalizme ait iki mittten yararlanarak olayları yorumlamaya çalışır. Bu iki mittten birincisi, dünyayı yaratacak olan tanrıça Sophia, ikincisi ise dünyayı kuran Sophia'nın cücesidir. Eski Ahit'in Tanrısı, dünyanın Demiourgos'u (şeytanı) olarak anlatılır. Gnostizm de, Demiourgos'un cahil, dünyanın kötü ve insanın da içinde iyi Babadan gelen ruhun bir parıltısı olduğu için dünyadan üstün olduğu kabul edilir. Gnostizmin amacı bu dünyadan kurtulmaktır. Gnostizim de genellikle Hristiyan materyaller kullanılır ve kurtarıcısını Mesih – İsa olarak adlandırır⁸¹. Gnostizmin bu dünyanın kötü olduğu ve ondan kurtulmayı amaçlayan öğretisi sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak olan Hristiyan mezheplerinin (Bogomiller, Katharlar) temelini oluşturmaktadır.

Gnostizm, kötülüğün kaynağının yüce Tanrı olduğunu kabul etmez. Gnostizme göre tapınılan yüce varlık iyilik ve güzellik nitelikleriyle doludur. Kendisi her türlü kötü özelliklerden uzak olduğu için, kötülüğe neden olması, yaratması söz konusu olamaz.

⁷⁷ Martin, s. 25.

⁷⁸ Eliade- Couliano, s. 84.

⁷⁹ Martin, s. 26.

⁸⁰ Martin, s. 26, Orfizm ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (çeviren: Ali Berktaş), cilt: 2, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 214-233.

⁸¹ Eliade – Couliano, s. 85.

Bununla birlikte Gnostiklere göre insanın asıl varlığını oluşturan yüce tanrısal âleme ait olan ruhta kötülükten uzaktır. O zaman kötülüğün kaynağını bir başka yerde aramak gerekir. Bunu açıklamak içinde Gnostikler düalizmi kullanmışlardır. İnsan ve âlemdeki bütün iyiliklerin ve güzel şeylerin kaynağı, Hayat, Işık Kralı gibi birçok isme sahip olan yüce Tanrıdır. Buna karşın bütün kötülüklerin kaynağı da maddi âlemdir. Gnostik düalizm diğer düalist inançlardan kötülüğün kaynağı konusunda ayrılır. Örneğin Zerdüştlükteki düalizm ahlaki bir karakter taşıırken, Gnostik düalizm ahlaki bir karakter taşımakla birlikte maddi dünya ya direkt saldırır. Yani madde ve maddeden oluşan her şey kötüdür⁸².

Temelinde dünyanın kötülüğünü ve ondan kurtulmayı amaçlayan karmaşık kozmolojilere sahip sayısız Gnostik cemaat bulunmaktadır. Ancak bunların en önemlisi, ikinci yüzyılda Marcion tarafından kurulan Marcionizmdir. Marcionizm de, iki tanrının var olduğuna inanılmaktadır. Birincisi, gerçek Tanrı, diğeri de bu dünyayı yaratan Eski Ahit'in tanrısıdır. Marcion yandaşları dünyeviliği reddeden tutucu sofulardı. Bu dönemde henüz yeni kurulan Roma Kilisesi, kendi otoritesinin sarsılmasından korktuğu için Marcion ve yandaşlarını heretik ilan etti⁸³. Ve bundan sonraki yüzyıllarda Roma Kilisesi kendi görüşünü kabul etmeyen herkesi heretik olarak ilan etmeye ve onları toplumdan uzaklaştırmaya çalışacaktı.

2.2.5. Maniheizm

Mani, (216-276-7) “arınmışlar (katharai)” olarak bilinen Elkasitler (Yahudi – Hristiyan mezhebi) ile birlikte Babil’de yetişmiş Persli bir Peygamber olduğu ifade edilir⁸⁴. Mani, 14 Nisan 216 (Babil takvimine göre 527) yılında Ctesiphon-Seleuci’deki Suristan’da dünyaya geldi. Babası Futtak b. Ebi Berzam, annesi Mar Maryam veya Uta-kim’dir. Babası aslen Hemedanlı olup Babil ülkesine gelmiş el-Medain’e yerleşmiştir. Mani baba tarafından Part hanedanına mensup Arsacides kral ailesine anne tarafından da Aşkaniye ailesine mensuptur⁸⁵. Maniheizm, 3. yüzyılda Suriye, Doğu Anadolu, Kafkaslar ve özellikle İran bölgesinde yaygın bir din idi. Mani kendisinin Zerdüş, Buddha ve İsa ile aynı gelenekten geldiğini, ancak onların kendi vahiylerindeki gerçeğin tamamını anlatmadıklarını iddia eder. Mani, aslında Zerdüştlük, Hristiyanlık, Budizm’den aldığı öğretileri kullanarak yeni bir din oluşturmuştur. Böylece insanları tek bir üstün amaçla birleştirmeyi ve kurtarmayı amaçlıyordu⁸⁶. Maniheizm kitabı olan bir din olması, belli bir ırk ya da topluma değil de

⁸² Temiz, s. 25.

⁸³ Martin, s. 33.

⁸⁴ Martin, s. 35.

⁸⁵ Harun Güngör, **Maniheizm**, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5, Kayseri, 1988, s. 145.

⁸⁶ Martin, ss. 35-36, Eliade, s. 435, 441, Eliade-Couliano, ss. 86-87.

bütün insanlığın kurtuluşunu savunması ve yayılmacı bir öze sahip olmasıyla diğer büyük dinler arasında değerlendirilmektedir⁸⁷.

Maniheizm 'de iki sınıf vardı, Seçilmişler ve Dinleyiciler. Seçilmişler, katı bir sofuluk yaşamı sürerek, etten, şaraptan, küfürden, cinsellikten uzak duruyorlardı ve ruhban sınıfını oluşturuyorlardı. Dinleyicilerin, Seçilmişler kadar katı kurallara uyma zorunlulukları yoktu, onların Seçilmişlere bakmak gibi belli birkaç kuralları vardı. Dinleyiciler evlenebilirler, mülk sahibi olabilirler ancak çocuk sahibi olamazlardı. Maniheizm de ayrıca İsa'nın çarmıhta acı çekmediğine, bedeninin geri dönüşü olmadığına, kötülük ve iyiliğin eşit olduğuna inanıyorlardı. En dikkat çekici özelliklerinden biride vaftizi kabul etmemeleridir⁸⁸.

İlk dönemlerinde Hristiyanlığın yazılı bir kitabının olmaması nedeniyle birçok farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. Resmi devlet ve kilise kurallarını tanımayan bu mezhepler, devlet ve kilise çıkarlarına karşı geldikleri için Heretik ilan edilerek toplumdan uzaklaştırılmaya çalışıldılar. Bu mezheplerin inanç farklılıklarına rağmen tek ortak yönleri resmi kiliselerin (Katolik, Ortodoks) kutsal kabul ettikleri Vaftiz, Haç ve Evharist geleneklerini kabul etmemeleridir. Heretik kabul edilen mezhepler (Pavlikanlar, Bogomiller, Katharlar), Maniheizmle olan bu benzerliklerinden dolayı zaman zaman Maniheizm'in devamı olarak görülmüşlerdir. Ancak sadece Maniheizmle benzer birkaç özellikleri bulunmakla birlikte onun devamıdır denilemez.

Pavlikanlar Maniheistler miydi? Ya da dönemin kaynaklarında neden hep Maniheist olmakla suçlanmışlardır. Hristiyanlık, Roma'da resmi din olmak için çaba gösterdiği bir dönemde, Maniheizm ortaya çıkmıştı. Hristiyanlığın temel inanç esaslarına karşı çıkan ve birçok taraftarı olan bir din idi. Roma Devleti ve Hristiyanlık aynı düşmanla uzun yıllar mücadele ettiler ve sonunda bu mücadeleyi Roma Devleti ve Hristiyanlık kazandı. Bu durumun da etkisiyle daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Katolik kilisesinin inanç ilkelerine ters düşen Hristiyan cemaatlere müdahaleyi kolaylaştırmak ve halkın tepkisini çekmemek için onları Maniheist olmakla suçladılar.

VII. yüzyılda ortaya çıkan Pavlikanlar da Maniheist olmakla suçlandılar. Hatta bugün pek çok araştırmacı onları Maniheistlerin bir devamı olarak görür. Ancak iman esaslarını incelediğimiz zaman bu durumun tersini görmekteyiz. Öncelikle Mani bu dünyanın yaratıcısının şeytan olduğuna inanır⁸⁹. Pavlikanlar ise Tanrı'nın dünyayı yarattığına

⁸⁷ Güngör, s. 145.

⁸⁸ Martin, s. 36, Güngör, s. 164.

⁸⁹ Güngör, s. 157, Eliade, s. 440.

inanırlar⁹⁰. Maniheistler, Eski Ahit'tin Tanrısını bu dünyanın Demirg'u (şeytanı) ve diğer peygamberleri de yalancı olarak kabul ederken, Pavlikanlar, Eski Ahit'i de kutsal kitap olarak kabul ederler hatta Musa'yı büyük peygamber olarak görürler. Diğer yandan Pavlikanlar Eski Ahit'teki yaratılış hikâyesine bağlı kalırlar⁹¹. Maniheistler, et yemekten, şarap içmekten, mal – mülk sahibi olmaktan uzak dururlar. Bu dünyanın geçiciliğine inanırlar ve inziva hayatı yaşarlar. Pavlikanlar ise bunun tam tersi, evlenip çocuk sahibi olabilirler, mal – mülk edinebilirler. Yeme – içme yasakları yoktu. Bu dünyanın işlerinden vazgeçmediler her zaman mücadele ettiler. En iyi savaşçılara sahiplerdi.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Pavlikanlar, Maniheist değillerdir. Sadece Katolik kilisesi onları bu şekilde adlandırarak onlarla mücadeleyi kolaylaştırmak amacıyla böyle itham ediyorlardı. Pavlikanlara ait hiçbir yazılı kaynak günümüze kadar gelmediği için ne yazık ki onlarla ilgili bilgileri düşmanlarından öğreniyoruz. Bir nevi düşmanları nasıl istiyorsa onları öyle tanıyoruz. Ama satır aralarını iyi okuyan bir araştırmacı gerçekleri kendi gözleriyle görecektir. J. Friedrich'in de söylediği gibi, Maniheizm, o günlerde Ortodoks Katoliklerin kuruntuları olduğu söylenir⁹².

2.2.6. Messalianizm

4. yüzyılda Suriye'de Gnostiko – Düalist öğeler taşıyan bir mezhep olarak ortaya çıktılar. Suriye, Armenia, Küçük Asya, Balkan yarım adasına kadar yayıldılar⁹³.

Messalien, Süryanice'de “dua edenler, tapınanlar” anlamına gelir. Grekçe'de aynı anlama gelen “Eukhitai” kelimesi kullanılır. Onlar kendilerine “Hristiyan” diyorlardı. Messalienler, şeytanın insanın içinde yaşadığına ve oradan da açık havaya çıktığına inandıkları için sürekli tükürüyor ve sümürüyorlardı. Böylece insanın içindeki şeytan bertaraf edildikten sonra artık günah işleme ortadan kalkar ve bundan sonra mümin dünyevi hayatına geri dönebilirdi. Halkın arasına çok karışmıyorlar, manastırların inzivacı hayatında keşiş olarak yaşıyor ve sürekli dua edip, kehanetlerde bulunuyorlardı. Sadece vaftizi kabul ediyorlar, Haç'a ve Meryem'in Bakireliğine inanmıyorlardı. Ortodoks kilisesinin vaftiz dışında hiçbir kutsalını kabul etmiyorlardı. VIII. yüzyılda, bu özellikleri taşıyan Messalien inancında, 11. yüzyıl da daha sonra Bogomillerde göreceğimiz “Satanel” (Şeytan) kuramı görülmektedir⁹⁴. Messalienlere göre her insanın, Âdem'den beri ruhunda taşıdığı bir şeytan ve

⁹⁰ John T. Christian, *The Paulician Churches*, Review & Expositor 7.3, July 1910, s. 427.

⁹¹ Timoty W. Dunkin, *The Paulicians*, www.studytoanswer.net/rrc/, (18.11.2017) s. 8.

⁹² Christian, s. 426.

⁹³ Kayguzu, s. 209.

⁹⁴ Kaygusuz, s. 210.

kötülük vardır. Bu kötü ruhun kovulup yerine yüce ruhun yerleşmesi için sürekli dua etmek gereklidir⁹⁵.

Ortodoks Kilisesine karşı gelen Messalienler, sık sık ahlaksızlık ve şehvet düşkünlüğü ile suçlandılar. Bu inancı benimseyen herkes tehdit altındaydı.

2.2.7. Hristiyan Heterodoksizmi

Yunanca kökenli olan, Hristiyan Heterodoksizmi ya da Heresi kelimesinin anlamı “tercih etmek, seçim yapmak”tır. Bu kelimeyi Ortaçağ yazarları “Sapkınlık” anlamında kullanılmışlardır⁹⁶.

Mani’nin Tanrı ve Evreni algılayış biçimi Hristiyanlığa sokularak, Hristiyan Heresi ya da Heterodoksizmi olarak ikilemci doktrinler hızla artmaya başladı. Bu cemaatlerden biri, Grek, Süryani ve Ermeni Hristiyan Heterodoks grupların oluşturduğu, Pavlikanizmdir. Pavlikanlar, 9. yüzyılda güçlenerek Bizans’tan bağımsız bir devlet kurmuş olan tek heretik cemaattir. Aynı yüzyılın ortalarına doğru Bizans tarafından yaklaşık yüzyıl boyunca kırım ve sürgünlere uğratılmışlardır. Aynı zamanda yeni krallıkların kuruluşları, prenslerin yükselişi, isyanlar, krallıkların küçülmesi, Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin sarsılışı gibi toplumsal, inançsal ve siyasal olaylarda etkili rol oynamışlardır. Katharlar da Batı Avrupa’da aynı toplumsal işlevi görmüşlerdir⁹⁷.

Bizans İmparatoru II. Konstans (641–68) döneminde yaşayan Mananalıslı Constantine ile başlayan Hristiyan Düalizmi, Osmanlı padişahı II. Mehmet’in 1453’te Konstantinopolis’i fethetmesiyle sona ermiştir. O tarihten sonra Hristiyan Düalist cemaatler devam etmişse bile Osmanlı kayıtlarında bunlarla ilgili kesin sonuçlara ulaşılacak yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Hristiyan Düalistler, Ortodoks Kilisesinden ayrılmış ve Hristiyanlığı radikal bir bakış açısıyla yorumlayan gruplardı, Hristiyanlığa yapılmış yabancı bir aşî değillerdi⁹⁸.

Heretik olarak kabul edilen bu dinsel düşünceleri ortaya çıkaran nedenler kıtlık ve bunalım dönemleri idi. Belirli bir düzeni değil bütün fani dünyayı reddeden bu görüşler böyle zamanlarda insanların karamsarlığından ve umutsuzluklarından besleniyorlardı.

Yöneticiler ise kendi dinlerinin daha doğru olduğunu düşündükleri için değil, sapkınlık olarak adlandırdıkları inançların yandaşlarını, saltanatlarına zarar vermelerinden korktuklarından dolayı zulmetmişlerdir⁹⁹.

⁹⁵ Kadir Albayrak, **Bogomilizm ve Bosna Kilisesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 91.

⁹⁶ Kaygusuz, s. 173.

⁹⁷ Kaygusuz, s. 174.

⁹⁸ Hamilton, ss. 26- 38.

⁹⁹ Kaygusuz, s. 191.

2.3. PAVLİKANLARIN DİNSEL İNANÇ ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Pavlikan Adının Anlamı

Pavlikan kelimesi birçok dilde farklı terimlerle ifade edilmiştir. ‘*Pavlikan*’, ‘*Paulicianism*’, ‘*Polisyenlik*’, ‘*Pavliniki*’, ‘*Pavlusçuluk*’, ‘*Pavlosyen*’, ‘*Paulisianizm*’, ‘*Pavlakiler*’, ‘*Paulikianos*’, Arap dilinde ‘*Beyalike*’, ‘*Beylikan*’¹⁰⁰ bunlardan bazılarıdır.

Pavlikan, adının anlamı ve kökeni ile ilgili elimizde farklı bilgiler olsa da gerçek anlamı hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Genel kabul edilen görüş, Pavlikan isminin onlara düşmanları tarafından verilmiş olduğudur. Böyle düşünen araştırmacılardan biri olan Mkrttschian onlara bu ismin St. Pavlus’un veya Samosatalı Paul’un adını dillerinden düşürmedikleri için verildiğini söyler. Bir diğer araştırmacı Gieseler’e göre ise Ermeni bölgesinde ortaya çıkan bu gruba Papazlar, Samosatalı Paul ile aralarındaki doktrinel benzerlikten dolayı “zavallı Paul’un takipçileri” olarak nitelendirmişlerdir. Ter Mkrttschian ise “Die Pavlikiane” isimli eserinde Katolikoz Oztunlu Yuhanna’nın sözlerinde geçen, ne Pollikeank ne de Paylakanut kelimelerinin kökeninin Paul olduğunu kabul etmemektedir. Burada kullanılan –ic ve –ik eki Ermenice de küçümseme anlamında kullanılmaktadır¹⁰¹. Öte yandan St. Pavlus’un görüşlerini benimsedikleri için ve onu gerçek havari olarak kabul ettiklerinden dolayı da bu isimle adlandırılmış olabileceklerini düşünen araştırmacılar bulunmaktadır. Biz de araştırmamız doğrultusunda onlar hakkında en az önyargılı olan bilgileri takip ederek Pavlikan adının gerçek anlamını bulmaya ya da en azından bir öneri sunmaya çalışacağız.

Pavlikanların ismi gerçekte hangi Pavlus’tan gelmekteydi? Bu konu hakkında dört farklı bilgi bulunmaktadır. Birincisi, Pavlikanizmin kurucusu Samosatalı Paul’un Antakya Piskoposu (260 – 68) olduğu düşünülmektedir¹⁰². İsa’nın şahsı konusunda Roma merkezli anlayışa karşı ilk ciddi eleştiri Antakya Patriği Samosatalı Paulus’tan (ölümü: 272) gelmiştir. Samosatalı Paulus Adoptionist inancı öğretmekle suçlanmıştı. Bu inanca göre, İsa’nın Tanrı olduğu fikrine karşı çıkarak İsa’nın bir insan ve diğer peygamberlerden derece farkı olduğunu savunmuştur. Bu düşüncelerinden dolayı Samosatalı Paulus’a karşı Antakya’da Sinod toplandı ve hem patriklik makamından uzaklaştırıldı hem de aforoz edildi¹⁰³.

¹⁰⁰ Sakin Özışık, *Ortaçağ Heresi Gruplarından Pavlikanlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sivas, 2007, s. 39, Albayrak, s. 95.

¹⁰¹ Özışık, ss. 42-43.

¹⁰² Hamilton, s. 133.

¹⁰³ Gündüz, 2013, s. 37.

Bu konu ile ilgili bir diğer kaynağımız kilise tarihçisi Eusebius'un (260- 339) Historia Eklesias (Kilise Tarihi) adlı eserinde anlatılanlardır. Eusebius'a göre Samosatalı Paul 3. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönem Mani'nin (216 – 276-7) etkili olduğu dönemdi. Mani öğretisini yaymak için Suriye'den Mısır'a, İran'dan Orta Asya'ya uzun geziler yapmaktaydı. Mani Suriye'ye geldiği sıralarda Antakya Piskoposu ve arkadaşlarıyla görüşmelerde bulunmuş ve Maniheizm'i Hristiyan kilisesine sokacak kadar bir topluluk oluşturmuşlardı. Paul, Mani'den etkilenmesine rağmen "ruhsal Hristiyanlığın" ağır bastığı bir ikilemcilikle ondan ayrılır¹⁰⁴. Eusebius'un bu görüşlerine baktığımız zaman Adoptionizm'in kurucusu Samosatalı Paul'u dönemin kilise geleneğine uygun olarak Maniheizm olmakla suçladığını görmekteyiz. Maniheizm 3. yüzyılda ve sonraki yüzyıllarda Kilise ve Roma devletini çok uğraştırdığı için Kiliseden farklı düşünen her cemaat Maniheizm olmakla suçlanıyordu. Eusebius'un görüşlerini bu doğrultuda yorumlamak daha sağlıklı olacaktır. Adoptionizm Hristiyan dinini farklı açıdan yorumlayan bir görüştü ve 7. yüzyılda ortaya çıkan Pavlikanlarla kurucusunun isim benzerliği dışında bir ilgisi yoktu¹⁰⁵.

Vasiliev de Eusebius'un görüşlerini destekleyici yorumlarda bulunmuştur. Vasiliev, Pavlikanların Maniheizm'in kollarından biri olan Düalist bir grup, kurucularının ise Samosatalı Paul olduğunu ve bundan dolayı onlara "Pavlikan" isminin verildiğini söyler. VII. yüzyılda Constantine tarafından yeniden örgütlenmişlerdir¹⁰⁶. Milan Loos ise "Pavlikeank" isminin Ermenistan da Adoptionist yönlerinden dolayı Samosatalı Paul'e atfen Nesturileri* için kullanıldığını ve daha sonra VII. yüzyılda ortaya çıkan cemaat içinde aynı ismin kullanılmaya başlandığını söyler¹⁰⁷.

İkinci görüş ise Sicilyalı Peter'in ** Pavlikanlar Tarihi (870) adlı eserinden edindiğimiz bilgilerdir. Yer (Samosata) ismi aynı kalırken sadece kişiler değişmiştir: "*Samosatalı Callinice adlı bir kadının iki oğlu vardır, Paul ve John. Hain anne iki oğlunu büyüttü, onlara*

¹⁰⁴ Kaygusuz, ss. 177-181.

¹⁰⁵ Burhan Oğuz, **Türkiye Halkının Kültür kökenleri**, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, cilt 2/ A, İstanbul, 2002, s. 228.

¹⁰⁶ Özışık, s. 42.

* Nesturilik, Nastur, imparator II. Theodosius tarafından 428 yılında İstanbul Patrikhanesine Patrik olarak atanmıştı. Nastur'a göre İsa'da beşeri ve ilahi olmak üzere iki öz/cevher bulunur. İsa'nın hem ilah hem de insan tarafı birleşerek Mesih oldu. Nastur'un bu düşüncesi doğrultusunda gelişen cemaat daha sonra Nesturilik adıyla anılmaya başlandı.

¹⁰⁷ Özışık, s. 43.

** Sicilyalı Peter hakkında kendi verdiği bilgiler dışında bir şey bilinmemektedir. Kendisi, Patrik I. Methodius'un (843-47) temsil ettiği ikonoklast sonrası dönemde Bizans Kilisesinde baş keşişti. Peter, 869 – 70'de I. Basil (867-886) tarafından Müslüman Arap – Bizans sınırında bağımsız bir devlet kurmuş olan Pavlikan Devletine elçi olarak gönderildi. Bu görevin bir din adamına verilmesinin nedeni, Bizans Devletinin aslında hakkında çeşitli bilgiler aldığı Pavlikan inancı ile ilgili bilgi elde etmektir. (Hamilton, s. 43.)

kokuşmuş inancı öğretti. Oğullarını yanlışın vaizleri olarak Samosata dışına yolladı. Onlar Phanaroia'nın yakınlarına ulaştı ve bir köye vardı. Köylüleri cahil ve kararsız görerek düşmanın habis tohumunu attılar. O günden sonra bu köye, Episparis (tohum yatağı) dendi. Bu köyün yeri tam olarak bilinmemektedir. Sapkınlık adını bu vaizlerden aldı, o günden sonra onlara Maniheist yerine Paulikien dendi”¹⁰⁸ şeklinde anlatır.

Sicilyalı Peter'in eserindeki bir diğer görüşte Pavlikan isminin, Kalinikeli kadının oğullarının isimlerinin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan “Pavloiannai” kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Öte yandan Sisamlı Hayazg Kalinike'nin oğlu Poğos'tan geldiğini ve kayıtlarda ilk kez 54 Tevin konsilinde geçtiğini belirtir¹⁰⁹.

Konu ile ilgili üçüncü görüş, çoğu tarihçi tarafından Pavlikan isminin kökeni olarak kabul edilen bir görüştür. Paulikien, Ermenice Paylikeank sözcüğünün Grekleşmiş biçimidir ve Paul adının Paulcük şekline dönüşmüş halidir. Zavallı küçük Paul'un müritleri, anlamına gelir. Bu terim St. Pavlus için kullanılmış olamaz, Ermeniler tarafından müritlerine Paulikien denen öğretisi Pavlikanlara benzerlik göstermeyen Samosatalı Paul da olamazdı*. Bu duruma en uygun yorum, VIII. yüzyılda müritleri Ermenistan'a geri götüren ve cemaati yeniden toparlayan lider Paul'den almış olmalarıdır¹¹⁰.

Pavlikan lider Constantine, Bizans tarafından öldürüldükten sonra, Symeon, onun yerine liderliği ele alır. Ancak Constantine'nin üvey oğlu Justus, görünürde Pavlikan öğretilerinden kuşkulananmasıyla, gerçekte siyasi lider kendisi olmadığından, Symeon'un Şebinkarahisar piskoposuna şikâyet eder. Piskopos, Symeon'u imparator II. Justinian'a ihbar eder. Bunun sonucunda Symeon ve kendisine sadık adamları diri diri yakılırlar. Bu olay II. Justinian'ın imparatorluğunun ilk yıllarında olmuş olması gerekmektedir, çünkü 686 – 87'de Hazarların yardımıyla imparatorluk güçleri Ermenistan'da yeniden güç kazanmaya başlamıştı. Bu durum 693'e kadar devam etmişti. Pavlikan müritlerinden Paul adında bir Ermeni zulümden kaçarak Genesius ve Theodore adlı iki oğlu ile birlikte Colonea'nın (Şebinkarahisar'ın) batısındaki Phanaroia'daki Episparis bölgesine kaçtı. Paul, Pavlikanları

¹⁰⁸ Hamilton, s. 43.

¹⁰⁹ Özişik, s. 41.

* N.G. Garsoian, “The Paulician heresy” adlı çalışmasında Ermeni Paulikienlerin (yani Pavlikanların), 268'de azledilen Samosatalı Paul'un takipçileri olduğunu ileri sürer. (The Paulician heresy, s. 232) Bunu kanıtlamak içinde 555 tarihli Dvin Konsili Birlik Yemini kanıt olarak gösterir. Bu yemin Paulikienlerin elinden Komünyon alanları lanetler. Ancak Bartikya'nın yaptığı çalışmalar sonucunda o metnin 1298'de yazılan tek el yazmasında yapılmış bir yazım hatası olduğunu ve o sözcüğün Paul'cüler (yani Adoptionistler) olarak anlaşılması gerektiğini savunur. Bu yorumdan da yola çıkarak, Ermenilerin Adoptionistlere Paulcü yani Paulikieni dediklerini çıkara biliriz. Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Hamilton, ek – 2, s. 464.

¹¹⁰ Hamilton, ss. 44-45.

topladı ama onların üstünde dini bir otorite kurmadı. Ancak Mananalıslı Constantine'nin müritlerinin isimlerini buradan aldığı düşünülmektedir¹¹¹.

Dördüncü görüş ise, Pavlikan isminin St. Pavlus'tan geldiği yönündedir. Yapılan yeni araştırmalar sonucunda Pavlikanların kutsal kitabı olup olmadığı konusu tartışmalı olsa da, 'Gerçeğin Anahtar'ı' adlı kitabın farklı bir yorumudur. Gerçeğin Anahtar'ı, Ermeni araştırmacı, F. C. Conybeare tarafından 1898'de tercüme edilen ve 'Ermeni Paulikien Kilisesinin El Kitabı' olduğu düşünülen kitaptır. Bu kitap N. G. Garsoian tarafından The Paulician Heresy adlı eserinde Ermenice kaynak olarak kullanırken, Janet ve Bernard Hamilton, 'Bizans Döneminde Hristiyan Düalist Heretikler' adlı kitabında bu eserin Pavlikanlara ait olmadığını öne sürerek, eserinde Paul Lemerle ve Yunanca kaynaklar kullanmıştır. Biz çalışmamızda, John T. Christian, "The Paulician Churches" eserinde, Gerçeğin Anahtarı adlı kitaba getirdiği üçüncü bir bakış açısından faydalandık. Christian'a göre Pavlikanların ismi St. Pavlus'tan gelmektedir. Gerçeğin Anahtar'ında St. Pavlus her zaman gerçek havari olarak kabul edilmektedir. Ondan şöyle bahseder; Evrensel ve Apostolik Kiliseyi İsa – Mesih'ten öğrenmiş ve Elçilerin İşleri kitabında da görüldüğü gibi Evrensel ve Apostolik Kiliseye yüklediği İsa – Mesih geleneğini sürdürmüştür. '*Siz bütün dünyaya gidin ve İncil'i tüm canlılara vaaz edin, kim inanırsa yaşayacak, vaftiz edilecek, inanmayan kişi yargılanacaktır (Makro 16: 15)*'. Evrensel ve Apostolik Kilisenin Rabbinden öğrendiğimiz gibi devam ediyoruz ve o zamana kadar vaftiz olmamış olanlara (mansiyonlar, yani Latinler, Yunanlılar, Ermeniler) gerçek imanı yerleştirmeliyiz. Bu nedenle Rabbin sözüne göre onları imana getirip onlara tövbe ettirmeliyiz. Böylece Pavlikanlar ilk havariler ve uygulamalar hakkında hak iddia ettiler¹¹².

Edward Gibbon da Pavlikan isminin, St. Pavlus'tan geldiğini düşünen araştırmacılarından biridir. Gibbon, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş kitabında (cilt VI.) Pavlikan isminin onlara bilinmeyen bir öğreticiden dolayı verildiğini söyler. Gibbon yine de bu ismin St. Pavlus'tan dolayı kullanıldığını düşünür. VII. yüzyılda ilk ciddi, teşkilatlanmanın lideri Constantine'nin St. Pavlus'un öğrencilerinden Sylvanus'un adını aldığını ve bunun Pavlikan liderlerinde gelenek haline geldiğini belirtir. Gibbon'a göre onlar bu ismi St. Pavlus'tan dolayı almışlardır¹¹³.

¹¹¹ Hamilton, ss. 53-54.

¹¹² Christian, ss. 416-417.

¹¹³ Özışık, s. 42.

Pavlikanların, St. Pavlus'u Evrensel ve Apostolik Kilisesinin*kurucusu olarak kabul etmeleri ve onu diğer havarilerden üstün tutmaları ayrıca onun mektuplarına daha çok önem vermeleri, bu cemaatin "Paulician" olarak adlandırmalarına neden olmuş olabilir. Belki de Paulician kelimesi küçültme ya da kınama anlamı içermeden "*St. Pavlus'un müritleri*" anlamında kullanılmıştır.

İlginçtir ki, Anadolu'da Bizans – Arap çatışmasının yoğun şekilde yaşandığı dönemde ortaya çıkan Pavlikanlar hakkında, Arap kaynakları çok bir şey söylemez. Edinebildiğimiz bilgiler doğrultusunda Arap yazarı Mesudi'nin eserinde Pavlikanlar "*Bajlaki*" şeklinde adlandırılmış ve Mazdeizm ile Hristiyanlık arasında orta yol mezhebi olarak tanımlanmıştır¹¹⁴. Pavlikan adının geçtiği bir diğer Arap kaynağı "İbn Hazm'ın Kitabı'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal" adlı eseridir. Tahir Aşırov'un "İbn Hazm'a Göre Hristiyan Mezhepleri" adlı makalesinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda, İbn Hazm'ın anlattığı Bulyaniyye mezhebi, Samosatlı Paul'un kurduğu mezheptir. İbn Hazm, bu mezhepten bahsederken kurucusunun, Şemşati veya Şemşatlı olduğunu ve bu yerin Bizans hâkimiyetinde bulunan Samosata olduğunu belirtir. Samosata, Hz. Ömer zamanında Müslüman Araplar tarafından feth edilmiş ve Arap literatürüne Şimşat (Şümişat) olarak geçmiştir. İbn Hazm, Bulyaniyye mezhebinden şöyle bahseder: Samsatlı Pavlus'un Antakya patriği olduğunu ve doğrudan doğruya Tanrının tek Tanrı olduğunu, İsa'nın da öteki peygamberler gibi Tanrı'nın kulu ve Resülü olduğunu kabul eder. İbn Hazm'ın ve diğer Arap kaynaklarındaki Bulyaniyye mezhebi, Samosatlı Pavlus'un kurduğu mezheptir. Anadolu'da VII. yüzyılda ortaya çıkan Pavlikanlarla bir ilgisi bulunmamaktadır. Arap kaynaklarında Pavlikanlar, nasıl adlandırıldığına dair daha ayrıntılı bir araştırma yapılabilir. İbn Hazm'ın eserinde bahsettiği Bulyaniyye mezhebi hakkında verdiği bilgiler daha sonraki Arap yazarlar tarafından da kullanılmıştır. Mesela İbn Temiyye, "el-Cevabu's Sahih li-men bedelde Dine'l-Mesih" adlı kitabında Samosatlı Pavlus'un mezhebinden bahsederken "Bulyaniyye" olarak bahsetmiştir. İbn Hazm'ın "Bulyaniyye" olarak bahsettiği mezhep "Bulkaniyye" olarak istinsah edilmiştir. Bazı İslami literatürde de Samosatlı Pavlus'un mezhebinin adı Bulyaniyye olarak geçmektedir. Bu mezhebin adı aslında "Pol" şeklinde ifade edilen Pavlus kelimesinin Araplaşmış hali olduğunu düşünebiliriz¹¹⁵.

* Apostolik Kilise: İncillerde (Yeni Antlaşma) söz edilen ve tanımlanan Hristiyan topluluğuna "Apostolik (Havarisel) Kilise" adı verilmektedir. Bu kilise, ilk havarilerin kurduğu ve ilk Hristiyanların yetiştiği kilisedir. M.S. 30 – 100 yılları arasını kapsar.

¹¹⁴ Kaygusuz, s. 207.

¹¹⁵ Tahir Aşırov, **İbn Hazm'a Göre Hristiyan Mezhepleri**, Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: 6, sayı:3,2009,ss. 108-109-110.

Sonuç olarak Pavlikan ismi aslında onlara düşmanları tarafından verilen bir isimdi. Ancak bu isim kınama amaçlı olmayıp ya sekizinci yüzyıldaki liderlerinden dolayı ya da gerçek havari olarak kabul ettikleri St. Pavlus'tan dolayı verilmiş bir isim de olabilir. St. Pavlus'tan geliyor olması daha kuvvetli bir ihtimal çünkü Pavlikan liderler Pavlus'un öğrencilerinin isimlerini alarak göreve başlıyorlar ve kiliselerini de Pavlus'un ziyaret ettiği yerlerin isimlerini veriyorlardı. Şunu da unutmamalıyız ki onlara her zaman sorulan siz kimsiniz sorusuna, *“biz gerçek Hristiyanlarız”*, cevabını vermişlerdir.

2.3.2.Pavlikanların Ortaya Çıkışları ve İnanç İlkeleri

Pavlikanlar, VII. yüzyılda bugünkü Erzurum'un güney batısında Mananalıs bölgesinde ortaya çıkmış Hristiyan bir mezheptir. Hristiyan dininin dinsel inanç esaslarını yorumlamada Katolik kilisesi ile çatışırlar¹¹⁶. Bu yüzden Heretik (sapkın) olarak adlandırılmışlardır.

VII. yüzyılın ortalarında Suriye'de mahkûmiyetinden kaçan bir papaz yardımcısına yardım eden Mananalıslı Constantine, bu yardımının karşılığında papaz yardımcısının verdiği kitap ile kendi görüşlerini yorumlar ve Pavlikan inancını ortaya çıkarır. Daha sonra Constantine Hristiyanlığın yeni modeli üzerinde çalışırken Colonea'nın (Şebinkarahisar) bir köyü olan Cibossa'ya gelir ve burada cemaatini kurar. Constantine'nin göreve başlama tarihi tam olarak bilinmese de 655 olarak kabul edilir. Constantine Colonea'ya gelince St. Pavlus'un kurduğu gerçek kiliseyi dirilttiğini düşünerek papaz yardımcısından aldığı Havariler kitabını öğrencilerine göstererek *“Siz Makedonlarsınız, bende size gönderilen Silvanus'um”*, der. Bu St. Pavlus'un Makedonya'ya gel ve bize yardım et diyen adamına bir göndermedir. Kendini Silvanus olarak adlandıran Constantine, bir manastır geleneği olan yeni yaşamda yeni isim geleneğini uyguluyordu. Sonraki didaskaloslar (öğretmen, dini lider) Constantine'yi örnek alarak St. Pavlus'un öğrencilerinin adlarını almışlardır. Hatta kiliselerine St. Pavlus'un ziyaret ettiği yerlerin isimlerini vermişlerdir. Constantine, burada yirmi yedi yıl kalır. İmparator II. Konstantin (641-668), bu yeni mezhepten haberdar olunca bu mezhebi yok etmek ve liderini öldürtmek için Symeon adında bir kraliyet elçisi gönderir. Constantine Maniheist olmakla suçlanır, yüzyıldan fazla imparatorlukta bu heretikle ilgili belirti olmadığı için imparator konuyu ciddiye alır. Ancak bu bilgilere kesin gözüyle bakılamaz, çünkü bu bilgileri Sicilyalı Peter, Pavlikanlar'dan öğrenmiştir. Ve biraz değiştirilerek anlatılmış olma ihtimali vardır, onlar Sicilyalı Peter'a Constantine'nin taşlanarak öldürüldüğünü söylemişlerdir. Ancak Maniheistler taşlanarak değil, normal uygulanan idam cezası ile öldürülüyorlardı. İmparator tarafından Constantine öldürmekle görevlendirilen Symeon görevini yerine getirdikten sonra

¹¹⁶ Oymak, s. 138.

Constantinople döndü. Fakat Pavlikan inancından o kadar çok etkilenmişti ki üç yıl sonra Cibossa'ya geri döndü ve topluluğun başına geçti. Symeon yeni didaskalos olarak tanındı ve Titus adını aldı. Onun önderliğinde Pavlikan kilisesi üç yıl aradan sonra yeniden canlandı. Bu sırada Constantine'nin evlatlık oğlu Justus, Pavlikan öğretilerinden kuşkulananmasıyla Symeon'nu Colonea piskoposuna şikâyet etti. Piskopos Symeon'nu imparator II. Justinian'a (685-695) ihbar etti. Symeon ve kendisine sadık adamları diri diri yakıldılar¹¹⁷.

Pavlikan kilisesinin Paul adında Ermeni olan bir üyesi, zulümden kaçarak Genesisius ve Theodore adlı iki oğlu ile birlikte Colonea'nın batısındaki Phanarohia'daki Episparis bölgesine kaçtı. Paul, Pavlikanları topladı ama onların üzerinde dini bir otorite kurmadı. Paul'un her iki oğlu da didaskalos (öğretmen, dini lider) olmak için gerekli niteliklere sahip olduklarını iddia ettiler. Paul, Genesisius'u destekleyerek onun didaskalos olmasını sağladı. Genesisius didaskalos olduktan sonra St. Pavlus'un yoldaşı olan Timothy ismini aldı. 718-748 yılları arasında yani 30 yıl boyunca görevde kaldı. Mananalisli Constantine düşüncelerinin temelini Ermenistan topraklarında atmış olması hareketin bu bölge de kalıcı olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda daha sonra ki didaskalosların politikalarını da belirlemiştir¹¹⁸.

Pavlikanların İnanç özelliklerine bakacak olursak onları şu şekilde sıralaya biliriz:

1. Vaftizi reddederler.
2. Bakire Meryem'in, Bakireliğini ve kutsallığını kabul etmezler.
3. Arafa inanmazlar.
4. Haç, ikona, aziz – azize resimleri, tütsü, mum, bunlar putperest inancıdır, İsa'nın öğretisine yabancısıdır, kınanmalıdır.
5. Günah itirafını reddettiler.
6. Yeni Ahit'tin tamamını kabul etmişlerdir ancak Eski Ahitti de reddetmemişlerdir.
7. Ruhban sınıfı ve hiyerarşisini reddederler.
8. Gösterişli kiliseleri reddederler, Kilisenin taş ve tahtadan değil, Evrensel Kilise olduğunu söylerler.
9. Evharist törenlerini reddederler¹¹⁹.

2.3.2.1. Pavlikanların Tanrı ve Kristoloji Anlayışı

Dinlerin, ortaya çıktıkları coğrafya üzerinde etkili olmaları, onların standart olacağı anlamına gelmez. Özellikle sosya-politik sistemde dinin hâkim olduğu Ortaçağ gibi

¹¹⁷ Hamilton, ss. 51-52-53.

¹¹⁸ Hamilton, ss. 54-55.

¹¹⁹ Winburn, s. 21.

zamanlarda, Hristiyanlığın ortaya çıkışı çeşitli grupların oluşmasını sağlamıştır. Pavlikanlar da bu gruplardan biriydi. Onlar Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki basit ve sade halini koruyan bir cemaat idi.

2.3.2.1.1. Pavlikanların Tanrı Anlayışı

Pavlikanlar, genellikle Maniheizm'in VII. yüzyılda yeniden şekillenmiş hali olarak kabul edilmişlerdir. Bu şekilde düşünenlere göre Pavlikanların Tanrı anlayışları da Maniheiztler de olduğu gibi düalisttir. Pavlikanlar da Maniheiztler gibi bu dünyanın tanrısını kötü, diğer dünyanın tanrısını iyi olarak kabul ettiklerini ancak Maniheiztler'den farklı olarak onlar Hristiyanlığın etkisi ile Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan Kutsal Üçlü (Saint Trinite) kavramını kabullendiklerini savunurlar. Bu Kutsal Üçlüyü, Tanrı Babanın insanlığa görünmesi için seçtiği bir yol olarak göstermişlerdir. Yenik düşmüş insanlığı kurtarması için Tanrı, İsa'yı göndermiştir. Bakire Meryem'in İsa'yı doğurması görünüşten ibarettir, gerçek annesi Göksel Kudüs'tür (La Jerusalem Celeste)¹²⁰.

Sicilyalı Peter ise Pavlikanların tanrı anlayışını şu şekilde açıklıyor: “Biz Hristiyanlar (Ortodoks) her şeyin yaratıcısı ve tüm güçlerin efendisi olan tek bir Tanrı'ya inanırız. Pavlikanlar ise bu evrenin yaratıcısı bir tanrı olduğuna, (bu kötü tanrıya Ortodoks ve Katolik Kiliseleri inanmaktadır) bir diğeri de bu evren üzerinde değil gelecek olanda gücü olan, İncillerde konuşan iyi Baba Tanrı'ya inanırlar”¹²¹.

Bu görüşler doğrultusunda Pavlikanların bu dünyayı şeytanın yarattığına ve tanrı ile eşit güce sahip olduğuna inandıkları ileri sürülmektedir. Ayrıca bu dünyanın yaratıcısı kötü tanrının Eski Ahit'in tanrısı olduğu fikrini benimsedikleri düşünülmektedir. Ancak bunun tam tersi Şeytanın Tanrı'nın eşiti değil, düşmanı olduğunu kabul ederler. Pavlikanlar, şeytanın Tanrı'ya karşı tutumu hakkında İncil hakikatini kabul ederler. Şeytanın Tanrı'nın eşiti olduğunu ve Eski Ahit'in tanrısını fiziksel evrenin yaratıcısı kötü tanrı (Demirgun) olarak kabul ettiklerine dair bir kanıt bulunmamaktadır¹²².

Pavlikanlar, Tanrı'nın dünyayı yarattığına inanmaktadırlar. Bunun kanıtı olarak ise “Göksel Baba, Gerçek Tanrı, gökleri, ait olduğu her şeyle ve dünyayı bütün türlerle donattı”¹²³, sözleri belirtilebilir.

2.3.2.1.2. Pavlikanların Kristoloji Anlayışı

Docetizm, İsa'nın fiziki bedenini sadece ‘yanılmasa (görünüşte)’ ve haç üzerinde görünüşte ölen bir ruh olduğunu kabul eden bir inanıştır. Bu inanış maddenin kötü, ruhun iyi

¹²⁰ Kaygusuz, s. 207.

¹²¹ Hamilton, s. 39.

¹²² Dunkin, s. 7.

¹²³ Dunkin, s. 7.

olduğu fikri ile bir şekilde düalizme bağlandı. Dolayısıyla İsa sadece bir ruh halinde var oldu¹²⁴.

Pavlikanların da Docetizm'e inandıkları kabul edilmektedir. Ancak Pavlikanlar İsa'nın da diğer insanlar gibi günahsız bir şekilde doğduğuna ve vaftizinden sonra Mesih olması için tanrı tarafından kabul edildiğine inanmaktadırlar. Bu bilgiler doğrultusunda Pavlikan inancında Docetizm izi yok diyebiliriz. Tam tersi Docetizm ile çelişen bir düşünceye sahipler, "İsa-Mesih'in çektiği acılar gerçek ve dayanılmazdı"¹²⁵.

2.3.2.2. Pavlikanların Haç, Azizler ve İkona Anlayışları

Hristiyanlığı, ilk dönemlerindeki gibi sade ve basit bir şekilde benimsediklerini söyleyen Pavlikanlar, ikonaları, azizler ve Meryem tasvirlerini kabul etmezler. İkonaları ve tasvirleri şeytanın işi olduğunu söylerler. Bunları kabul eden Katolik kilisesini de putperest olmakla suçlarlar.

Kilise de azizlere, ikonalara ve tasvirlerle ibadetin nasıl yasalaştığı ve benimsendiği konusuna gelirsek, bu durumun Hristiyanlığın Roma'da resmi din olmasıyla başladığını söyleyebiliriz. Hristiyanlık öncesi Roma dini, putperestlikti. Putperestlik dininden tek tanrılı bir dine geçişte bazı tavizler verilmesi gerekiyordu. Roma da Hristiyanlığın ilk dönemlerinde putperest halkın bu dine yakınlık duyması ve benimsemesi için eski dinlerindeki bazı ritüellerin kiliseye girmesine izin verilmiştir, örneğin resimler ve ikonalara saygı gösterilmesi. İlk başlarda bu durumun zararsız olduğu düşünülerek pek yadırganmamıştı. II. Niken (Nicea/İznik/ 787) kararnamesiyle de yasalaştırılmıştı. Bundan sonra Hristiyan azizlerin ve şehitlerin ikonaları kiliseleri doldurmaya başladı. Roma'nın putperest halkı bir nevi farklı isim altında eski dini ritüellerine devam ediyorlardı¹²⁶.

Mesih, Meryem ve azizlerin resimleri 4. ve 5. yüzyılda öpme, secde etme, selamlamayla eski pagan gelenekleri ile ibadet edilmeye başlandı. Kilise putperestlik girişimini tolere etmekle kalmadı aynı zamanda destekledi. İsa'nın doğumu, İsa'nın vaftiz olması, İsa'nın çarmıha gerilmesi gibi eski konularla ilgili sayısız resim yapıldı. Bunlar anlamlarına göre yerleştirildiler, bu resimler din adamları tarafından halka anlatılmaya başlandı. Bundan sonra resimlere saygı ve ibadet daha yaygın hale gelmeye başladı. Bu konu ile ilgili Rand Winburn'nun Gibbon'dan naklettiğine göre, Gibbon, "*Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküşü*" adlı eserinde şunları söyler; Hristiyan kilisesinde sembolik bir ibadet yapılması ilk haç ve kalıntılarının hürmetle karşılanması içindi. İlk başlarda tedirgin bir

¹²⁴ Dunkin, s. 7.

¹²⁵ Dunkin, s. 7.

¹²⁶ Winburn, s. 2.

deneme yapıldı ve saygı değer resimleri bilmeyenlere öğretilmeye başlandı. Böylece putperestlerin Hristiyan dinine yönelmelerini sağlamak daha kolay olacaktı. Kaçınılmaz bir ilerleme ile orijinal resimler kopyaya aktarıldı. Dindar bir Hristiyan, aziz resminin karşısında dua etti. Böylelikle Katolik kilisesi pagan ayinin armatürlerini ve tütsülerini çaldı. Vicdan yada dindarlık çekişmeleri vizyon ve mucizelerin güçlü yönleriyle susturuldu. Konuşan, hareket eden ve kanayan resimlerle ilahi bir enerji verildi. Resimlerin ve ikonların kullanımı 6. yüzyıldan önce Katolik kiliselerinde yerleşmişti¹²⁷.

Pavlikanlar, Katolik kilisesinin haç, ikon ve aziz – azize tasvirlerine ibadet etmesine karşı çıkmışlar ve bu ibadetlerin gösteriştten başka bir anlamı olmadığını düşünmekteydiler. Katolikler için Haç'ın anlamı, o vakte kadar ölüm getiren bir araçtı ama ondan sonra düşmanlarına karşı Lord'un (İsa) kanıyla sulandığından en dehşetli ama korkunç ve aynı zamanda yaşam getiren bir silah oldu¹²⁸. Katoliklerin, haça verdikleri değerleri küçümserler, onun sadece basit bir tahta parçası olduğunu, yaşam vermediğini tam tersine ölümü hatırlattığını söylerler. Basit bir tahta parçasından mucize beklemenin bir manası olmadığına inanırlar. İkon ve resimlere saygı ve ibadet ise putperestler için geçerli olan bir ibadetti. Katolik kilisesi, Hristiyanlığını kaybetmiş bir kilisedir, onun için onun dini ritüelleri gösteriştten başka bir şey değildir. İbadetlerini, Hristiyanlığın en ilkel biçimiyle yani basit bir şekilde yapan Pavlikanlar, gerçek Hristiyan olduklarını, heretik olanın ise Katolik kilisesi olduğunu söylerler¹²⁹. Pavlikanlar sadece kutsal kitapların yazdıklarına inandılar. Başka bir arbulucu olmadığına tek arbulucunun Rab İsa Mesih olduğunu kabul ettiler¹³⁰.

2.3.2.3. Pavlikanların Kilise ve Ruhban Sınıf Anlayışları

Pavlikanlar, Katoliklerin gösterişli kiliselerine karşıydılar. Onlar kilisenin süsten ve gösteriştten uzak daha sade olması gerektiğini düşünüyorlardı. Kendi kurdukları kiliselerin de sade ve basit bir düzeni vardı. Kiliselerinde ikon, aziz – azize resimleri ya da haç bulunmuyordu. Yunanca kilise isminin anlamı 'diyalog'dur. Bu anlamdan yola çıkarak, Pavlikanlara göre; Tanrı'nın halkı binalar ya da Katedrallerde toplananlar değil, sadık gerçek inananlardı¹³¹.

Pavlikanlar, VII. yüzyılda ortaya çıkan bir cemaatti ve bu yüzyıl en büyük yolsuzlukların yapıldığı bir dönemdi. Ayrıca Katolik kilisesinin ibadetlerini kabul etme zorunluluğu vardı. Kilise duvarlarındaki azizlerin resimlerinin altında adak sunakları, tütsü

¹²⁷ Winburn, ss. 2-3.

¹²⁸ Hamilton, s. 315.

¹²⁹ Winburn, ss. 3-4.

¹³⁰ Winburn, s. 20.

¹³¹ Winburn, s. 17.

dumanı her yerdeydi. İncil’de bahsedilen ‘sadeliğin’ anlaşılmadığı belliydi. İsa ve Meryem’in arabuluculuğu geri plana itilerek duvardaki azizlerin resimleri Tanrı ile insan arasında tek aracı olmuşlardı. Pavlikanlar, Katolik kilisesinin bu aşırılığına karşı çıktılar ve onların bütün dini ritüellerini reddettiler. Bu yüzden, Katolik din adamları tarafından sapkınlıkla suçlanmışlar ve heretik ilan edilmişlerdir¹³².

Bazı Gnostik gruplar, Peter ve mektuplarını ‘çok Yahudi’ oldukları gerekçesiyle reddettiler. Gnostik olmakla suçlanan Pavlikanların da bu görüşü kabul ettiklerini bundan dolayı onların Gnostik olduklarını söylenmiştir. Ancak Pavlikanların Peter ve mektuplarını reddettiklerini kanıtlayacak her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Pavlikanların dini ritüellerinin anlatıldığı kabul edilen Gerçeğin Anahtarında da böyle bir yargıyla karşılaşılmaz. Bunun tam tersi, Katolik kilisesi, kilisenin Havarî Peter (‘Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus’un (Grekçe, kaya) ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım’, Mar.:8:27, Luke.:9:18-21) üzerine kurulduğunu söyleyerek, kendi kiliselerinin kuruluşunu ona dayandırmışlardır. Pavlikanlar ise Peter’i Kutsal Evrensel Havarî kilisesinin üyesi olarak kabul ederler. Kilise yalnızca Peter’in üzerine değil, St. Pavlus’da dâhil bütün havarilerin üzerine kurulduğunu söylerler.¹³³.

Pavlikanlar, küçük toplantı evlerinde bir araya geldiler, büyük kilise binaları kurmaktan kaçındılar¹³⁴. Onlar kendi kiliselerini Evrensel Kutsal ve Apastolik Kilise, cemaatlerini de Evrensel Kutsal ve Apastolik cemaat olarak kabul ederler. Kendilerini hakiki Hristiyan cemaat olarak kabul ederler. Katolik kiliselerinde uygulanan diz çökme, istavroz çıkarma ve diğer sakramentleri kabul etmezler. Bütün bu kilise ritüellerini putperestlik olarak adlandırırlar¹³⁵. Evrensel Kutsal ve Apastolik Hristiyan Kilisesi olarak, İsa Mesih’ten öğrendikleri gibi devam ettiklerini söylerler. Narek Gregory de, Pavlikanların Havarilerin geleneğini devam ettirdiklerini, söyler¹³⁶.

Ruhban Sınıfı anlayışlarına bakacak olursak, Pavlikanlarda, Katolik kiliselerinde olduğu gibi katı kuralları olan hiyerarşik bir ruhban sınıfı bulunmuyor. Pavlikanlar da, din adamları, yaşam biçimleri, giysileri halktan farklı değillerdi. Din adamları kendi içlerinde de birbirlerinden farklı değillerdi, hepsi eşit derecedeydi. Piskopasın rahibe göre daha fazla saygınlığını yoktu. Vaizler herhangi bir hakla, imtiyazla veya amblemle halktan ayrılmadılar.

¹³² Winburn, s. 17.

¹³³ Dunkin, s. 8.

¹³⁴ Dunkin, s. 12.

¹³⁵ Oymak, ss. 146-147.

¹³⁶ Christian, ss. 416-417.

Pavlikanlar, İsa Mesih'in şu sözüne sadık kalmışlardır; sizin aranızdaki en büyük kişi, en küçük derecedeki insan, en üstün kişide hizmetçi olacaktır (Luke. 26:26)¹³⁷.

Papazların bir üstünlükleri yoktu, onlar insanlar tarafından seçilmiş kişilerdi. Pavlikanlar, havari hayatının basitliği için uğraşıyorlardı, bunun için Katolik kilisesi tarafından uygulanan tüm gösteriş ibadetlerine karşıydılar¹³⁸.

Pavlikanların kurdukları kiliseler: Pavlikanlar kendi kiliselerine Oratories (proseuchai) derler. Altı tane kilise kurmuşlardır.

1. Makedonya Kilisesi (Şebinkarahisar Kastronu),
2. Constantine/ Silvanus ve Symeon/ Titus tarafından kurulan Cibossa,
3. Samosata'nın bir köyünde kurulan Achaea,
4. Gegnesius/ Timothy tarafından kurulan Mananalis,
5. Zacharias'ın kurduğu Philippians Kilisesi,
6. Laodiceans Kilisesi¹³⁹.

2.3.2.4. Pavlikanların Meryem Ana ve Kutsal Kitap Anlayışları

Pavlikanlar, Meryem Ana'nın kutsallığına ve Bakireliğine inanmazlar. İsa'yı doğurması sadece görünümünden ibarettir. Gerçekte onu doğurmamıştır, sadece İsa'nın vücudunun dünyaya gelebilmesi için aracılık yapmıştır¹⁴⁰. İsa'dan sonra Meryem bakireliğini korumamış ve başka çocuklar da doğurmuştur¹⁴¹. Katolik kilisesi ise bunun tam tersini düşünür, Meryem'in hayatı boyunca bakire kaldığını kabul eder.

Pavlikanların doktrin ve uygulamalarına bakarak, İncil'i sürekli kullandıkları, Eski Ahit'ten nadiren alıntı yaptıkları görülür¹⁴². Bu durum düşmanları tarafından onların aleyhine kullanılmıştır. Pavlikanlar Yeni Ahit'tin metinlerine dayanırlar ve tam özel biçimiyle Pavlus'un Mektuplarına inanırlar. Onlar ayrıca Eski Ahitti ve yalancı olarak gördükleri peygamberleri reddediyorlardı, şeklinde inançları yanlış yorumlanmıştır¹⁴³. Ancak Pavlikanlar Eski Ahit'i reddetmemişler, onu da Tanrı'nın esin kaynağı bir kitap olarak kabul etmişlerdir.

2.3.2.5. Pavlikanların Vaftiz ve Evharist Anlayışları

Hristiyanlık dininde vaftiz arınma anlamına gelir. Vaftizci Yahya'nın İsa'yı vaftiz ettikten sonra, Tanrı tarafından "bu benim oğlumdur, ondan memnumun" dediği ve İsa'nın

¹³⁷ Christian, s. 428.

¹³⁸ Christian, s. 429.

¹³⁹ Hamilton, ss. 171-173.

¹⁴⁰ Winburn, s. 21.

¹⁴¹ Hamilton, s. 139.

¹⁴² Christian, s. 428.

¹⁴³ Kaygusuz, s. 207.

vaftizden sonra peygamberlik görevine başladığı kabul edilir. İnsanın vaftizle birlikte Adem ve Havva dan gelen ilk günahı kurtulduğuna ve İsa Mesih'te yeniden doğduğuna inanılır. Suyu daldırılarak yapılan vaftizde, insanın öldüğü ve yeniden doğduğu kabul edilir.

Vaftiz uygulamaları Hristiyan cemaatlerinde farklılık gösterir. Bir kısmı (Katolikler, Ortodokslar) bebek vaftizi uygularken, diğerleri (Protestanlar, Bogomiller, Katharlar) bebek vaftizini reddederler onun yerine insanın olgunlaştığı ve ayrıca İsa Mesih'in göreve başladığı yaş olan 30 yaşını kabul ederler.

Pavlikanların bu konu hakkındaki net görüşlerini bilmiyoruz. Bir kısım araştırmacıya göre Pavlikanlar bebek vaftizini reddettiklerini çünkü insanın tövbe etmesi için bunu anlayacak yaşa gelmiş olması gerektiğini savunduklarını, yani Pavlikanların 30 yaşına gelen herkesin vaftiz olabileceğini kabul ettiklerini söylerler¹⁴⁴. Diğer araştırmacılara göre ise, Pavlikanların vaftizi reddettiklerini, onlar vaftizi manevi olduğunu, suda kelimesinin tam olarak suya daldırma olmadığını iddia ederler. Suyu daldırılarak yapılan vaftizin sonradan eklendiğine ve kurtarma gücünün olmadığına inanırlar¹⁴⁵.

Hristiyanlık'ta Evharist töreni, Mesih'e katılmayı ve onunla birleşmeyi simgelemektedir. Evharist törenini kökeni İsa'nın son akşam yemeğinde havarilerine söylediği şu sözlerdir: "Yemek sırasında İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi". "Alın yiyin" dedi, "bu benim bedenimdir". Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine vererek, "hepiniz bundan için" dedi. "Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır" (Mar. 14:12-26, Luke. 22:7-23, Yun. 13:21-30). Katolikler İncil'de geçen bu sözler doğrultusunda düzenledikleri Evharist töreni, İsa Mesih ile gizemli bir şekilde birleşmeyi ifade eder. Pavlus'a göre ise bu tören günahlara kefareti olarak Çarmıhta ölen İsa Mesih'in ölüm ritüeline katılma törenini simgeler¹⁴⁶.

Pavlikanlar ise Katolik kilisesinin aksine Evharist törenini kabul etmezler. Onu da vaftiz töreni gibi manevi olduğunu söylerler. Şarap ve ekmeğin İsa Mesih'in kanına ve etine dönüşmesi fikrini reddederler¹⁴⁷.

2.3.3. Pavlikanlar'dan Sonra Ortaya Çıkan Cemaatler

VII. yüzyılda ortaya çıkan Pavlikanlar sadece dinsel yönü olan gruplardan farklıydılar. En güçlü savaşçılara sahiplerdi. Giderek güçlenmişler ve Bizans İmparatorluğunun topraklarında kısa süreli de olsa bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardı. Bizans,

¹⁴⁴ Dunkin, s. 13.

¹⁴⁵ Scott K. Childs, **Baptist History**, www.northsidebaptistchurch.org.au/, (23.06.2017), s. 30.

¹⁴⁶ Gündüz, 2013, ss. 159-160.

¹⁴⁷ Winburn, s. 15.

Pavlikanlarla mücadelesinde farklı yollara başvurmuş, onlara zulüm etmiş, kiliselerini yıkmış, müritlerini öldürmüş, onları Ortodoks Hristiyanlığa döndürmeye çalışmış, ancak onları tamamen ortadan kaldıramamıştı. Bizans, daha önceki yüzyıllarda uyguladığı tehcir siyasetini Pavlikanlar üzerinde de kullandı. İmparator V. Konstantinos (741 – 775) döneminde Malatya ve Erzurum da bulunan Pavlikanlar, Trakya'ya göç ettirilmişlerdi¹⁴⁸. Pavlikanların diğer göçleri ise imparator Ioannis Çimiskes (969-976) tarafından 974 yılında gerçekleşti. İmparator Çimiskes, Khalybes (aşağı Kızılırmak) ve Armenia bölgesinden [Melitene (Malatya), Theodosiopolis (Erzurum)] sürüp Asyalı köleler olarak Pavlikanları Trakya'ya yerleşmeye zorladı¹⁴⁹.

Trakya bölgesine göç ettirilen Pavlikanlar, buradan Balkanlar'a ve Avrupa'ya yayıldılar. X. yüzyılda Bogomillerin ortaya çıkmasına öncülük ettiler. XI. yüzyılda Lombardiya, İtalya Milan'da çok sayıda Pavlikan bulunuyordu. Pavlikanlara, İtalya'da Pateren ve Kathar, Almanya'da Gazari, Fransa da Albigen deniliyordu¹⁵⁰.

Pavlikanlar'dan sonra ortaya çıkan cemaatlerden Bogomiller ve Katharlar'ı çalışmamıza dâhil edeceğiz. Çünkü Bogomillerin ve Katharların bazı inanç özellikleri Pavlikanlarla benzerlik göstermektedir.

2.3.3.1. Bogomillerin Ortaya Çıkışları ve İnanç Özellikleri

Bogomillerin ortaya çıkmalarını sağlayan en önemli olay, ilk Bulgar İmparatorluğunun kurulması (681-1118) oldu. Bulgaristan, Bizans için sorundu ve pagan olması bu sorunu daha da önemli hale getiriyordu. Bulgaristan'a karşı bir mevzi kazanmak için Bizans İmparatorluğu doğu sınırlarındaki yerleşmecileri zorla Trakya'ya yerleştirdi. Bu yerleştirilen arasında heretik olarak kabul edilen Pavlikanlar da bulunuyordu. Pagan bir imparatorluğun sınırına heretik cemaati yerleştirmek, büyük bir hataydı ve Bizans'ın bu hatası ona büyük kayıplara neden olacaktı¹⁵¹.

Bogomilizm'in kurucu Papaz Bogomil, iki karşıt ilkenin karşıtlığını yani ışık ve karanlığın, iyi ve kötünün, Tanrı ve Satan'ın sonsuza kadar varlığı kavramını reddetti. Başlangıç ilkesi için mutlak tek Tanrı'yı tanıdı. Düalist özellikler gösteren inançta Satan, Tanrı Babaya başkaldırdı, ona düşman olup, yeryüzünü ve insanı yarattı. Bu ikilemcilik geçicidir, çünkü Satan yenildi ve dünyası yıkıldı. Bogomil, Hristiyan ilan ettiği sisteminin içine toplumsal öğeler koydu. Papaz Bogomil'e, sadelikten uzak, İsa'nın eseri örtülü ve

¹⁴⁸ Birsal Sipahioğlu, **Ankhalos Savaşının Sonuna Kadar Bizans – Bulgar İlişkileri**, Güneydoğu Avrupa Araştırma Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, sayı: 14, İstanbul, 2008, s. 223.

¹⁴⁹ Kaygusuz, s. 176.

¹⁵⁰ Christian, s. 427.

¹⁵¹ Martin, s. 39.

halktan gizlenen gösterişli törenlerle engellenmiş resmi Hristiyanlık doğru gelmiyordu. O kölelik ve halkın büyük bir bölümünün topraklar üzerinde Derebeylerin ve Manastırları sahibi olduğu arazide acı çektiği tutsaklık bir dinsel ve toplumsal düzeni reddetti. İnsan hakları ve ruhun kurtuluşu ile uyumlu, halka yakın Hristiyanlığın vaizcisi olmaya karar verdi¹⁵². Bogomiller, Pavlikanlar gibi devlet karşıtı askeri faaliyetlere girişmemişlerdir¹⁵³. Ancak pasif direniş göstermişlerdir.

Bogomillere, Papaz Bogomil'in adından dolayı, Bogomilizm veya Bogomil inancı adı verilir. Bundan başka farklı isimlerle de anılmışlardır: Phundaiteler, Enthusiastlar, Encratiteler, Marcionistler. Bu tanımların dışında Periblepton' Manastırı keşişi Euthymius'un Bogomilleri tanımladığı mektubunda onları farklı bir, Phudagiagitae, isimle adlandırır¹⁵⁴.

2.3.3.1.1. Bogomilizm'in Etkilendiği İnançlar

Bogomiller, Yaratılış mitlerinde Tanrının biri Satanel diğeri İsa olmak üzere iki oğlu olduğunu kabul ederler. Bu görüş, Pavlikan ya da eski Maniheizm den değil, Yakın Doğu'daki paralel düşünce Zurvanizm'den alınmıştır. Zurvanizm; Zoroastrianizm'in (Zerdüşizm) bir şekliydi. Sasani İmparatorluğu döneminde İran da etkili olan bir din idi. Zurvan adında Işık Tanrısı Ohrmazd (Ahuramazda) ve Karanlık Tanrısı Ahriman'ın babası olan Yüce Tanrı (Hiagh God) olduğunu varsayardı. Bu inanç Bogomilizm'in ortaya çıkmasından önce Bulgaristan da yaygın bir inançtı. Bulgarları arasında bu inanç, onların Rusya steplerinde yaşadıkları ve Sasani ile ilişkilerinin yoğun olduğu dönemde yayılmıştı¹⁵⁵.

Bogomillerin sofuluğu ise Maniheistler'den gelir. Maniheistlerin seçilmişleri sofu bir yaşam tarzını benimsemekteydiler. Bizanslı Din bilimcileri, Bogomillerin sofuluğunu, Maniheistlerin sofuluğuna benzetirler. Bogomiller ve Maniheistler aynı sebeplerden dolayı sofuluğu seçmişlerdir, bu dünyanın Tanrısı şeytan olduğu için¹⁵⁶.

2.3.3.1.2. Bogomil Toplumu

Bogomil doktrinine inanlar bir cemaat oluşturdular ve kendi kiliselerini kurdular. Bu kilise kendilerine "Hristiyanlar" diyenlerin kilisesiydi. Ortodoks kiliselerinden farklı olarak, Bogomil kilisesinin cemaati, mükemmeller (Perfecti, Kamiller) ve sıradan inanlar (basitler)

¹⁵² Kaygusuz, ss. 217-218, Albayrak, ss. 124-125-126-127.

¹⁵³ Timoty E. Gregory, **Bizans Tarihi**, (çeviren: Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 227.

* Periblepton Manastırı: Herkes tarafından görülen Tanrı'nın annesi manastırı, anlamına gelir. III. Ramonus tarafından 1030 yılında kurulmuştur.

¹⁵⁴ Hamilton, ss. 248-363.

¹⁵⁵ Hamilton, s. 76, Albayrak, s. 97.

¹⁵⁶ Hamilton, s. 77.

diye iki sınıf oluştuyordu. Birinci grup sayıca azlardı, ikinci grup ise Bogomil toplumunun çoğunluğunu oluştuyordu¹⁵⁷.

Bogomil ülküsünü taşıyan ve aralarında kadınlarında bulunduğu mükemmeller, aşırı çileci bir yaşam sürdürüyorlardı. Kendilerini tamamen tefekküre ve vaiz vermeye adanmışlardı. Tensel zevklerden uzak duruyorlar, vejetaryen idiler, et, hayvansal yağ, peynir, süt, yumurta yemezlerdi. Sadece balık yiyorlardı çünkü balıklar çiftleşmesiz ürüyorlardı. Şarap içmiyorlardı. Keşişler gibi siyah kukuletalı pelerin giyiyorlardı. El işi yapmaktan kaçınırlar ve aşırı yoksulluk içinde yaşarlardı. Yedikleri bitkisel yiyecekleri onlara basitler verirdi¹⁵⁸.

Basit Bogomiller, günlük yaşantılarında diğer halktan çok farklı yaşamıyorlardı. Orduya, savaşımlara ve bazen de ayaklanmalara katılıyorlardı. Bogomil cemaatine ait olan malvarlığının ortak sahibi idiler. Bunlardan, yoksullara, çaresizlere ve mükemmellere yardım dağıtılıyor¹⁵⁹.

2.3.3.1.3. Bogomil Öğretisi

Bogomiller de dua ritüeli Ortodoks Hristiyanlar dan ve diğer heretik kabul edilen cemaatlerden farklıydı. Onlar Yeni Ahitte ki (akt 8/48) mutlak Tanrı insanlar tarafından yapılan tapınaklarda oturamaz söylemine uygun olarak, göklerin ve Bogomillerin tapınakları yoktur. Onlar şeytanın evi olarak gördükleri Ortodoks kiliselerini tanımazlar. Kudüs tapınağında bizzat Satanel'in kendisinin oturduğuna ve orası yıkıldıktan sonra, Konstantinopolis (Saint Sophia, Hagia Sophia, Ayasofya) yerleştiğine inanırlar. Bogomiller, evlerinde, yollarda, yol kavşaklarında ibadet ederlerdi. Manastırları ve keşişleri yoktu. Onların dinsel hizmetleri basitti, İncil'in okunması ve açıklanması, tek dua olarak kabul ettikleri Babamız Duasını her yemekten sonra okumak. Gündüzleri dört geceleri de dört olmak üzere günde sekiz kez dua ederlerdi. Dualarını dizlerinin üzerine çökerek yaparlardı. Konstantinopolis Bogomilleri, gündüz yedi geceleyin beş olmak üzere günde on iki kez dua ediyorlardı¹⁶⁰.

Bulgar Bogomillerin de dini lider, “djado” (dede, büyükbaba) ve onun yardımcısı (büyük oğul, ağabey) idi. Konstantinopolis Bogomillerin başında ise ismen tanıdığımız sadece Basiliustur'tur. Basilius'un on iki havarisi vardı. Daha sonraki 12. ve 13. yüzyıl Batı ikilemci dinlerinde de on iki havari geleneğini görmekteyiz¹⁶¹.

¹⁵⁷ Kaygusuz, s. 222.

¹⁵⁸ Kaygusuz, s. 222.

¹⁵⁹ Kaygusuz, s. 223.

¹⁶⁰ Kaygusuz, s. 224, Albayrak, ss. 183-184.

¹⁶¹ Kaygusuz, s. 224.

Bogomiller de Pavlikanlar gibi ikon ibadetine karşıydılar. Bütün Piskoposları ve Kilise Babalarını puta tapmakla suçladılar ve reddettiler. Bizans imparatorlarının hiçbirini Hristiyan olarak kabul etmezler. Sadece V. Constantine’ni (741-775) Ortodoks ve inançlı olduğunu söylerler. Kutsal kabul edilen resimleri ve tasvirleri onurlandırmazlar¹⁶².

2.3.3.1.3.1. Bogomilizm Öğretisinde Dünyanın Yaratılışı

Bogomiller, Pavlikanlar gibi Eski Ahit’i ve ondaki yaratılış hikâyesini kabul etmezler. Papaz Bogomil’in oluşturduğu yaratılış hikâyesini kabul ederler. Bogomil inancında yaratılış hikâyesi düalist inancın etkisi ile oluşturulmuştur. Dünyanın yaratılışı şu şekilde anlatılır: *“Başlangıçta dünya mevcut değildi. Üstünde Tanrı Babanın olduğu aşağıda bir girdap ve sular altında gizlenmiş şekilsiz yeryüzünün (dünyanın) bulunduğu yedi göğüyle bir sonsuz evren vardı. Tanrı’nın hizmetinde binlerce melek bulunuyordu. Onların başkanı aynı zaman da cisimlerin yaratıcısı olan Samail (ya da Satanel) idi. Bir başka versiyona göre, Satanel (şeytan) Tanrı Babanın oğlu ve İsa’nın kardeşidir. Satanel, hizmeti sırasında evrenin en aşağı katlarına indiği ve Tanrı Babanın tahtına kadar yükseldiği zaman, evrenin efendisinin yüceliğinden coşa geldi ve mutlak güce eşit (Tanrı) olmak için bulutların üstünde kurulacak bir saray tasarımı hazırladı. Bunun üzerine Tanrı Baba onu ve yandaşları olan melekleri göklerde oturmaktan yoksun kıldı. Onları makamlarından uzaklaştırdı. Satanel, gökten melekleriyle kovulduğu zaman yaratıcı gücünü koruyordu. Tanrı Babanın evrenine karşılık, bugünkü yeryüzünü (dünyayı) yaratmaya ve kendi düşüncesine göre biçimlendirmeye karar verdi. Dünyayı her biri yüzyıl karşılığı olan yedi günde yarattı”¹⁶³.*

“Yeryüzündeki denizleri kapalı topraktan ayırdı. Güneşi, ayı ve yıldızları yarattı. Yeryüzündeki bitkileri, hayvanları ve son olarak da insanı yarattı. Âdem ile Havva, iki kovulmuş meleğin aracılığıyla canlanan, cansız ve canlı toz – toprağın eseri oldular. Sonra Satanel, Havva ile ilişkide bulundu ve o Satanel’den Kâin (Kabil) adında bir oğul ve Kalomel adında bir kız dünyaya getirdi. Âdem il Havva’nın ilişkilerinden Abel (Habil) doğdu. Abel, Kâin tarafından öldürüldü ve cinayetten doğan günahkâr insanlık arttı. Satanel, yarattığı dünya ya düzen koyup yönetmeyi sürdürdü. İnsanların kendisine bağlılığını sürdürmeleri için Musa’ya yasa verdi. Dünyanın yaratıcısı olan kendine tapınmaları ve itaat etmelerini vaaz etmesini için Musa’yı gönderdi”¹⁶⁴.

“Sonuç olarak Tanrı Baba insanların acı çekmesine daha fazla dayanamadı ve onları merhameti altına aldı. Yeryüzünün yaratılışının 5500. yılında Tanrı oğlunu kalbinden

¹⁶² Hamilton, s. 313, Albayrak, s. 186.

¹⁶³ Kaygusuz, s. 220, Albayrak, s. 191.

¹⁶⁴ Kaygusuz, s. 220, Albayrak, ss. 191-192.

Söz/Kelam olarak çıkardı adını Jesus (İsa) koydu ve Âdem neslini eğitimiyle kurtarması için yeryüzüne gönderdi. İsa, yere inmeden önce Tanrı kendi meleği Marie'yi (Meryem) İsa'yı içine alması için gönderdi. Söz Bakire Meryem'in içine kulağından girdi ve bedensel insan biçimiyle dışarı çıktı. Fakat bu bedensel vücut maddesel değil ruhsaldır. Satanel, İsa'nın yeryüzüne indiğini öğrenince onunla savaşa girişti. Yahudileri kışkırtmasıyla İsa'yı yakalattı ve onu çarmıha gerdi. Onu öldü sandı. Fakat yanılmıştı, çünkü söz ölmedi, İsa acı çekti ancak ölüm görünüşteydi. İsa, Sözü, gerçeği tanısınlar ve kendi kendilerini kurtarsınlar diye insanlara bıraktı. Yedi gök sarsılınca İsa insanlığı yargılamak için yeniden gelecek doğru insanların ruhlarını Tanrı Babanın krallığına yükseltecek günahkârlar ise Satanel ile birlikte alevlerin sonsuz işkencesine atılacak”¹⁶⁵.

Bogomillerin, yaratılış hikâyesinin birçok farklı versiyonu bulunmaktadır. Hepsinin ortak noktası ise bu dünyanın Tanrısının Şeytan olduğu ve Tanrı Baba, insanlığın çektiği acıya dayanamayıp kurtuluş için kendi oğlu İsa'yı Söz olarak göndermesidir.

2.3.3.1.4. Bogomil Sofuluğu

Bogomillerin sofuluğu, Messalianizm'e dayandırılır. Ancak VII. yüzyıldan sonra Messalianizm inancının aktarıldığına dair bir bulgu bulunmamaktadır. Yine de Bizanslı heretik bilimciler, bu ismi Ortodoks manastır uygulamalarında aşırıya kaçanları tanımlamak için kullanmaya devam ettiler. Dolayısıyla Bogomilizm ile Messalianizm arasında bir bağ olması imkânsız gibi görünüyor¹⁶⁶.

Aslında Bogomilizm'in sofuluğu için bir köken aramaya gerek yok. Papaz Bogomil, müritlerine Ortodoks keşişler gibi yaşamayı öğretti. Her gün ve her gece aynı saatte ibadet etmek için toplanmalılar, bekâr kalmalılar, et yemekten, şarap içmekten kaçınmalılar. Ortaçağda Hristiyan yetkinliğine ulaşmak için Batı ve Doğu kiliselerinde manastır hayatı yaşanması gerektiğine inanıyorlardı. Ortodoksların karşı çıktıkları konu onların manastır yaşamı değil, sofuluğu belirleme biçimleriydi. Ortodoks manastırlarda Tanrının verdiği vazgeçerek İsa'nın inkâr davetine uymak gerekiyorken, Bogomiller de bunların şeytanın işi olduğunu düşündükleri için vazgeçiyorlardı¹⁶⁷.

2.3.3.1.5. Bogomiller Üzerinde Pavlikan Etki

Her iki cemaatte Ortodoks kilisesini, hiyerarşisini ve kutsal törenlerini reddederler. İsa'nın katili olduğunu düşündükleri haçı kutsal kabul etmezler. Ortodoksların suyla yaptığı vaftizi John'un (Yahya) vaftizi olduğunu, kendilerinininkini ise İsa'nın vaftizi olduğunu

¹⁶⁵ Kaygusuz, ss. 221-222, Albayrak, s. 192.

¹⁶⁶ Hamilton, s. 78.

¹⁶⁷ Hamilton, s. 78.

söylerler. Pavlikanların, vaftiz hakkında düşündüklerini bilemezsek de Bogomillerin kendilerine ait vaftiz ritüelleri olduğunu biliyoruz. Pavlikanlar gibi Bogomillerde ikon ibadetine kaşıydılar¹⁶⁸.

Bununla birlikte Bogomil inancı ile Pavlikanların ayrıldıkları konularda vardır. Bogomiller Düalist inanca sahiplerken, Pavlikan inancı Düalist inanç özellikleri göstermez. Pavlikanlar, Eski Ahit'teki Yaratılış hikâyesini kabul ederlerken, Bogomiller onu reddedip kendi Yaratılış hikâyelerini yazmışlardır. Bogomiller, Eski Ahit'ti şeytanın kitabı olduğunu, Yahudi peygamberleri de şeytanın yardımcıları olduğu için kabul etmezler. Pavlikanlar, ise Eki Ahit'i Tanrının ilhamı olduğunu ve diğer peygamberleri de kutsal kabul ederler.

2.3.3.2. Katharlar

Katharları, dünyevi iktidarlarına karşı bir tehdit olarak gören ve bunun için arka arkaya Konsüller toplayan Hristiyan din adamları – 1160 yılında Oxford, 1162 yılında Flanders'te, 1167 yılında Burgundu'da ve 1179 yılında yılın da toplanan büyük konsilde – onların Divriği kökenli heretiklerin ardılları oldukları vurgulanır ve lanetlenirler¹⁶⁹.

325 yılında toplanan İznik Konsilinde de Katharlar'a karşı karar alınmıştır. Bu durum 4. yüzyıl Katharları ile 12. yüzyıl Katharları aynı mıdır sorusunu aklımıza getirmektedir. Ancak aynı değildirler, 4. yüzyıldaki Katharların isimleri büyük ihtimalle Kathoras'tan değil, kediden (cat) gelir. Çünkü onların kedinin kışını öptüklerini ve şeytanın onlara kedi kılığında görüldüğü söylenir. Yani bu isim onlara düşmanları tarafından verilmiştir¹⁷⁰.

2.3.3.2.1. Katharların Ortaya Çıkışları

Kathar, adından bahseden ilk belge 1143 yılında, Steinfeld'deki Premonstratens manastırının başrahibi Eberwin'in Cistercian* reformisti olan Clairvauxlu Bernerd'a heretik bir grubun keşfedildiğini yazdığı mektubudur. Katharlar bilgilendirme amaçlı Köln piskoposunun önüne çıkarıldılar. Kathar cemaatinin, seçilmişler, müminler ve dinleyicilerden oluşan üç katmanlı bir sistemleri olduğu, suyla değil, secdeye vararak vaftiz oldukları öğrenildi. Cemaat yapıları Maniheistler'e benzemekteydi. Ayrıca evliliği yasaklamışlardı¹⁷¹.

II. Haçlı seferinde Batı, Katharlar ile mücadele ediyordu ve bu mücadeleyi kaybediyordu. Papa 3. Eugenius 1148 yılında Katharların yayılışı ile bir papalık genelgesi yayınladı. Gascony Provence ve başka yerlerde Katharlar'a yardım edilmesini yasakladı. 1157

¹⁶⁸ Hamilton, ss. 76-315, Albayrak, s. 95.

¹⁶⁹ Martin, s. 14.

¹⁷⁰ Martin, s. 52.

*Cistercian tarikatı: 1098'de Molesmah Robert tarafından kurulan bir Hristiyan tarikatı. Robert, Benediktin kurallarına aslına uygun bir şekil vermek amacıyla bu hareketi kurdu ve 12. yüzyıl da bu tarikat hızla taraftar topladı. Gündüz, 1998, s. 82.

¹⁷¹ Martin, ss. 47-48.

yılında Rheims başpiskoposu eyalet meclisi toplantısına katılarak evliliği reddeden Piphles adlı heretik bir grubu ifşa etti. 1163 yılında Tours meclisinde Papa 3. Alexander kardinaller ve piskoposlarla toplantı yaparak Eugenius'un emirlerini, Albigenler – bu ismi alma sebepleri büyük heretik hareketin Albi kasabasından yayılmasıydı- üzerinde uygulayarak onlara yardım edilmesini yasakladı. Bu dönemde Bingenli Hildegard, *Katharlar'ın artışını şeytanın dipsiz cehenneminden kurtuluşu olarak gördüğü bir düşünce ortaya koydu, insanoğlunu bekleyen yalnızca yıkımdı*¹⁷².

Katharlar her ne kadar bu dünyanın tanrısının şeytan olduğunu düşünüp, bu dünyadan nefret etseler de onun içindeyken geçinmek zorunda olduklarının farkındaydılar. Bu yüzden meslek sahibi oluyorlardı, genellikle dokumacılıkla uğraşıyorlardı¹⁷³.

2.3.3.2.2. Kathar Cemaatinin Yapısı

Katharların cemaat yapıları biraz farklılık göstermekle birlikte Bogomillerden örnek alınmıştır. Kathar cemaati üç sınıfa ayrılırlar; dinleyiciler, müminler ve ermişler. Dinleyiciler, inanca bütün kalpleriyle katılmamayı seçip ara sıra vaazları dinleyenlerdir. Bu aşamada dinleyiciler evanjelik* Hristiyanlığa yakın vaazlar dinlerler. Mümin olmayı seçenler ise “convenanza” adıyla bilinen ayine katılmaları istenir. Bu ayin onları Kathar cemaatine resmi olarak bağlar. Hareketin çoğunluğu müminlerden oluşur. Müminler, sıradan işlerle uğraşan, köylü ve kasabalı erkek ve kadınlardır. Manastırda inzivaya çekilmek zorunda değillerdir. Etten ve şaraptan ve seksten uzak durma zorunlulukları yoktu. Onlara Gospellerin temel öğretilerini takip etmek, birbirlerini sevmek, Tanrıyı aramakla ve inançla geçirilen bir hayat elde etmek için dünyaya ait olmamaları ama dünyada yaşamaları öğretilir. Ermişler, hareketin rahipliğini yapan gösterişsiz en düzey yetkililerdir. Katharlar ve Bogomiller ermişleri en üst düzeye yerleştirirler, onlar Kutsal Ruhun ve yaşayan cemaatin kendisi olarak görülürler¹⁷⁴.

Consolamentum, bir vaftiz törenidir. Katharların inanç esaslarının temelini oluşturur. Bu tören bir müminin ermiş olarak kurtuluşa ulaşmasını sağlar. Bu tören uygulanmadan mümin ölürse, bir sonraki yaşamında da mahkûm olacaktır. Consolamentum töreninden sonra müminden verdiği sözleri hayatının sonuna kadar tutması beklenir. En küçük bir ihmellik yeniden consolamentum gerektirir. Bu kişilerden günde on beş defa dua etmeleri, Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri oruç tutmaları beklenir. Birçok mümin consolamentumu ölüm döşğinde alır. Eğer mümin iyileşirse bir süre sonra tekrar consolamentuma tabi tutulması

¹⁷² Martin, ss. 50-51.

¹⁷³ Martin, s. 51.

*Evanjelik: Genel anlamıyla İnciller hakkında vaaz vermektir. İsa üzerinde yoğunlaşan bu vaazların amacı Hristiyan olmayanları bu dine davet etmektir.

¹⁷⁴ Martin, s. 54.

gerekir. Ayda bir ermişler, cemaatleriyle bir yerde buluşurlar, apparellamentum denilen bir ayinle onların günahlarını çıkarırlar. Yılda üç kez ermişler İsa'nın çölde yaşadığı deneyimi hatırlamak için 40 günlük oruç tutarlar, 13 Kasımdan Noel Arifesine, Kül çarşambasından Paskalyaya, Gül paskalyasından havariler Petrus ve Pavlus'un yontusuna kadar. Ermişlerin uydukları kurallar kadar kıyafetleri de önemlidir. Siyah, koyu mavi ya da koyu yeşil cüppeler giyerler, bellerinin etrafına ip geçirirler¹⁷⁵.

Haçı, İsa'nın çektiği işkencenin aracı olarak gören Pavlikanlar, Bogomiller ve Katharlar ona saygı göstermeyi reddederler¹⁷⁶.

2.3.3.3. Tondrakianlar

9. yüzyılın ortalarında Divriği (Tefrice)'de kurulan Pavlikan devleti yıkıldıktan sonra Ermeni kaynakları onlardan bir daha söz etmez. Ancak Tondrakian adında başka bir düalist cemaatten bahsederler. Tondrakianların adı ilk kez Narekli Ananias'ın (943-65) eserinde geçer. Onlarla ilgili geniş bilgiye ise Bizans İmparatoru Constantine IX (1042-1055) döneminde Mezopotamya bölgesi Ermeni komutanı Magister Gregory'nin mektuplarından ulaşmaktayız. Bu mektuplarda tarikatın Manzikert yakınlarındaki Tonkrak'tan 'kurt' Smbat adlı biri tarafından kurulduğunu anlatır. Bu kişinin Lord John ve Smbat Bagratuni dönemlerinde yaşadığı yazılmıştır. Adı geçen kişiler muhtemelen, V. Catholicus John ve Ermeni kralı I. Smbat (890-914)'dır. Magister Gregory, Smbat, 'kılız tazı' ve kör Lazarus ile birlikte yedi liderin ismini verir. Magister Gregory, tüm Mezopotamya bölgesindeki bu cemaatin bütün üyelerini soruşturdu. Onları tamamen ortadan kaldırmak için merkezleri Tondrak'a gitti. Bizans yasaları gereği hepsine ölüm cezası vermesi gerekirdi ama bunu yapmadı, hareketin üyelerini sürgün etti ve evlerini yakmakla yetindi. Bu olaydan sonra varlıklarını 14. yüzyıla kadar devam ettiren mezhep, bu yüzyıldan sonra kaynaklarda anılmazlar¹⁷⁷.

Pavlikanlar ve Tondrakianlar aynı topraklarda farklı zamanlarda ortaya çıkmış iki topluluktur. Magister Gregory, her iki grubunda Maniheist olduğunu, ancak Pavlikanların Yunan topraklarında olduğunu, Tondrakianların ise Ermeni topraklarında yaşadığını söyler. Bu bilgiyi Taronlu Paul'da şu sözleriyle doğrular, *sizin Poplikianosk (Tondrakianlar) zehrini Pavlikan tarikatından almış, kötü Smbat'ın öğrencileridir*. Tondrakianlar da Pavlikanlar gibi

¹⁷⁵ Martin, ss. 53-57-58.

¹⁷⁶ Martin, s. 53.

¹⁷⁷ Hamilton, ss. 467-468.

vaftizi, toplu ayini, kutsal emirleri, kutsal evliliği ve haçı reddederler. Öte yandan içlerinden bazıları Pavlikan inancına ters düşecek şekilde dünyadan elini eteğini çekmiştir¹⁷⁸.

Tondrakianlar, Ermenistan da hayatta kalan Pavlikanlar tarafından kurulduğu düşünülse de bununla ilgili kanıt bulunmamaktadır. Divriği (Tefrice)'nin düşünün ardından Ermenistan da Tondraklı Smbat tarafından oluşmaya başlamış yeni bir dinsel harekettir. İkisi arasın da benzerliklerin olması kaçınılmaz. Ancak Tondrakianlar, Pavlikanların devamıdır diyemeyiz. Bu durumu en güzel Vrej Nersessian (The Tondrakian Movement) açıklamıştır; *Tondrakianlar, Pavlikanlarla benzer görüşlere sahip olsalar da ayrıştıkları ve kendilerini iki farklı ad altında ifade ettikleri gerçeği, ortada iki farklı mezhebin bulunduğunu gösterir.* Magister Gregory her ne kadar iki grubunda Maniheist olduğunu sadece isimlerinin farklı olup birbirlerinin devamı olduğunu söylese de Tondrakianlar farklı bir harekettir¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Hamilton, ss. 467-468.

¹⁷⁹ Hamilton, s. 468.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ TARİH

3.1. VII. ve IX. YÜZYILLAR ARASINDA BİZANS VE PAVLİKANLARS

VII. yüzyılda Bizans, kurulduğu coğrafyanın kültürünü benimsemiş özgün bir devlettir. Bizans, her ne kadar kendisini Roma İmparatorluğunun devamı olarak görse de, aslında I. Konstantinos (324-337) ile başlayan uzun soluklu değişimler sonucunda VII. yüzyılda resmi dili ve dini doğu kökenli olan yeni bir devlet ortaya çıkmıştı¹⁸⁰. Bu değişimin birinci aşamasını, I. Konstantinos (324-337) ile I. Theodosios (379-395) dönemleri arasında yaşanan olaylar oluşturmaktadır. Bu altmış yıllık süreçte değişim din ile başladı, paganizmin etkili olduğu bir toplumdaki Hristiyanlığın ve kurumlarının etkili olduğu bir topluma doğru yaklaşılmaktaydı. Yaşanan bu dini değişim bir grup tanrının bir diğeriyle yer değiştirmesi gibi basit bir olay değildi. Gerçeğe ulaşmanın bir yolu olduğunu ve farklılıkları kabul etmeyen bir din ile doğası gereği farklı dinsel gerçeklere ılımlı yaklaşan çok tanrılı bir dinin yerini aldığı radikal bir değişimdi¹⁸¹. I. Konstantinos'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Konstantinos (337-361) babasından farklı olarak Hristiyan inancıyla yetişmişti. Kiliseyi savunmak ve Ortodoksluk dışındaki inançları ortadan kaldırarak inanç bütünlüğü sağlamak için Tanrı'ya karşı sorumluluğunu sorgusuz sualsiz yerine getirmekte kararlıydı¹⁸².

Roma'nın baskısından kurtulup onun desteğini alan Hristiyanlar, bu durum karşısında çok da zorlanmadılar. Onlar, Hristiyanlık inancı ile Klasik kültürün birbirine karşıt olmadığını, Hristiyan din adamlarının, St. Pavlus'tan itibaren, Yunan mantığı ve felsefesini kullanarak yazdıkları ve anlattıkları eserlerinden biliyorlardı. Hristiyan inancı ile devletin geleceğini birbirine bağlayan düğümü IV. yüzyılda Kayserili Eusebius¹⁸³ attı. Hristiyanlığın vaat ettiği kurtuluşu Romanın siyasi geleneğine ekledi. Bu görüş artık bin yıl boyunca Bizans Devletinin geleneğini oluşturacaktı¹⁸⁴. I. Konstantinos (324-337) döneminde ilkel durumda olan kilise hiyerarşisi sonraki yıllarda gelişerek toplumda etkili olmaya başladı. V. yüzyılın sonlarına gelindiğinde piskopos kilisenin tüm mal varlığı ve zenginliğini kontrol ediyordu. Bundan daha da önemlisi şehrin ileri gelenleri arasında yer alıyordu¹⁸⁵. Ayrıca piskoposlar bu

¹⁸⁰ Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (çeviren: A. Göke Bozkurt), İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 51.

¹⁸¹ Gregory, s. 98.

¹⁸² Gregory, s. 77.

¹⁸³ Eusebius, Tarih adlı eserinde, Piskopos'un rolü ve imparatorun Bizans toplumundaki yeri hakkında görüşlerini öne sürer. Bu görüşleri kısa süre sonra norm haline gelir.

¹⁸⁴ Gregory, s. 89.

¹⁸⁵ Gregory, s. 120, Jean-Claude Cheynet, **Bizans Tarihi**, (çeviren: İsmail Yerguz), Dost Yayınları, Ankara, 2008, s. 21.

dönemde dini görevlerinin dışında bazı konularda söz sahibi olmaya başladılar. İnanç ve ibadet meselelerinde karar vermek zorunda olan piskoposlar bir din mahkemesi kurdular. I. Konstantinos da (324-337) bu din mahkemelerini Roma hukuku içine dâhil etmişti. Bu durum zamanla değişti ve insanlar sorunlarını doğrudan din adamlarına götürmeye başladılar. VI. yüzyılın başlarından itibaren dini mahkemelerin kararları yasal bir güç haline geldi¹⁸⁶.

IV. yüzyıldan itibaren devlet teşkilatında ve toplum üzerinde etkili olmaya başlayan Hristiyanlık VI. yüzyılda istediği yerdeydi. Bizans Devletinin resmi öğretisinin temelini oluşturuyordu. Üç öğeden oluşan Bizans Devletinin resmi öğretisi şöyleydi; Hristiyan dini, Roma hukukundan gelen fikirler ve erkin tanrısal kökenli inancı. Roma imparatorlarının aksine Bizans imparatorları erklerinin Tanrı'dan geldiğine inanıyorlardı. I. Iustinianos (527-565) kendisinin Tanrı tarafından seçildiğine ve bütün girişimlerinin melekler tarafından gözetildiğine inanıyordu. I. Basileios (867-886) oğlu Leon'a şöyle söyler; "erkini Tanrı'dan aldın.... Tacını da benim ellerim aracılığıyla Tanrı'dan alacaksın"¹⁸⁷.

VII. yüzyıla gelindiğinde kilise, Bizans Devletinin içinde yavaş yavaş oluşturduğu yerini artık sağlamlaştırmıştı. Kilise devletin siyasi sorunlarıyla uğraşüyor, devlette kilisenin teolojik sorunlarıyla boğuşuyordu. Bu birliktelik Bizans Devletinin sınırlarını da belirlemekteydi. VII. yüzyılda önce Sasanilerin sonra da Müslüman Arapların Bizans'ın doğu topraklarında hızlı ve kolay bir şekilde yayılmalarını kolaylaştıran, kilisenin aracılığıyla devletten baskı gören Hristiyanlığın farklı bir mezhebi olan Monofizitler ve diğer Hristiyan mezhepler idi¹⁸⁸.

Bizans Devleti'nin köklü değişiminin siyasi tarafını Herakleios (610-641) temsil eder. Herakleios, iktidara geldiğinde devlet ayakta zor duruyordu. Herakleios'un elinde askeri, siyasi, ekonomik kısacası her alanda bitmiş ve yok olmak üzere olan bir devlet vardı. Eskimiş idare mekanizması durmuş, ücretli askere dayalı ordu organizasyonu işlemez hale gelmişti çünkü para bulunmuyordu, bununla birlikte ordunun toplandığı kaynaklarda kurumuştur. İçteki bu kötü durum dış siyasete yansımış ve devletin dört bir tarafı düşmanlarla çevrilmişti. Devletin çekirdek arazisi olan Anadolu düşmanın elindeydi, Balkanlar da Bizans otoritesi yok olmuş, Avarlar ve Slavlar istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Bu durumdan Bizans sadece içten yenilenmeyle kurtulabilirdi¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Gregory, s. 120.

¹⁸⁷ Seidler, s. 17.

¹⁸⁸ Auguste Bailly, **Bizans Tarihi**, (çeviren: Haluk Şaman), Kervan Kitapçılık Yayınları, cilt: 1, s. 124, A. A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (çeviren: Arif Müfit Mansel), Maarif Matbaası, cilt: 1, Ankara, 1943, s. 249, Paul Lemerle, **Bizans Tarihi**, (çeviren: Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 71.

¹⁸⁹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (çeviren: Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 86, Bailly, s. 121, Vasiliev, s. 248, Diehl, s. 52.

VII. yüzyılın ilk yıllarında Avarlar ve Slavlar Balkan yarımadasının büyük çoğunluğunu ellerinde bulunduruyorlardı, batıda Adriyatik kıyılarına, güneyde ve doğuda Ege sahillerine kadar yayılmışlardı. Avarlar, ağır yağma ve tahribattan sonra tekrar Tuna gerisine çekilirken, Slavlar tam tersi ele geçirdikleri arazilere hızla yerleşiyorlardı¹⁹⁰. Bizans'ın elinden Balkanlar kayıp giderken, Anadolu'da da durum pek parlak değildi. Bizans, hızla ilerleyen Sasani ordusunu durduracak orduya ve donanımına sahip değildi. Bizans ordusu Antakya yanında 613 yılında Sasaniler karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bizans ordusunun mağlubiyetinden sonra Sasaniler hızlı bir şekilde yayılmaya başladılar. Aynı yıl Damaskos'u (Dimaşk, Şam) işgal ettiler, Kilikya yolunu aşarak önemli bir merkez olan Tarsos (Tarsus) kalesini aldılar. Armenia bölgesinde Bizans hâkimiyetine son verdiler. 614 yılı Hristiyanlık tarihi için kara bir yıldır. Sasaniler, kutsal şehir Kudüs'ü ele geçirip, İsa'nın gerilmiş olduğu haçı da ganimetlerinin arasına katarak ülkelerine döndüler. İsa'nın gerilmiş olduğu haçı Ktesiphon'a götürdüler. Sasaniler, 619 yılında Mısır'ı işgal ettiler¹⁹¹.

Slav- Avar saldırıları Balkanlarda, Sasani saldırıları da Anadolu ve diğer eyaletlerde devam ederken Bizans Devletinde içten yenilenme devri başlar. Öncelikle Bizans ordu ve askeri düzen kökten değişikliğe uğrar. Bu değişiklik bütün yüzyıllar boyunca Bizans eyalet sistemine damga vuracaktı. Sasanilerin saldırısına uğramamış Anadolu toprakları askeri bölgelere, themalara ayrılır. Themalar sistemi, Diokletianus-Konstantinos sistemine son vermiştir¹⁹². Böylece Bizans, Roma İmparatorluğunun devamı olmaktan kurtulup özgün bir devlet olma yolundaki ikinci adımını atar.

Themalar, askeri idare birlikleridir. Themaların başında bölgenin en yüksek askeri ve sivil yetkisine sahip strategoslar bulunmaktaydı. Thema kelimesi kolordu anlamına gelmekte olup sonradan oluşturulan bu yeni sisteme ad olarak kullanılmıştır. Askeri birliklerin yani themaların Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmesiyle meydana gelen yeni sisteme Thema isminden daha uygun bir şey olamazdı. Bu birlikler hem askeri hem de idari işleri yürütmekteydiler. Strategos, bu iki işten birlikte sorumluydu. Zaten themalarda yaşayan halk hem asker hem de çiftçiydi. Bu birlikler toprağa bağlı askeri birliklerdi. Themaların kurulma amacı öncelikle devlete hiçbir zaman güven vermeyen aynı zamanda çok pahalıya mal olan ücretli askerlerden kurtulmaktı. Devlet artık kuvvetli ve yerli bir orduya sahipti. Ayrıca Bizans Devleti, ordu harcamalarının büyük oranda azaltmış oluyordu. Thema birlikleri iâşe ve donanım ihtiyaçlarını kendilerine verilen topraklardan karşılıyorlardı. Ayrıca bu sistem hür

¹⁹⁰ Ostrogorsky, s. 86, Bailly, s. 125.

¹⁹¹ Ostrogorsky, s. 88, Vasiliev, s. 248.

¹⁹² Lemerle, ss. 77-78, Ostrogorsky, s. 89.

küçük arazi sahipliği müessesesini de güçlendiriyordu. Böylece Bizans büyük arazi sahipleriyle devlet yönetimini paylaşmak zorunda kalmıyordu¹⁹³.

Heraklios döneminde sadece Anadolu'da themalar kurulmuştu. Daha sonraki dönemlerde ihtiyaçlar doğrultusunda Balkanlarda da themalar kuruldu. Heraklios döneminde kurulan Anadolu themaları; Opsikion, Armenikon, Anatolikon kara themaları ve Karabisian deniz themasıdır. Sasanî – Bizans mücadelesi VII. yüzyılın yirminci yıllarından sonra yön değiştirmeye başlar. Sasaniler tarafından bozguna uğratılan Bizans Devleti, kendine çeki düzen vermiş sağlam bir orduyla düşmanın karşısına çıkar. İmparator Heraklios, Bizans'ta uzun zamandır unutulmuş bir geleneği tekrar getirir. Heraklios, I. Theodosios (379-395) zamanından beri ordunun başında savaşa giden ilk imparator idi¹⁹⁴.

Heraklios yaptığı bütün bu hazırlıklardan sonra, 622 yılında Anadolu'yu düşmandan temizlemek için harekete geçti. Bizans ordusu, önce Armenia bölgesine giden yolları ve geçitleri Sasanilerin elinden aldı daha sonra Armenia bölgesinde meydana gelen savaşta Bizans ordusu Sasanileri ağır bir mağlubiyete uğrattılar. Bu zaferle birlikte Anadolu, düşman elinden kurtarılmıştı. Ancak Heraklios, bütün uğraşlarına rağmen düşmanları karşısında kesin bir zafer kazanamamıştı. 626 yılında Konstantinopolis (İstanbul) hem Sasaniler hem de Slav – Avarlar tarafından kuşatıldı. Konstantinopolis bu kuşatmadan Bizans deniz kuvvetlerinin üstünlüğü sayesinde kurtuldu. Slav – Avarların yenilmesi, Sasanilerin planında suya düşmesine neden oldu ve Sasanî kumandanı Şahrabaz Kadıköy'ü boşaltarak ülkesine geri döndü. Heraklios bu sırada Lazika'da bulunmaktaydı. Daha sonraki dönemde Bizans'ın doğu siyasetinin temelini teşkil edecek olan Bizans – Hazar ilişkisi bu dönem de kuruldu. Bu ittifak Bizans'a Sasaniler karşısında üstünlük kazanma fırsatı verdi. Bizans ordusuyla ittifak halinde olan Hazarlar, Kafkas ve Armenia bölgesinde Sasanilere karşı mücadele ettiler. 627 yılında Heraklios, Sasanilere karşı büyük bir sefer hazırlığına başladı. Bu sefer Sasanî – Bizans mücadelesine son noktayı koyacaktı. 627 yılı aralık ayı başında Ninive (Musul civarında, Dicle kenarında) önünde meydana gelen savaşta Bizans ordusu galibiyetle ayrıldı¹⁹⁵. Bu savaştan sonra Sasanî hükümdarı Hosrav tahtan indirilerek öldürüldü ve yerine oğlu Kovrad geçti. Kovrad tahta çıkar çıkmaz Bizansla barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmaya göre daha önce Bizans toprağı olan bütün yerler Bizans'a geri verilecekti. Bu büyük zaferin ardından Heraklios 630 yılında kutsal şehir Kudüs'e giderek, bir zamanlar Sasanilerin almış olduğu

¹⁹³ Lemerle, ss. 76-77, Ostrogorsky, ss. 90-91.

¹⁹⁴ Ostrogorsky, ss. 91-93, Vasiliev, s. 285.

¹⁹⁵ Ninive savaşı, Kur'an-ı Kerim'de Rum Suresinin ilk beş ayetinde geçmektedir. Ayet şöyledir; "Rumlar (İranlılara) mağlup oldu. Arap ülkesine en yakın yerde. Ama onlar bu yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir. Bu birkaç (3-9) yıl içinde olacaktır. Önünde sonunda emir Allah'ındır. O gün müminlerde sevinecektir". (Rum Suresi: 21/ 30: 60.)

Haç'ı yeniden eski yerine koydu. 626 yılında Konstantinopolis kuşatmasında Avarları ve 627 yılında Ninive de Sasanileri yenerek Bizans, iki büyük düşmanına da diz çöktürdü¹⁹⁶.

Heraklios dönemi sadece siyasi anlamda değil kültürel anlamda da Bizans Devleti için bir dönüm noktasıydı. Erken Bizans döneminde devlet ve halk farklı iki dil konuşuyordu. Resmi dil Latinceydi, ancak halkın çoğunluğu Grekçe konuşuyordu. Latince sadece devlet işlerinde kullanılıyordu. Latince bilmeyen halk ile devlet arasında da iletişim zorlukları ortaya çıkmaktaydı. Heraklios, bu duruma da el atarak resmi dili Grekçe yaptı. Kilisenin ve halkın dili artık devletinde dili olmuştu¹⁹⁷.

Doğu eyaletlerinin geri kazanılması Monofizit (monofizitler; İsa'da hem insan hem de tanrısal özün tek bir tabiatla bulunduğunu kabul ederler. 451 Kadıköy konsilinde bu mezhep mahkûm edildi. Bizans'ın özellikle doğu eyaletleri Suriye ve Mısırda yaygın bir mezhepti.) tartışmasını da beraberinde getirmişti. Kadıköy konsilinin kararını kabul etmeyen Suriye ve Mısır'ın monofizit halkı, Bizans'ın baskı ve zulmüyle mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Doğu bölgelerini Sasanilere kaptıran Bizans her ne kadar toprak kaybı yaşasa da, dini tartışmalardan uzak bir ortama kavuşmuştu. Heraklios devletin her alanına getirdiği yenileşme hareketini devam ettirerek, doğunun monofizit halkı ile kiliseyi orta bir yolda birleştirerek, monofizit halk ile kilise arasındaki çatışmayı sona erdirmeyi planlıyordu. Bu doğrultuda patrik Sergios'un da desteğiyle yeni bir görüş ortaya koydu. Heraklios'un oluşturduğu *Monoenerji* doktrini, Khristos'un iki tabiatına mukabil yalnız bir etkinlik tarzının varlığını kabul etmekteydi. Bu doktrini benimseyen patrik Sergios, doğu kiliselerinin temsilcileri ile müzakerelere başladı. Bu doktrin, monofizit ile Kadıköy konsili arasında köprü oluşturmaktaydı. Bu köprünün sağlamlığı çok önemliydi çünkü Sasaniler karşısında Bizans'ın zayıf düşmesinin en önemli nedenlerinden biri doğu halkının desteğini almamış olmalarıydı. Bu durumun tekrar yaşanmaması için Heraklios böyle bir çözüm bulmuştu. Ancak bu çözüm kalıcı bir barış sağlamaktan çok uzaktı. Başlangıçta Armenia, Suriye ve Mısır'da birleşme hemen hemen elde edilmiş gibi görünüyordu. Sergios ve Mısır patriği Kyros'un savunduğu bu doktrini papa Honorius da desteklediğini bildirmişti¹⁹⁸.

Heraklios'un Ortodoks ile monofizit inancını birleştirme çalışmaları, Suriye ve Mısırda zor kullanılarak gerçekleştirilmişti. Bu baskı ve zorlamalar muhalefeti doğurdu. İlk muhalefet Kudüs patriği Sophronios'dan geldi. *Monothelist* inanç, hem monofizit hem de Ortodokslar tarafından reddedildi. Bu anlaşma çabası da daha öncekiler gibi sonuçsuz kaldı

¹⁹⁶ Ostrogorsky, ss. 94-95-96-97, Vasiliev, ss. 251-252, Bailly, ss. 126-127-128-129-130.

¹⁹⁷ Diehl, s. 59, Ostrogorsky, s. 99.

¹⁹⁸ Ostrogorsky, s. 101, Diehl, s. 53, Nadir Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi**, www.e-kitaparsivi.com, s. 7.

ve yeni anlaşmazlıklar doğurdu. Bizans Devletinin doğu eyaletleriyle olan anlaşmazlığı, 638 yılında Suriye ve Filistin'in Müslüman Arapların eline geçmesiyle son bulur. Daha önce İran'ın istilasını ile bu sorundan kurtulan Bizans şimdiye Müslüman Arapların sayesinde sonu gelmeyen mezhep tartışmalarından kurtulmuştu¹⁹⁹.

Heraklios tahta çıktığında Fabia-Eudokia ile evlendi. Eudokia'dan bir kızı ve Herakleios Neos Konstantinos adında bir oğlu oldu. Eudokia, 612 yılında vefat ettikten sonra, Heraklios yeğeni Martina ile evlendi. Bu evlilik kilise ve halk tarafından gayri meşru olarak kabul edildi. Bu evlilik hem kilisenin hem de devlet kanunlarına aykırıydı. Martina, halk tarafından seilmeyen ve kabul görmeyen bir imparatoriçe idi. Heraklios'un bu karışık aile hayatı devlet yönetimini de karışıklıklar içinde bıraktı. Heraklios, 641'de öldüğünde devlet yönetimini büyük oğlu Konstantinos ile Martina'dan doğan oğlu Herakleios'a bırakmıştı. Bu sırada, Konstantinos 28, Herakleios 15 yaşında idi. Bununla birlikte Heraklios, Martina'yı her iki imparator tarafından "anne ve imparatoriçe" olarak kabul edilmesini eklemişti vasiyetnamesine²⁰⁰.

Halk imparatorun iki oğlunu da müşterek imparator olarak kabul etti ancak Martina'yı kabul etmediler. Gelen yoğun baskılar sonucunda Martina devlet yönetiminden çekilmek zorunda kaldı. Hükümdar hanedanının iki kolu arasındaki anlaşmazlık giderek büyüdü. III. Konstantinos'un taraftarları daha güçlüydü ancak Konstantinos ağır hastaydı. İktidara geçtiğinin üçüncü ayında 25 Mayıs'ta öldü. Şimdi hâkimiyet tek başına Herakleios'a kaldı fiilen de annesi Martina'ya. III. Konstantinos taraftarları sürgüne gönderildi. Martina, patrik Pyrrhos ile birlikte *Monothelist* kilise siyasetine devam etti. Ancak zaten başarılı olmayan bu sdsiyaseti devam ettirmek kilise ve halkın tepkisini çekmekten başka bir işe yaramadı. Devletin yüksek tabakası, senato aristokrasisi, askeri kumanda sınıfı ve Ortodoks ruhani sınıfı Martina ve Herakleios'un hükümlanlığının aleyhinde olduğu gibi halk da Martina ve patrik Pyrrhos'a karşı kin duymaya ısrarla devam ediyordu. Bu olaylar sonucunda 641 yılında hükümet darbesi yapıldı. Senato kararı üzerine Martina ve oğlu Herakleios azloldular. Martina'nın dili, Herakleios'un da burnu kesilerek sakat bırakıldılar. Bir doğu geleneği olan bu uygulama Bizans'ta ilk defa bu dönemde görülmektedir. Senato yeni hükümdar olarak III. Konstantinos'un 11 yaşındaki oğlunu seçti. Vaftizi esnasında Herakleios adını almış ancak taç giyme törenin de babasının adına ithafen Konstans ismini almıştı²⁰¹.

¹⁹⁹ Bailly, ss. 132-133, Ostrogorsky, ss. 101-102.

²⁰⁰ Ostrogorsky, s. 104.

²⁰¹ Bailly, ss. 136-137. Ostrogorsky, ss. 105-106.

II. Konstans (641-668) dönemi, senatonun yönetimde etkili olduğu dönemdi. Iustinianos'un (527-565) mutlak hâkimiyet politikasıyla geri plana düşen İstanbul senatosu Heraklios hanedanı döneminde etkili olmaya başladı. II. Konstans'ın tahta çıkışında da görüldüğü gibi tahta çıkacak imparatoru belirleyecek kadar güçlendi²⁰².

Bu dönemde Bizans'ın dış politikasında Müslüman Araplar etkiliydi. 646 yılında İskenderiye Müslüman Arapların eline geçti. Bizans, iktisadi bakımdan en önemli eyaletlerinden birini ebediyen kaybetti²⁰³. Ayrıca bu dönem Bizans'ta heretik cemaatlerin ortaya çıktığı dönemdi. Bizans Devleti takip ettiği baskıcı kilise siyaseti yüzünden nasıl Doğu eyaletleri düşmanın işgalini kolaylaştırdıysa, şimdi aynısı Anadolu toprakları içinde geçerliydi. Ortodoks inancının kendisinden başka doğru kabul etmeyen baskıcı görüşü ve devletin ağır vergileri karşısında ezilen halk, hem kendi dinini rahat yaşamak hem de daha az vergi ödemek için Müslüman Arapların hâkimiyetini kabul ediyordu. Müslüman Araplarda Hristiyan halka, din serbestliği sunarak Anadolu topraklarının işgalini kolaylaştırıyorlardı²⁰⁴.

Suriye ve Mezopotamya tamamen Müslüman Arapların eline geçtikten sonra, gözlerini Armenia ve Anadolu topraklarına diktiler. 642-43 yıllarında Müslüman Araplar Armenia arazisine akın yaptılar. 647 yılında Suriye valisi Muaviye, Kapadokya'ya girerek Kayseri'yi işgal etti. Müslüman Araplar sınırlarını Akdeniz kıyılarına dayandırmışlardı. Bu durum onları donanma kurmaya zorladı. Müslüman Araplar ilk deniz seferlerini 649 yılında Kıbrıs'a yaptılar. Kıbrıs'ın merkezi olan Konstantia'yı ele geçirdiler. Müslüman Araplar 654 yılında Rodos'u tahrip ettiler. İlk Bizans – Müslüman Arap deniz savaşı 655 yılında II. Konstans'ın idaresinde Likya sahillerinde yapıldı. Bu savaşta Bizans donanması ağır yenilgiye uğradı. Ancak sonrasında Müslüman Araplar, bu galibiyetten yeterince faydalanamadılar çünkü bu sırada hilafet içinde çıkan karışıklıkla uğraşmak zorunda kaldılar²⁰⁵.

Doğudaki tehlikeden kurtulmuş olan II. Konstans, yönünü Balkanlara çevirdi ve Slavlar tarafından işgal edilmiş Makedonya'ya bir sefer düzenledi. Bu seferle birlikte II. Konstans, büyük Slav kitlelerini Anadolu'ya getirdi. Bu tarihten itibaren Anadolu'da ve imparatorluk hizmetlerinde Slavlar etkili olmaya başladılar²⁰⁶.

Balkan seferinden sonra II. Konstans dikkatini Kuzey Afrika'daki karışıklığa verdi. Buradaki karışıklığın sebebi Heraklios döneminde oluşturulan *monotheletismus* idi. Kuzey

²⁰² Ostrogorsky, s. 107.

²⁰³ Vasiliev, s. 269, Ostrogorsky, ss. 107-108, Özkuyumcu, s. 12.

²⁰⁴ Ostrogorsky, s. 108.

²⁰⁵ Vasiliev, s. 270, Ostrogorsky, s. 109, Gregory, s. 172.

²⁰⁶ Vasiliev, s. 270, Ostrogorsky, s. 109.

Afrika’da Ortodoks muhalefetin lideri Maximos Confessor idi. Bizans hükümeti tarafından teşvik edilen *monotheletismus* dogma dini sapkınlık olarak kabul ediliyordu. Bizans merkezi yönetimine karşı olan bu muhalefet siyasi isyan ile sonuçlandı. Kuzey Afrika eksarkhos’u Gregorios imparatora isyan etti. Bu isyan sadece Kuzey Afrika devlet tebaasından değil komşu Berberi kabileler tarafından da desteklendi. Bu isyanla doğabilecek tehlikelerden Bizans’ı Müslüman Araplar kurtardı. Mısırda iyice yerleşen Müslüman Araplar, 647 yılında Kuzey Afrika eksarhlığına baskın yaptılar. Bu mücadele de Gregorios öldü, Müslüman Araplar, başşehir Sufetula’yı yağmalayıp geri döndüler²⁰⁷.

II. Konstans’ın izlediği Kilise siyaseti ve kardeşini öldürtmesi, Bizans ahalisinin sevgisini kaybetmesine neden oldu. Bununla birlikte imparator başkenti Sicilya’ya taşımayı düşünmesi ve ayrıca imparatorun baskı ve despotluğu da buna eklenince, II. Konstans kaçınılmaz sona yaklaşmıştı. İmparator, 668 yılında banyoda uğradığı suikast ile öldürüldü²⁰⁸.

II. Konstans öldükten sonra yerine oğlu IV. Konstantinos (668-685) geçti. Bu dönem Bizans – Müslüman Arap mücadelesinde bir dönüm noktası olmakla birlikte dünya tarihi açısından da önemli bir olaya tanıklık etmiştir. Müslüman Araplar, deniz kuvvetlerini oluşturduktan sonra sırasıyla Kıbrıs, Rodos, Kos, Khios adalarını zapt ederek asıl hedeflerinin Konstantinopolis olduğunu belli etmişlerdi. 674 yılında hazırlıklarını tamamlayan Müslüman Arap ordusu, büyük bir donanmayla birlikte Konstantinopolis surları önüne geldi. Bir yıl süren kuşatma sonucunda başarılı olamayan Müslüman Arap ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bu kuşatmanın kendisi kadar etkileri de büyük oldu. Öncelikle Müslüman Arap ilerleyişine ilk defa dur denildi. Müslüman Arap ordusu ağır bir bozguna uğradı ve Muaviye barış istemek zorunda kaldı. Bizans ile Araplar 30 yıllık bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı. Bizans – Müslüman Arap mücadelesi bu tarihten sonra sınır mücadelesine dönüşecekti²⁰⁹.

Bizans’ın bu başarısı Balkanlar’daki Bizans hâkimiyetini güçlendirdi. Avar kağanı ve Slav kabile reisleri Konstantinopolis’e elçi heyetleri yollayarak imparatorun hâkimiyetini tanıdıklarını bildirdiler. Bu zaferin dünya tarihindeki yeri ise IV. Konstantinos, Arap ilerleyişini Konstantinopolis surları önünde durdurarak Avrupa’yı Müslüman Arapların akınlarından kurtarmıştı. Bu kuşatma Müslüman Arapların o zamana kadar Hristiyan

²⁰⁷ Ostrogorsky, s. 110, Özkuyumcu, s. 12.

²⁰⁸ Ostrogorsky, s. 114.

²⁰⁹ Vasiliev, ss. 271-272, Ostrogorsky, ss. 115- 116, Diehl, s. 55.

dünyasına yaptıkları en büyük taaruz idi. IV. Konstantinos bunu durdurarak Avrupa'yı Müslüman dalgasından korumuştur²¹⁰.

IV. Konstantinos, Müslüman Araplarla barış antlaşması imzalayıp doğu sınırlarını güvenlik altına aldığı anda tehlike bu defada Balkanlardan geldi. Türk asıllı Bulgarların Balkan yarım adasına girişleri devlete büyük zorluklar yaşattı. Bulgarlar, VII. yüzyıl ortalarında batıya doğru ilerlemekte olan Hazarların baskısı altında dağılmıştı. Bulgarların bir kısmı Hazarlara boyun eğerken, birçok Bulgar kabilesi yerlerini terk etti. Kalabalık bir Bulgar kabilesi 670-80 arasında Tuna sınırına geldiler. IV. Konstantinos, kuzey sınırındaki bu savaşçı kabilenin Bizans için oluşturduğu tehlikeyi görerek, 680 yılında Bulgarlar üzerine sefere çıktı. Büyük bir ordu ve donanmayla sefere çıkan imparator, bataklık arazi yapısından dolayı Bulgarlar üzerinde başarılı bir sefer yapamadı. Bizans'ı zorlayan arazi yapısı Bulgarlara avantaj sağlıyordu. Hal böyle olunca da Bizans ordusu ağır bir bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bulgarların, yerleştikleri araziler geniş ölçüde Slavlaşmıştı. Buradaki Slavlar, Bulgarlara vergi vermeyi kabul ettiler ve onlarla birlikte Bizans'a karşı savaştılar. Tuna ile Balkan dağları arasındaki bölgede Bulgar-Slav devleti ortaya çıktı. Bulgarlar daha sonra kalabalık olan Slav kitlesi içinde eriyebileceklerdi. Bu devlet Bizans sınırları içinde ortaya çıkan bağımsız ve Bizans Devleti tarafından tanınan ilk devletti. Bizans devleti, yeni kurulan bu devleti tanımakla kalmamış üstelik barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır²¹¹.

IV. Konstantinos, hem doğuda hem de Balkanlarda sukutu sağladıktan sonra ancak devletin içişleriyle uğraşacak zaman bulabildi. Doğu sınırlarındaki gelişmeler Bizans Devletini kilise siyasetinde değişiklik yapmaya zorladı. Müslüman Arapların hâkimiyetine giren doğu eyaletleri ayrık Bizans'a geri dönmeyecekleri kesinleştiği için monotheletismus doktrinde direnmenin bir faydası yoktu. IV. Konstantinos *monotheletismus* doktrini kaldırmak için 6. ökümenlik konsili topladı. Konsil 680 yılında başladı 18 genel toplantı yaptı, 681 yılında sona erdi. Konsil kararları; *monotheletismus* mahkûm edildi ve ileri gelen temsilcileri, patrik Sergios, Kyros ve papa Honorius aforoz edildi. *İki irade ve iki enerji* doktrini resmi dogmalığa getirildi. İmparator gerçek doğru inancın koruyucusu olarak selamlandı²¹².

IV. Konstantinos da babası gibi tek başına hükümdar olmak için kardeşlerini bertaraf etti. Önce iki kardeşi Herakleios ve Tiberios'un bütün imparatorluk haklarını ellerinden aldı. Daha sonrada iki kardeşinin burunlarını kestirdi. Bizans Devletinin iç ve dış siyasi

²¹⁰Vasiliev, s. 272, Ostrogorsky, s. 116.

²¹¹Vasiliev, s. 277, Ostrogorsky, ss. 117-118.

²¹²Ostrogorsky, s. 119, Vasiliev, s. 283, Diehl, s. 56.

gelişmelerinde ve kilise tarihinde derin izler bırakan IV. Konstantinos 685 yılında öldüğünde 33 yaşında idi. Yerine oğlu II. Iustinianos (685-95; 705-711) geçti²¹³.

II. Iustinianos tahta çıktığında 16 yaşındaydı. İyi bir devlet adamında bulunması gereken soğukkanlılık ve denge vasıflarına sahip değildi. Ateşli ve fevri bir kişiliği vardı. Bununla birlikte II. Iustinianos, Heraklios ailesinin bir temsilcisi olarak, devletin ihtiyaçlarına cevap verecek açık bir görüşe sahipti. IV. Konstantinos'un Müslüman Araplar karşısındaki başarısı sayesinde II. Iustinianos dönemi doğu sınırında sukut hâkimdi. Buna ek olarak II. Iustinianos tahta çıktığı yıl Emeviler 'de de Abdülmelik tahta çıkmıştı. Abdülmelik yerini sağlamlaştırmak için Bizansla yeni bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma Bizans Devletine büyük faydalar sağlamaktaydı. Müslüman Arapların IV. Konstantinos ile yaptıkları antlaşma sonucunda Bizans'a ödedikleri meblağın artırılmasının dışında* Kıbrıs adası ve Armenia, Iberia (Gürcistan) bölgelerinin gelirleri iki ülke arasında paylaştırılmasını düzenleyen bir antlaşma imzalandı²¹⁴.

Doğudaki sükûnet II. Iustinianos'a Balkanlara dönme imkânı verdi. II. Iustinianos, 688/89 yıllarında Slavlar üzerine büyük bir sefere çıktı. İmparator bu seferde itaat altına aldığı Slavları, Anadolu'da Opsikion themasına yerleştirdi²¹⁵. Slavların, Anadolu'ya göç ettirilmesi sadece Bizans ordusunu güçlendirmekle kalmayıp, düşman akınlarıyla tahrip edilmiş bölgelerin iktisadi bakımdan kalkınmasına da yardımcı olmaktaydı. Slavların, Anadolu'ya yerleştirilmeleri Arap akınlarına karşı alınan önlemlerden sadece biriydi. Bundan başka Amanos bölgesinde oturan ve Bizans'ın Araplarla mücadelesine destek veren Hristiyan savaşçı bir millet olan Mardaitler, devlet arazisine davet edildiler. Mardaitler, Attaleia (Antalya) ve Nikopolis'e yerleştirildiler²¹⁶. Ayrıca, II. Iustinianos, Kıbrıs ahalisinin bir kısmını da Kyzikos bölgesine yerleştirdi. Kıbrıs halkının tehciri Hilafetin menfaatine ters düşmüştü. Bu konu ile ilgili Hilafet, imparatora müracaatta bulundu. II. Iustinianos, üstünlüğüne güvenerek Hilafetin müracaatını hakaretle reddettiği için 691-92 yıllarında Bizans ile Müslüman Araplar arasında savaş çıktı. Anadolu'ya yerleştirilen Slav birlikleri düşmanın tarafına geçti ve Bizans Armenia'da Sebastapolis (Sulu Saray) yakınlarında ağır

²¹³ Ostrogorsky, ss. 119-120.

* 678 yılında, Muaviye'nin Konstantinopolis kuşatması başarısız oldu. Bunun üzerine Muaviye, Bizans ile antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu antlaşma maddelerinden bir de Muaviye, imparatora her yıl 300 altın, 50 köle, 50 at göndermeyi kabul etmekte idi. Daha sonra Emeviler' de Abdülmelik tahta çıkınca, yerini sağlamlaştırmak için Bizansla yeni bir antlaşma yaptı ve Muaviye'nin Bizans'a ödediği meblağı arttırdı. (Ostrogorsky, s. 116, Âdem Apak, **Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap – Bizans Mücadelesi**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 18, sayı: 2, 2009, ss. 107,108.)

²¹⁴ Ostrogorsky, s. 121.

²¹⁵ Vasiliev, s. 276.

²¹⁶ Vasiliev, s. 273.

bozguna uğradı. Armenia'nın Bizans tarafına geçen kısmı yeniden Müslüman Arapların eline geçti. Müslüman Araplarda, kendi taraflarına geçen Slavları, Bizans'ı örnek alarak Suriye'ye yerleştirdiler. Bizans'a karşı mücadelelerde onlardan savaşçı olarak faydalandılar. II. Iustinianos'un tehcir ve iskân politikası devletin hayati ihtiyaçlarına cevap vermişti. Düşman akınlarıyla boş kalan alanlar bu tehcir ve iskân politikasıyla doldurulmuş ve böylece devlet ekonomik ve iktisadi açıdan canlanmıştı. Heraklios devrinde themalara yerleştirilen stratiotes'lerin iskânı ile devleti gençleştirme işi başlamıştı. Heraklios'un halefleri de bu işlemi devam ettirdi. Çoraklaşmış devlet arazisine tehcir ve iskân politikasıyla getirilen insanlar köylü veya asker olarak yerleştirilerek bu toprakları canlandırdılar²¹⁷.

II. Iustinianos çok dindar bir hükümdardı. Madeni para yazılarında kendisini "İsa'nın kulu" olarak adlandırıyordu. Bizans imparatorları içinde ilk defa sikkelerin arka yüzünde "İsa" tasviri kullanan imparatordu. Halk ve ruhani sınıf içinde Hristiyan ahlakının yerleşmesine büyük önem gösterdi. Heraklios, bağımsız köylülerin, küçük arazi mülkiyetleri devletin ana direği yapmıştı. Heraklios hanedanının bu politikası aristokrat sınıfın hoşuna gitmiyordu. II. Iustinianos döneminde devlet siyaseti daha sert aristokrasi düşmanı politika benimsedi. İmparatorun tutumu aristokrasiyi ortadan kaldırmakla tehdit ediyordu. Bunun yanında devletin uyguladığı tehcir ve iskân politikası bu politikaya maruz kalan insanlar için o kadarda iyi bir şey değildi. Yurtlarından zorla çıkarılan insanlar bilmedikleri, alışamadıkları bir bölgeye zorla yerleştirilmekten memnun değillerdi. Diğer taraftan II. Iustinianos'un kendisini büyük yapıların inşaatına verdiğinden halkın omuzlarına ağır vergi yükü binmekteydi. Artık halk imparatorudan, vergi memurlarından nefret ediyordu. 695 yılında II. Iustinianos'a karşı isyan patlak verdi. Hellas teması strategosu Leontios, imparator ilan edildi. II. Iustinianos'un burnu kesildi ve imparator Khersones'e sürgün gönderildi²¹⁸.

695 yılında yapılan hükümet darbesi Bizans'ın dengesini bozdu. Devlet yirmi yılını karışıklık içinde geçirdi. Bu iç karışıklık devresi Bizans'ın düşmanlarına yaradı. Müslüman Araplar, Kuzey Afrika sahillerini ele geçirdiler. 698 yılında Kartaca Müslüman Arapların eline geçti. İmparator Leontios'un, Kartaca'ya gönderdiği donanma düşman karşısında bozguna uğramış bir şekilde Konstantinopolis'e geri döndü. Bizans filosu bu mağlubiyetten sonra Leontios'a isyan ederek Kibyriston deniz temasının amirali Apsimar'ı imparator ilan etti. Apsimar 698 yılında II. Tiberios adıyla tahta çıktı²¹⁹. Bu arada II. Iustinianos, bitmek bilmez hırsı ve azmi sayesinde yeniden Bizans tahtına oturacaktı. Onu bu hedefinden ne

²¹⁷ Vasiliev, s. 276, Ostrogorsky, ss. 121-122-123.

²¹⁸ Ostrogorsky, ss. 129-130-131.

²¹⁹ Ostrogorsky, s. 131, Özkuyumcu, s. 168.

merkezden uzak Khersones’e sürölmek ne de burnun kesilmesi vazgeçirmedi. II. Iustinianos, Khersones’den kaçarak Hazar devletine sığındı. Hazar kağanı tarafından iyi karşılanan II. Iustinianos, kağanın Hristiyanlığı kabul eden kız kardeşiyle evlendi. II. Iustinianos’un hareketi Konstantinopolis’te tedirginliğe neden oluyordu. II. Tiberios, Hazar kağanına bir elçi göndererek II. Iustinianos’u teslim etmesini istedi. Bizans ile ilişkilerinin bozulmasını istemeyen kağan bu isteğı yerine getirmeye karar verdi. II. Iustinianos, kendisini bekleyen tehlikeye karşı uyarılması sonucunda kaçtı. Karadeniz’in batı kıyılarına ulaşan II. Iustinianos burada Bulgar hanı Tervel ile temas kurdu. 705 yılında II. Iustinianos, Tervel’in desteğıyle büyük bir Bulgar-Slav ordusunun başında Konstantinopolis surları önüne geldi. Fakat ordu şehrin surları karşısında aciz durumdaydı. II. Iustinianos birkaç cesur adamıyla birlikte şehre gizlice girdi. II. Iustinianos’un şehirde görölməsi panik yarattı. Tiberios ise tahtı II. Iustinianos’a bırakarak kaçtı. II. Iustinianos uzun bir aradan sonra yeniden ecdadının tahtına kavuşmuştu²²⁰.

705’den 711’e kadar altı yıl boyunca Bizans tahtında “kesik burunlu” imparator II. Iustinianos oturdu. Bu olaydan sonra tahtan indirilen imparatorlara bir daha burun kesme geleneğı uygulanmadı. II. Iustinianos’un ikinci dönemi dost ve yardımcıları için ne kadar iyiye düşmanları içinde o kadar kötü bir dönemdi. Bulgar hanı Tervel’in desteğıyle tahta çıkan II. Iustinianos, Tervel’e “ceasar” unvanı vererek onurlandırdı. Bu unvan Bizans’ta imparatorlardan unvanından sonra en şerefli unvandı ve ilk defa yabancı bir hükümdara veriliyordu. II. Iustinianos ikinci kez tahta çıktığında gözünü kan bürümüştü. Bütün amacı intikam almaktı. Dış düşmanlara karşı savaşmayı bırakmış, bütün enerjisini iç düşmanlara yöneltmişti. Bu durumdan faydalananlar Müslüman Araplar oldu. 709 yılında Müslüman Araplar Kappadokia sınır bölgesinin en önemli kalelerinden biri olan Tyana’yı kuşattılar. Karşılarına çıkan Bizans ordusu zayıf ve yetersizdi. Çünkü yetenekli kişiler görevlerinden alındıkları için ordu kötü idare ediliyordu. Tyana, Müslüman Araplar tarafından işgal edildi. 710 ve 711 yıllarında Müslüman Araplar Kilikya ve Kapadokya’ya yaptıkları seferlerde hiçbir güçle karşılaşmadan istedikleri yerleri kolayca aldılar. Hatta küçük bir Arap birliğı Khrysopolis’e (Kadıköy) kadar geldi²²¹.

Müslüman Araplar, Bizans sınırında istediğı gibi hareket ederken bu sırada II. Iustinianos, intikam hırsını başkent dışına taşımakla meşguldü. 709 yılında Ravenna’ya cezalandırma seferi yapılmasını emretti. Şehir yağmalandı ve ahalisi zincire vurularak başkente getirildi. Bununla yetinmeyen imparator 711 yılında sürgün yeri olan Khersones’e

²²⁰ Vasiliev, ss. 289-290, Ostrogorsky, s. 132.

²²¹ Ostrogorsky, ss. 133-134, Apak, s. 110.

de bir cezalandırma seferi emri verdi. Ancak bu verdiği son emir oldu, Hazarlar tarafından desteklenen bir isyanla II. Iustinianos tahtan indirildi ve öldürüldü. VII. yüzyılda Bizans'ı ayağa kaldıran Heraklios hanedanı bu kanlı olayla son buldu. Bizans'ın ilk saltanat hanedanı II. Iustinianos'un ölümüyle son buldu²²².

Heraklios'un başlattığı ve haleflerinin devam ettirdiği Bizans Devletini içten yapılandırma politikası VII. yüzyılın en önemli olaylarından biri idi. Heraklios, 610 yılında tahta çıktığında devlet var olma mücadelesi veriyordu. Bu durumdan devlet ancak içten yenilenme ile çıkabilirdi. Heraklios ve halefleri devletin sınırlarını genişletme de pek başarılı olamadılarsa da, ellerindeki çekirdek araziye hem askeri hem de ekonomik olarak güçlendirdiler. Toprağa bağlı stratiotes'lerin gücüne dayanan yeni bir ordu düzeni kuruldu. Yeni toprakları ekilebilir hale getiren ve vergilerini direk devlete ödeyen gezgin bir köylü sınıfı oluşturuldu. Bundan sonra Bizans Devletinin gücü VII. yüzyılda yaratılan temellere dayanacaktı²²³.

3.1.1. İkonaklazm Dönemi (711-843)

II. Iustinianos'un suikaste uğrayıp öldürülmesinden sonra yerine, Ermeni asıllı Bardanes geçti. Taç giyme töreninde Philippikos adını aldı²²⁴. Bardanes-Philippikos (711-713) kısa süren hükümdarlığına iki önemli olay sığdırmayı başardı. Bardanes-Philippikos, monofizit eğilimli bir imparatordu. İmparator bu inancını doğrudan savunmadı. VI. ökümenlik konsilin mahkûm ettiği “monoteletliğin” savunucusu olarak ortaya atıldı. VI. ökümenliğin kararını reddeden ve “monoteletliği” kilise için tek doğru doktrin olduğunu savunan bir ferman ilan etti. Bu fermanın sonra imparatorluk sarayında VI. ökümenlik konsili tasvir eden resmi kaldırttı. İmparatorun bu tutumu Roma'da hoş karşılanmadı. Bardanes, tahta çıktığında papa I. Konstantinus'e monotheetist bir ruhla yazdığı iman formülünü ve tahta çıktığını bildiren bir ferman göndermişti. Ancak Roma bu imparatorun dini görüşünü kabul etmediği gibi sikkeler üzerinde de resmi basılmadı. Adı kilise dualarında okunmadı. Ayrıca papa, VI. ökümenlik konsilin Konstantinopolis'te imparatorluk sarayında kaldırılmasına karşılık, Roma'da Petrus kilisesinde bütün VI. ökümenlik konsilin tasvirlerini koydurarak cevap verdi. Böylece Bizans'ta ikonaklazm dönemi başlamadan önce resim bir mücadele silahı olarak kullanılmaya başlanmıştı²²⁵.

Bardanes dönemi dış politikaya bakacak olursak, taht değişikliğinden meydana gelen karışıklıktan faydalanan Müslüman Araplar, Bizans Devlet arazisine yeniden akınlar

²²² Ostrogorsky, s. 134.

²²³ Ostrogorsky, s. 135.

²²⁴ Bailly, s. 151.

²²⁵ Ostrogorsky, ss. 142-143.

düzenlediler. Ama bu dönemin en büyük felaketi, Balkanlardan geldi. Bulgar Hanı Tervel, II. Iustinianos'un intikamcısı sıfatıyla onun katili olan Bardanes'e savaş ilan etti. Tervel, hiçbir direnme ile karşılaşmadan Trakya'yı geçerek Konstantinopolis surları önlerine geldi. Devletin Avrupa'daki birlikleri bu durumu kurtarmada yetersiz kalınca Opsikion theması birlikleri boğazın karşı kıyısına geçirildi. Ancak Opsikion theması birlikleri düşmanla mücadele etmek yerine imparatora karşı ayaklandılar. Bardanes, 713 yılında tahtan indirilerek gözlerine mil çekildi. Tahta sivil bir memur olan Artemios çıkarıldı. Taç giyme töreninde Anastasios ismini aldı. Yeni imparatorun ilk faaliyeti, Bardanes'in reddettiği VI. ökümenlik konsilini kabul etmek oldu²²⁶.

Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanmak isteyen Müslüman Araplar, Konstantinopolis'i yeniden kuşatmak için hazırlıklara başladılar. Bunun haberini alan imparator Anastasios, önce başkentin savunmasını güçlendirdi sonra da Müslüman Araplardan önce davranarak hazırlık durumunda olan Arap donanmasına baskın emri verdi. Bizans kuvvetlerinin toplanma yeri Rodos adası olarak belirlenmişti. Buraya gelen Opsikion theması yeniden isyan etti ve Anadolu'ya geçerek, themalarının vergi memuru olan Theodosios'u imparator ilan ettiler²²⁷. III. Theodosios (715-717) olarak Bizans imparatorlar listesine giren, Theodosios haleflerinden daha kısa tahta kaldı. Zaten kendisi de zorla taç giymişti. Onun dönemi Anatolikon themasının strategosu olan Leon için bir hazırlık aşamasıydı. Leon aslında Kuzey Suriyeli idi. Ancak II. Iustinianos döneminde uygulanan tehcir politikası sonucunda ailesi Trakya'ya yerleştirilmişti. Leon, Armenikon theması strategosu ile birleşerek III. Theodosios'a karşı isyan hazırlığına başladı. 717 yılında Leon önderliğinde başlayan isyan, III. Theodosios kendisi ve oğlu adına gerekli güvenceyi aldıktan sonra tahtı Leon'a bıraktı. Böylece Bizans tarihinin akıbetini de değiştirmiş oldu. Leon 717 yılında Ayasofya'da tacını giydi. III. Leon (717- 741) ile Bizans devleti yeni bir hanedan dönemine giriyordu²²⁸.

III. Leon dönemi dış politika; bu dönemin en önemli olayı, Konstantinopolis'in Müslüman Araplar tarafından kuşatılmasıdır. 717 yılında başlayan kuşatma tam bir yıl sonra 718 yılında sona erer. Konstantinopolis bu kuşatmadan da başarıyla kurtulur. Müslüman Araplar yine elleri boş olarak geri dönmek zorunda kalırlar. Bizans – Müslüman Arap mücadelesinde 718 yılı önemli bir yere sahiptir. Müslüman Araplar artık Bizans'ın varlığını tehdit edecek konumda olmayacaklardı. 718'deki kuşatmadan sonra Müslüman Arapların

²²⁶ Ostrogorsky, s. 143, Bailly, s. 152.

²²⁷ Bailly, s. 152.

²²⁸ Bailly, ss. 152-153, Ostrogorsky, ss. 144-145.

Anadolu ve Armenia seferleri bütün şiddetiyle devam etti. Ancak III. Leon'un 740 yılında Akroinon (Afyon-Karahisar) mevkiinde Müslüman Araplara karşı kazandığı büyük zafer, Müslüman Arap akınlarına son verdi. Bunun yanında, Müslüman Araplara karşı Bizans'la birlik olan Hazarlar, Armenia ve Kafkas bölgelerinde Bizans'a yardımcı kuvvet olarak destek olmaktaydılar. Bu ittifak 733 yılında III. Leon'un oğlu ve veliahdı olan Konstantinos ile Hazar Kağanının kızının evlendirilmesi ile pekiştirildi. Bütün bunların sonunda Müslüman Arap – Bizans mücadelesi yeni bir safhaya taşınmış oldu. Artık Müslüman Araplar Bizans'ın varlığını tehdit edemeyeceklerdi, bununla beraber Anadolu'ya ve Armenia bölgesinde Müslüman Arap akınları devam etti²²⁹.

III. Leon dönemi iç politikaya bakacak olursak, imparator gereğinden fazla büyük olan Anatolikon themasını ikiye böldü. Bunun öncelikli sebebi kendinse karşı çıkabilecek bir isyanı önlemektir. Çünkü kendisi de bu şekilde tahta çıkmıştı. İkiye bölünen Anatolikon themasının diğer bölümüne buraya yerleştirilen Avrupa askeri birliklerine nispetle Thrakesion theması adı verildi. Aynı büyüklükte olan Opsikion themasını bölmeyen imparator buranın başına damadı Artabasdos'u getirmekle yetindi. VIII. yüzyılda themaların bölünmesi, idare mekanizması içinde önemliydi²³⁰.

III. Leon döneminin en önemli olayı, tasvirlerle karşı başlattığı mücadele idi. II. Iustinianos'un ikinci imparatorluk döneminde meydana gelen karışıklık ve buhran dönemi, Bizans halkını çaresiz bırakmıştı. Ne yapacağını şaşırarak halk, oluşan kaos ortamından korunmak için aziz, azize, Meryem, İsa tasvirlerine sığınarak korunmaya çalışıyordu. Tasvirlerle aşırı bağlı olan halk başkent ve çevresinde daha yoğundu. Anadolu'nun doğusunda ve Armenia taraflarında ikonlara karşı olan Hristiyan halk da mevcuttu²³¹.

III. Leon, 726 yılında tasvirlerle karşı ilk emirnameyi çıkardı. Bu emirnamenin amacı, tasvirlerin daha yükseklerle asılması, böylece tasvirlerle ibadet yapılmamasını engellemektir. III. Leon direk tasvirleri ortadan kaldırmadı, onları yavaş yavaş halkın gözünden uzaklaştırdı. Ancak bu kadarı bile halkın isyan etmesine yetti. Tasvirlerle karşı alınan önlemler büyük karışıklığa neden oldu. Konstantinopolis karıştı, 727 yılında Yunanistan da isyan çıktı, İtalya'da genel bir ayaklanma meydana geldi. Papa II. Greogire, tasvirlerin kaldırılmasını, proteste etti. Ancak III. Leon'a karşı çok sert önlemler almaktan çekindi çünkü bu sırada Roma'da Lombard tehlikesi vardı ve Papanın Bizans'ın siyasi desteğine ihtiyacı olacaktı. Konstantinopolis patriği Germanos ise imparatora muhalefet etmekte ısrarcıydı. Bütün bu

²²⁹ Diehl, s. 64, Ostrogorsky, s. 146, Vasiliev, ss. 299-300-301-302, Bailly, s. 158.

²³⁰ Diehl, s. 65, Ostrogorsky, s. 147.

²³¹ Diehl, s. 61.

olanlara rağmen III. Leon yine de zor kullanmadan olayları çözüme kavuşturmaya çalıştı. Yunanistan'da çıkan isyan kansız bir şekilde bastırıldı, patrik Germanos azledildi ve yerine imparatoru destekleyen Anastasios getirildi. Tasvir yanlılarını takip başlatılmadı. III. Leon bütün bu karışıklıktan sonra yine de kanuna uygun davranarak, 730 yılında bütün tasvirlerin imhası emreden bir ferman yayımladı. Bu fermanın ilanı ile ikonoklast (tasvir kırııcı) hareket başlamış oldu²³².

İkonoklast dönemin en hararetli olduğu dönem V. Konstantinos dönemidir. III. Leon'un 741'de ki ölümünün ardından yerine oğlu V. Konstantinos (741-775) geçti. V. Konstantinos tahta çıktıktan hemen sonra 742 yılında Müslüman Araplar üzerine bir sefere çıktı. İmparator ordusu ile birlikte Opsikion theması topraklarından geçerken Opsikion theması strategos'u ve aynı zamanda eniştesi olan Artabasdos tarafından baskına uğradı ve mağlup oldu. Artabasdos, kendisini imparator ilan ettirerek, V. Konstantinos'un başkentte bıraktığı naip ile müzakereye girerek, onu kendi tarafına çekti. Artabasdos, Konstantinopolis'e ordusuyla girerek patrik Anastasios'un elinden tacını giydi. Artabasdos, ikonoklast karşıtıydı. Tahta çıkar çıkmaz tasvirlerle ibadeti geri getirdi. Toplanan bütün resimler ve tasvirler yerlerine asıldı. V. Konstantinos, Amarion bölgesine kaçarak canını kurtardı. Burada büyük bir hoşgörüyle karşılandı. Amarion bölgesi, ikonoklast politikayı destekliyordu. Thrakia theması da genç imparatoru desteklerken, Opsikion ve Armeniakon themaları Artabasdos'u destekliyorlardı. Ancak Artabasdos'un ikon taraftarı politikası bu themalarda soğuk karşılanmıştı. Themaların bu tutumu V. Konstantinos'a tacını geri almasında büyük yardımı oldu. V. Konstantinos, 743 yılında Artabasdos'u Sardes yakınlarında ağır bir bozguna uğrattı²³³.

V. Konstantinos, yerini sağlamlaştırdıktan sonra artık dış siyasete yönelebilirdi. Doğudaki olaylar Bizans lehine gelişmekteydi. Bu dönemde Müslüman Arapların gücü sarsılmıştı. Müslüman Arapların gücünü sarsan gelişmeler, III. Leon'un başarılı seferlerinin yanında Müslüman Arapların yaşadıkları iç mücadele idi. 750 yılında uzun bir iç savaştan sonra Abbasi hanedanı yönetimi ele geçirmişti. Hanedan değişikliğiyle birlikte Müslüman Arap devletinin başkenti de değişti. Devletin merkezi Dimaşk'tan uzak Bağdat'ta taşındı. Bizans'ın üstündeki baskıda böylece kalkmış oldu. V. Konstantinos, Müslüman Arapların iç mücadelesinden faydalanarak 746 yılında Germanikia (Maraş) zapt etti. İmparator Bizans'ın tehcir politikasına uygun olarak buradan aldığı esirleri Trakya'ya yerleştirdi. İmparator, 752 yılında Armenia ve Mezopotamya bölgelerine yaptığı seferlerde başarılı oldu. Önemli sınır

²³² Diehl, s. 68, Ostrogorsky, ss. 151-153.

²³³ Bailly, ss. 170-171, Vasiliev, s. 326.

kapılarından ikisi, Theodosopolis (Erzurum) ve Melitene (Malatya) Bizans'ın eline geçti. Bu dönem de Bizans – Müslüman Arap mücadelesi artık sınır mücadelesine dönüşmüştü²³⁴.

Bizans Devleti, doğuda Arap baskısından kurtulurken, Balkanlarda yeni bir düşman ortaya çıkıyordu. V. Konstantinos'un, Trakya'ya yerleştirdiği insanlar, Bulgar – Bizans arasındaki barışın sona erdiğini göstermekteydi. Bulgarlar, 756 yılında Bizans arazisine bir akın düzenleyerek V. Konstantinos'a gözdağı verdiler. Böylece Bulgarlar ile Bizans arasında uzun yıllar devam edecek olan mücadele dönemini başlattılar. Bulgarların, 756 yılındaki seferlerine karşılık imparator, 763'de karşı bir seferle cevap verdi. Bu savaşta Bulgar ordusu mağlup oldu. V. Konstantinos bu zaferini başkente törenle girerek kutladı. Bulgar devleti bu savaştan sonra uzun yıllar toparlanamadı. Ancak 770 yılında Telerig'in yönetimi ele almasıyla Bulgar Devleti toparlandı. V. Konstantinos, 773 yılında yeniden büyük bir orduyla Bulgar seferine çıktı. Bizans ordusu bir kez daha Bulgarları bozguna uğrattı, ancak onları barışa zorlayamadı. V. Konstantinos, 775 yılında Bulgarlar üzerine yaptığı seferde vefat etti. V. Konstantinos'un yaptığı bu seferler, Bulgarları yıpratmıştı. Bizans Devleti doğuda olduğu gibi Balkanlarda da hâkimiyetini sağlamlaştırmıştı²³⁵.

Araplara ve Bulgarlara karşı başarılı seferler yürüten V. Konstantinos aynı başarıyı ne yazık ki İtalya'da gösterememişti. Roma ile Bizans'ın arası ikonoklast siyaseti yüzünden bozuktu. Ancak papalık, Lombard tehlikesi karşısında Bizans'tan başka yardım alabileceği bir devlet olmadığı için ilişkileri sıcak tutmaya çalışıyordu. Bütün bu uğraşlara rağmen 751 yılında Lombardlar, Ravenna'yı ele geçirerek, Bizans'ın kuzey ve orta İtalya'da hâkimiyetine son verdiler. Papalık yeni bir güç arayışı içindeyken Genç Frank Devleti ile iletişime geçti. Papa II. Stephanus'un bizzat kendisi Alpleri geçerek 754'de kral Pipin ile buluştu. Bu buluşma Roma Kilise Devletinin kurulmasının başlangıcı oldu. Bizans ise Batı da ağır bir yenilgiye uğradı. Ama doğu ve güneyde hâkimiyetini sağlamlaştırdı²³⁶.

V. Konstantinos dönemi iç politika; bu dönemde dış politika kadar iç politika da hareketli idi. V. Konstantinos, savunduğu ikonoklast politikayı resmileştirmek için 754 yılında VII. ökümenlik konsili topladı. Üç yüzden fazla piskoposun katıldığı bu konsile Konstantinopolis patriği katılmamıştı. Çünkü bu dönemde patrik makamı boştu, bununla birlikte İskenderiye, Antakya, Kudüs patrikleri de konsile temsilci göndermeyi reddettiler. Bütün bunlara rağmen VII. ökümenlik konsilin aldığı kararlar dini kanun ilan edildi. Bu konsilin aldığı karar günümüze kadar ulaşmış olsa da biraz değişikliğe uğramıştır. Konsilin

²³⁴ Ostrogorsky, s. 157.

²³⁵ Ostrogorsky, ss. 156-157.

²³⁶ Ostrogorsky, s. 158.

kararı şöyle idi; “Mukaddes yazılara ve Babalara istinat ederek ittifakı ara ile mukaddes Ekanimi selase namına şunu beyan ediyoruz: Ressamların mekruh sanatlarının vücuda getirmiş olduğu herhangi bir tasvir, herhangi bir maddeden yapılmış olursa olsun, mukaddes kiliseden lanetlerle dışarı atılacak, uzaklaştırılacak ve kovulacaktır. İstikbalde bu kabil bir şey imal edecek, bunlara tapacak yahut bu eşyayı bir kilise yahut bir evde teşhir edecek veyahut saklayacak olan herhangi bir kimse, eğer piskopos, papaz yahut diyakos ise azlolunacak, keşiş yahut sivil ise aforoz edilecek ve Allah’ın muarızı ve Babalar tarafından vazedilmiş olan doktrinlerin düşmanı olarak asrımız kanunlarının pençesine tevdi olunacaktır”²³⁷.

Kendi yazdırdığı bu metne dayanarak V. Konstantinos, ikonoklast tutumunu daha da sertleştirdi. Bu konsil kararıyla birlikte, devlet içinde ve halkın arasında ikonlara ibadet etmedikleri için günah işler miyiz? Diye düşünen kararsız kesimi imparator yanına çekmişti. Bundan sonra imgelere ve imge yandaşlarına karşı gerçek bir savaş başladı. Kiliselerde bulunan imgeler imha edilmekle birlikte imgelerin imal edildiği manastırlarda kapatıldı. Manastırların malları direk hazineye sevk edildi. Kapatılan manastırlar kışla ya da yemekhane yapıldı. Keşişler, evlenmeye zorlandı. Birçok keşiş Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Güney İtalya’ya kaçtı. Devletin birçok yüksek memuru sürgün ya da idam edildi. Rahipler, ya sürgüne gönderildiler ya da idam edildiler. Devlet rahipler sınıfını yok etmeye yemin edercesine onlarla savaştı. Rahiplerin bir kısmı teslim olurken bir kısmı da mücadele etti ve işkence görerek öldü. Bu dönemde ibadet edilecek ne varsa hepsi yok edildi. Sanat değerine bakılmadan bütün eserler, kutsal emanetler, heykeller, mozaikler yok edildi. Kiliselerdeki ve diğer yerlerdeki dini resimlerin yerini dünyevi resimler aldı. Devletin bu temizliği beş yıl sürdü²³⁸.

V. Konstantinos’un özellikle keşişler ve manastırlar üzerine gitmesinin en önemli sebebi, Bizans’ta manastırlar IV. yüzyıldan itibaren vergiden muaf tutuluyorlardı hem de veraset yoluyla elde ettikleri zenginlik sayesinde çok büyük bir ekonomik güç haline gelmişlerdi. Ayrıca manastırlar en önemli ikon yapım ve dağıtım yerleriydi. Bunun içindir ki en önemli ikon taraftarlarından biri olan Theodora’nın, Konstantinopolis’teki (İstanbul) Studios manastırının başrahibi olması tesadüf değildi. Kilise ve manastırların vergi muafiyetleri devletin hazine gelirlerini azaltıyordu, din adamlarının çoğalması, ziraatten işçiler, ordudan askerleri, genel hizmetten memurlar kadrosunu daraltıyordu. V. Konstantinos ve babası III. Leon, devlet mekanizmasını güçlendirmek, rahipler sınıfının nüfuzunu azaltmak

²³⁷ Bailly, s. 171, Vasiliev, s. 327, Turan Kaçar, **İmgenin Transformasyonu; Bizans Dünyasında İkona Tartışması**, Eski-Yeni Dergisi, sayı: 11, Sonbahar-2008, s. 72.

²³⁸ Diehl, s. 69, Bailly, s. 172, Vasiliev, ss. 328-329, Kaçar, s. 73.

için tasvirlerle mücadeleye giriştiler. İçte karışıklığa neden olsa da V. Konstantinos, iyi bir devlet adamı ve güçlü, cesur ve zeki bir komutandı. 775 yılında Bulgar seferi sırasında öldüğünde Bizans devleti hem Müslüman Araplardan hem de Bulgar tehlikesinden kurtulmuştu²³⁹.

V. Konstantinos'un yerine oğlu IV. Leon (775-780) geçer. Bu döneme ikonoklast politikanın sukutu hâkim oldu. V. Konstantinos döneminde başlayan keşiş düşmanlığından vazgeçildi. III. Leon ve V. Konstantinos dönemlerine göre daha sakin bir dönem oldu. Aslında bu beş yıl ikonoklast dönem ile ikon ibadetinin serbest kaldığı İrene dönemi arasında geçiş özelliği taşır. IV. Leon müşterek imparatorluğa oğlu Konstantinos'u getirmişti. IV. Leon'un 780 yılında aniden ölmesi, daha on yaşındaki oğlu Konstantinos'u tahtın sahibi yaptı. IV. Leon'un ölümüyle birinci ikonoklast dönemde sona erer²⁴⁰.

VI. Konstantinos (780-797) 780 yılında annesi İrene'nin naipliğinde tahta çıktı. VI. Konstantinos küçük yaşta olduğundan devletin ipleri İrene'nin elindeydi. İrene, ikonoklast politikaya son vermek için can atsa da bu düşüncesini hemen gerçekleştirmedi. Önce kendi otoritesini sağlamlaştırması gerekiyordu. IV. Leon'un beş erkek kardeşi vardı ve hepsi de tahtı istiyordu. İrene, onları suikast hazırlığı yapıyorlarmış gibi göstererek hepsini rahip olmaya zorladı. Onların canlarını bağışladığı içinde onurlandırıldı. Daha sonra devletin doğu sınırında Araplar yeniden kıpırdamaya başlamışlardı. İrene, onlarla şartları çok ağır bir antlaşma yaptı. Böylece sınırların güvenliğini sağlamış oldu. Ayrıca saray memurları arasında ve orduda ikonoklast din hâkimdi. İrene, saray efradını kimisini emekliye ayırarak, kimisini başka yere sürgüne göndererek boşalan makamlara kendi adamlarını yerleştirdi. İrene, ikonoklast patrik Pavlos'u zorla istifa ettirerek yerine ikon taraftarı Tarasios'u getirdi. Bütün bu hazırlıkları tamamladıktan sonra artık, ikonoklast inanca son verecek konsili toplayabilirdi. 786 yılında konsil başkentte toplandı. Ancak konsil herhangi bir karar alamadan ikonoklast inancı savunan ordu tarafından baskına uğradı. Konsil dağıldı. İrene, baskını düzenleyen komutanları ve askerleri sözde Araplarla mücadele için doğu sınırına gönderdi. Sonrada 787 yılında yeniden bir konsil düzenledi. Ama bu konsil İznik'te toplandı. Son bir ayında Konstantinopolis'e gelerek aldıkları kararı açıkladılar. Konsil, tasvir düşmanlığını sapıklık olarak mahkûm ederken, tasvir aleyhtarı bütün yazıların yok edilmesini kararlaştırdı ve tasvirlerle ibadeti yeniden ihya etti²⁴¹.

²³⁹ Kaçar, s. 73, Diehl, s. 67,68.

²⁴⁰ Vasiliev, s. 330.

²⁴¹ Diehl, s. 71, Bailly, ss. 174-175-176-177-178, Vasiliev, ss. 330-331-332, Jung Hye Lee, **Bizans'ın Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)**, (Yayımlanmamış Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 21.

Bu arada VI. Konstantinos yönetimi ele alacak yaşa gelmiş olmasına rağmen imparatoriçe iktidarı elinde tutmakta ısrar ediyordu. İrene, ordudan hükümdarlığı kendisine nakil, oğlu VI. Konstantinos'u da ikinci sırada müşterek imparator ilan etmelerini istedi. Kendi gücüne ve zekâsına güvenen imparatoriçe hayal kırıklığına uğradı, bu isteği Anadolu'daki bütün themalarda isyana neden oldu. Themalar, VI. Konstantinos'u tek başına imparator ilan ettiler. İrene artık tacını kaybetmişti. Ama iktidar hırsını onu yeniden tahta çıkaracaktı²⁴².

VI. Konstantinos, güçlü bir kişiliğe sahip değildi. İrene oğlunu kendisine bağlı yetiştirmişti. Annesi olmadan bir şey yapamayan VI. Konstantinos, İrene'yi yeniden saraya getirdi. İrene saraya geri geldiğinde, ilk işi ikonoklastları göndermek oldu. Daha sonra ona karşı isyan eden Anadolu theması generalini öldürttü bunun üzerine orduda isyan çıktı. İsyanı VI. Konstantinos bastırdı. Anadolu theması generali, VI. Konstantinos'u tahta çıkaran generaldi, imparator onu öldürterek ordunun desteğini kaybetti. VI. Konstantinos, annesinin zoruyla evlendiği eşi Maria'dan ayrılıp metresi Theodote ile evlendi. Düğün merasimi alışılmışın dışında bir ihtişamla gerçekleşti. VI. Konstantinos bu hareketi ile de ruhban sınıfının desteğini kaybetti. VI. Konstantinos'un destekleyecek bir grup kalmamıştı, düşüncesizliği, zalimliği ve en önemlisi annesine karşı zayıf olması onu hem tahtından hem de hayatından etti. 797 yılında VI. Konstantinos, doğduğu purpurlu odada annesinin emriyle gözleri oyuldu. Böylece İrene uzun uğraşlardan sonra tek başına kimsenin naibi olmadan, doğrudan kendi adına Bizans imparatorluğuna hükümdar olan ilk kadın idi²⁴³.

İrene, güçlü, zeki bir imparatoriçe idi. Ancak bu dönem de Bizans'ın dış siyaseti pek parlak değildi. Müslüman Araplar yeniden güçlenerek, Anadolu içlerine kadar geldiler. Müslüman Araplarla yapılan savaşta mağlup olan Bizans, Araplarla ağır şartlar içeren bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Doğuda sukut sağlandıktan sonra bu defa da Balkanlarda Bulgar tehlikesi baş gösterdi. İrene'nin ikon politikası orduyu zayıflatmıştı. İkonoklast askerler ordudan atılmışlardı, generaller öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmişlerdi. Bütün bu olaylar Bizans ordusunu zayıflatmış, düşman karşısında Bizans savunmasını kırmıştı. Balkanlarda, Bulgar tehlikesi ile karşı karşıya kalan İrene, onlarla da antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu antlaşmalarla Bizans, hem Müslüman Araplara hem de Bulgarlara haraç ödeyen zayıf devlet konumuna düştü. İrene dönemi iç politikaya bakacak olursak; İmparatoriçe halkın azalan sempatisini geri kazanmak için devlet bütçesini göz ardı ederek

²⁴² Bailly, ss. 179-180, Ostrogorsky, s. 167.

²⁴³ Diehl, s. 71, Bailly, ss. 180-181, Ostrogorsky, s. 168, Vasiliev, s. 335.

vergi bağışlarında bulundu. Konstantinopolis halkının ödediği yüksek şehir vergisi kaldırıldı²⁴⁴.

Anadolu ve Balkanlardaki gelişmelerin yanında Bizans için asıl dönüm noktasını oluşturacak olay Batı da gerçekleşmekteydi. Frank krallığının tahtına Büyük Karl geçti. Papa ve Bizans her ne kadar dini konularda farklı düşünseler de, Batı’da Papalık, Bizans’ın siyasi ve askeri gücüne muhtaç durumdaydı. Papa II. Stephanus zamanında başlayan Frank devletiyle ittifak arayışı, Papa III. Leo döneminde meyvesini verdi. Büyük Karl, 25 Aralık 800’de Roma’da Petrus kilisesinde Papa III. Leo’nun elinden imparatorluk tacını giydi. Bu durum kilise ayrılığıyla birlikte her şeyi değiştirecekti. İkonoklast döneminde başlayan Doğu ve Batı ayrımı artık sadece din alanında değil siyaset, dil, kültür alanlarına da yayıldı²⁴⁵.

Bununla birlikte yine de Büyük Karl’ın imparatorluğu Bizans tarafından tanınması gerekiyordu yoksa imparatorluğu temelden yoksun havada kalırdı. Bu dönemde Bizans tahtında bir kadının bulunması, devletin içte ve dışta büyük sorunlar yaşaması Büyük Karl’ın işini kolaylaştırıyordu. Papa ve Büyük Karl’ın elçileri 802 yılında Bizans’a geldiler. Sözde “Doğu ve Batı” tekrar birleşsin diye gelen bu elçi heyeti, Büyük Karl’ın, evlenme teklifini İrene’ye bildirdi. Elçi heyetinin Konstantinopolis’e gelmelerinden kısa bir süre sonra saray ihtilali ile İrene tahtan indirildi ve Büyük Karl sorunu ertelendi. İhtilal yüksek kademedeki memurlar ve subaylar tarafından çıkarıldı, İrene önce Konstantinopolis adalarından birine sonrada Midilliye sürüldü ve orada öldü. İrene öldükten sonra Konstantinopolis’e getirilerek defnedildi²⁴⁶.

Bizans’ta VIII. ve IX. yüzyıllarda ortaya çıkan İkonoklazma hareketinin nedenlerine kısaca bir göz atacak olursak; Müslüman Arap fetihleriyle, monofizit inanca sahip olan Mısır ve Suriye gibi eyaletlerin Bizans’ın elinden çıkmasıyla iki yüzyıl devam eden Monofizit – Diyofizit çatışması son bulmuştu. Ancak Bizans’ın sınırları içinde kalan Armenia ve Isauria (Adana-Maraş bölgesi) eyaletleri hem devlete hem de monofizit inanca bağlı kalmışlardı. Müslüman Araplarla mücadele bu bölgelerde yoğunlaştığından Bizans ordusunda Isaurialı ve Ermeni askerler daha ağırlıktaydı. 717 yılında Isauria kökenli IV. Leon tahta çıktı. O ve oğlu V. Konstantinos Bizans dini – toplumsal mücadelede yeni bir dönem başlattılar²⁴⁷. IV. Leon ve halefi V. Konstantinos, devletin içine düştüğü durumu gören ve bu doğrultuda kararlar alan yetenekli yöneticilerdi. Onlar, VII. yüzyıldan itibaren keşişlerin ikon aracılığıyla manevi ve

²⁴⁴ Ostrogorsky, s. 169, Diehl, s. 72, Lemerle, s. 82.

²⁴⁵ Bailly, ss. 181-182, Vasiliev, s. 335, Ostrogorsky, s. 172.

²⁴⁶ Bailly, ss. 182-183, Vasiliev, s. 336, Ostrogorsky, s. 173.

²⁴⁷ Töre Sivrioğlu, **Bizans Devletinde Kilise-Devlet Çatışmasının Toplumsal Nedenleri ve Tarafları**, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, sayı: 18, 2012, s. 71.

ruhani açıdan gittikçe güç kazanmasıyla zayıflayan imparatorun otoritesi ve devletin sarsılan merkezi yönetim sistemini sağlamlaştırmak amacıyla ikonoklazm hareketini başlattılar. VII. ve VIII. yüzyıllarda yaşanan sosya, ekonomik, askeri sorunlarla birlikte Bizans toplumunda gittikçe güçlenen sınıf keşişler ve manastırlardı. Bu da devlet- Kilise hiyerarşik işbirliğinde devletin merkezi idare gücünün sarsılmasına neden oldu. İkonoklazm hareketi aslında dini ve siyasi açıdan güçlü bir Hristiyan devleti kurmak için, ikonun arkasında duran siyasi ve sosyal gücü, manastırın ekonomik gücü, keşişlerin ruhani otoritesini kırmak bununla birlikte imparatorun otoritesini ve devletin merkezi yönetim sistemini kuvvetlendirmek amacıyla başlatılan bir hareketti²⁴⁸.

İkonlar (tasvirler) neden savunulur ya da karşı çıkılır; ikonodüller (tasvir savunucular) neden tasvirlerle ibadet ettiklerini iki tezle açıklamışlardır. Öncelikle, imgeler prototipi temsil etmekteydiler. İmgeye gösterilen saygı aslında kutsal kişi ya da olaylara gösterilmektedir. İkincisi de imgeler doğrudan tapınılan kültler değildi, daha çok pedagojik amaçla kullanılıyordu. Yani okur-yazarlığın düşük olduğu dönemde imgeler anlatı aracı olarak kullanılıyordu²⁴⁹. İkonodüllerin bu savunmalarına karşılık bu dönemlerde ikonlarla ilgili sayısız batıl inanç ortaya çıkmıştı. Bazı ikonların gökten geldiğine, bazılarının ilahi bir emirle veya görülmeyen bir el tarafından yapıldığına inanılıyordu. Bu mucizelere sadece sıradan insanlar değil, Patrik Germanius gibi üst düzey din adamları da inanmaktaydı²⁵⁰.

Buna karşın ikonoklastların karşı çıktıkları nokta şuydu; imgeler artık tapınım aracı olmaktan çıkmış, doğrudan tapınılan nesneler haline gelmişlerdi. İmgeler karşısında mum yakılıyor, buhur taşınıyor ve aşırı saygı görüyorlardı. Diğer taraftan ikonoklastlar bütün imgelere karşı değillerdi. Çarmıhı hatırlattığı için “haç”, Evharist ayininde “İsa’nın bedenini” temsil eden ekmek-şarap, kurtuluş imgesi olarak kullanılıyordu²⁵¹. İkonoklast dönemde haçın önemi daha da artmıştır. Kilise ve umumi yerlerde kaldırılan ikonların yerlerini haç almıştır. Haçın, bu kadar önemli olmasının nedeni Hristiyan dünyasında haça verilen önemden gelmektedir. Haç, Hristiyan dünyasının zaferini ve ebedi yaşamını simgelemekteydi. Bunun için haç kilise geleneğinde önemli bir yere sahipti. İkonoklastlar, haçın ruhani ve manevi değerine saygı duyarak, kilise geleneğine sadık kaldılar. Bu dönemde haçtan vazgeçilmemesinin bir diğer nedeni de, dönemin dış politikasından kaynaklanmaktaydı.

²⁴⁸ Lee, s. 193, Vasiliev, ss. 322-323, Demirci, s. 334.

²⁴⁹ Kaçar, s. 69.

²⁵⁰ Bekir Zakir Çoban, **Bizans İkonoklazmının Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışmaları**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı:4, 2008, s. 125.

²⁵¹ Kaçar, s. 69.

Müslüman Araplarla yapılan mücadele de Bizans'ın zafer kazanma dileğini ya da ümidini simgelemekteydi²⁵².

Aslında ikon karşıtlığı, Hristiyanlık tarihinde çok eskilere dayanır. VIII. yüzyılda ya da IX. yüzyılda ortaya çıkmış bir düşünce değildi. Bu yüzyıllarda ikon ibadeti devletin merkezi yönetimini tehdit ettiği için ikon karşıtlığı düşüncesi imparatorlar tarafından sistemleştirilerek harekete dönüştürülmüştür. VIII. ve IX. yüzyıllardan önce III. yüzyılda İskenderiyeli Clement, IV. yüzyılda Tertullian, V. yüzyılda Augustine gibi klasik Hristiyan yazarlara göre ikonlarla ilgili tartışmalar çok eskilere dayanmaktadır²⁵³.

İkon ibadetinin artmasının toplumsal nedeni, siyasi-sosyal değişime bir tepkiydi. IV. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar ki dönemde toplumun koruyucuları şehir aristokratlarıydı. VI. yüzyıldan itibaren şehir aristokratlarının çöküşü, toplumda bir boşluk meydana getirdi. Aristokratlar, halkla imparator temsilcileri arasında köprü görevi görüyorlar, şehrin sorunlarını çözüyorlardı. Aristokratın çöküşü ile birlikte boşluğa düşen halk çareyi ikonlarda buldu. İkonlar, yani kutsal insan figürleri, aristokratların yaptıkları işi yapıyorlardı, sorunları çözüyorlar, imparatorluk temsilcilerine ulaşıyorlar hatta Tanrı'ya ulaştıran bir aracılık yapıyorlardı. Bütün bunların yanında Bizans'ın hareketli dış siyaseti de bu nedenler arasında sayılabilir. VI. yüzyılda Sasanilerin, daha sonra da Müslüman Arapların akınlarına maruz kalan halk ikonlara sığınmaktaydı²⁵⁴.

İkonoklastların eserleri günümüze kadar ulaşamamıştır. 842 yılında ikon taraftarlarının zaferinden sonra ikonoklast eserlerin hemen hepsi yok edildi. Yine de ikonodüllerin eserlerinden anladığımız kadarıyla ikonoklastların sağlam argümanlara sahip oldukları ve konularla ilgili eserler kaleme aldıklarını biliyoruz. V. Konstantinos, bu konuda bir çalışma yapmış ve Hiera Konsilini toplamıştır. Bu konsilde ikonoklast'ın yeni bir teoloji olmadığı savunulmuştur. İkonların tanrısal bir kutsallıkları yoktu, onlar insanlar tarafından kutsallaştırılan nesnelerdi. Bu da pagan âdetidir, bunun içinde ibadet edilmeleri yasaklanmalıdır. Klasik Hristiyan yazarlara göre, Hristiyanlığın suni İsa tasvirine ihtiyacı olmadığı gibi bunlar eski kanunda (Eski Ahitte) yasaklanmış şeylerdi. İkonların tahrip edildiği zamanlar da olmuştur. VI. yüzyılda Urfa ve Antakya'da tasvirilere saldırı söz konusudur. Bu karşıtlık sadece doğuda değildi, VI. yüzyılda batıda Marsilya'da tasvirilere ibadet yasaklanmış ve kiliselerdeki tasvirler tahrip edilmişti²⁵⁵.

²⁵² Lee, s. 57.

²⁵³ Çoban, s. 125.

²⁵⁴ Gregory, s. 121.

²⁵⁵ Çoban, ss. 122-125-126.

İkonoklast imparatorlar, bu hareketi savunurken ilk başvurdukları kaynaklar kutsal kitaplardı. Eski Ahit'teki Tanrı'nın on emrinden ikincisi (Mısırdan çıkış 20:4-5)²⁵⁶ putperestliği yasaklayan yasanın tekrarı 6:13-14²⁵⁷, Mezmurlar 97:7²⁵⁸, Pavlus'tan Romalılara mektup 1:23,25²⁵⁹ ayetleri idi²⁶⁰. İkonoklastların öne sürdükleri bu gerekçelere karşılık, ikonodüller şu savunmayı yapmışlardır; *“tasvir yasağı Eski Ahit zamanı içindi. İsa'nın geliş ile zaten putperestlik bitmiştir. Eski Ahitte, Tanrı bilinemezdi. Ama İsa ile zaten Tanrı kendisini göstermiştir. Bununla birlikte Hristiyanlar artık Tanrı'yı bilmektedirler. Ne şekilde olursa olsun, hangi biçimde ibadet etmek isterlerse istesinler, onların putperest olmaları mümkün değildir”*²⁶¹. Bununla birlikte ikon taraftarlarının savunma kaynakları, sözlü gelenek, IV. – V. yüzyıllardaki kilise babalarının eserleri idi. İkonoklastlar, yazılı geleneği daha sık kullanırken kilise babalarından daha az alıntı yapmışlardır²⁶².

Bizans'ta ikon karşıtlarının neyle suçlandıklarını kesin olarak bilmekteyiz. İkona taraftarlarının ilk zaferi olan 787 yılındaki İznik konsili belgelerinde ve vakanüvis Theophanes'in eserinden anlaşıldığı kadarıyla ikon karşıtları Yahudi ve Müslümanlardan etkilenmekle suçlanmışlardır. Bizans'ta o dönemde İslam dini sapkın bir Hristiyan grup olarak algılanmaktaydı. Böylece ikonodüller, ikon ibadetinin Hristiyanlık dininde var olduğunu, buna karşı gelmenin ise dış etkiler sonucu olduğunu öne sürmekteydiler. Yani aslında ikon ibadetini resmileştirirken, ikonoklast hareketini etkisizleştiriyorlardı²⁶³.

İkonodüllerin bu suçlamaları akıllara şu soruyu getiriyor, Bizans ikonoklazma hareketine İslam etkisi var mı? Bu soruya doğru cevap verebilmek için VII. VIII. ve IX. yüzyıllarda Bizans'ın İslam anlayışına bakmamız gerek. İlk Hristiyan yazarların eserlerinde İslamiyet “sapkın bir Hristiyan mezheb” olarak tasvir edilmişti. Bu eserlerde İslam'ın putperest bir din olduğu ve Müslümanların “Khubar (Kâbe) denilen bir taş” veya “metalden yapılmış bir Tanrıya” inandıkları zannedilmiştir. VIII. ve IX. yüzyıllarda Bizans'ın İslam dini ile ilgili bilgisi zayıf ve yanlıştı. Bizans'ta İslam dini ile ilgili bilgiler XI. yüzyıldan sonra artmaya başlar. VIII. yüzyılda ortaya çıkan ikonoklast hareketine İslam dinin etkisi olamaz çünkü bu dönemde İslamiyetle ilgili doğru düzgün bir bilgi Bizans'ta bulunmamaktaydı.

²⁵⁶ Mısırdan Çıkış 20:4-5; “Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde yada yer altındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın”.

²⁵⁷ Yasanın Tekrarı 6:14; “Başka ilahların, çevrenizdeki ulusların taptığı hiçbir ilahın ardınca gitmeyeceksin”.

²⁵⁸ Mezmurlar 97:7; “Utansın puta tapanlar, değersiz putlarla övünenler! Rabbe tapın”.

²⁵⁹ Pavlus'tan Romalılara Mektup 1:23-25; “Ölümsüz Tanrı'nın yüceliği yerine, ölümlü insana, kuşa, dört ayaklılara, sürüngenlere benzeyen putları yeğlediler... Tanrıyla ilgili gerçeğin yerine yalanı koydular. Yaradan'ın yerine, yaratığa tapıp kulluk ettiler. Oysa Tanrı sonsuza dek övülmeye layıktır”.

²⁶⁰ Lee, s. 52.

²⁶¹ Çoban, s. 123.

²⁶² Lee, s. 52.

²⁶³ Kaçar, s. 74.

İslam etkisinin olması için, “Müslümanların, tasvirlerden hoşlanmadıkları bütün Hristiyanlar tarafından biliniyor” olması gerek ki, böyle olmadığını biliyoruz²⁶⁴.

İkonoklazma dönemine İslam etkisi olduğuna dair görüş öne sürenlerin savunmaları, Emevi Halifesi II. Yezid’in (720-24) tasvir kırııcı fermanı yayınladıktan sonra III. Leon’un ikonoklast hareketini başlatmasında etkili olduğudur. Bunun öne sürülmesindeki neden, II. İznik Konsilinde Kudüslü John’un Anadolu’daki piskoposların temsilcisi olarak okuduğu bir metindir. Ancak bu metin, II. Yezid’in fermanı ile ikonoklast hareketin arasında bir bağlantı olduğunu değil, ikon karşıtlığı hareketin önce Müslüman topraklarda başladığı ve daha sonra Bizans topraklarında yayıldığını gösterir²⁶⁵. II. Yezid’in fermanı ile III. Leon’un ikonoklazma hareketi arasında bağlantı kuran kaynaklar, Bizans ikon yandaşlarının IX. yüzyıldaki eserleridir. İkon yandaşlarının kullandıkları doğu kaynakları (Süryanice) XII. ve XIII. yüzyıllara ait olduklarından Bizans ikonoklazm hareketi ile ilişkisi kabul edilmemelidir. Aslında bu durum şunu göstermektedir; olaylara zaferi kazanan tarafın gözüyle baktığımız için onların istediklerini görmekteyiz. İkon taraftarları, ikonoklazm hareketini kendi içinde bir sorun olarak değil, dış etkiler sonucunda ortaya çıktığını ileri sürerek bu hareketi geçersiz kılmaya çalışmışlardır. Sonuç olarak, ikonoklastların tasvir karşıtlığı için İslam’a ihtiyaçları yoktu. Hristiyanlığın kendi içinde gittikçe etkisini artıran ikonlar ve manastırlar bunu yerine getirmekteydiler. Ayrıca İslam tasvir kırııcılığı ile Bizans’ın uyguladığı metotlar ve uygulama amaçları farklıydı. Bizans tasvir kırııcılığı, inanç temelinde putperestliği temizlemek amacıyla başladı ve insan şeklindeki dini tasvirler imha edildi. İslam tasvir kırııcılığı ise Müslüman Arapların yeniden hâkim olduğu Hristiyan dünyasında (Suriye, Filistin, Mısır) siyasi ve ekonomik açıdan yeni düzeni kurmak amacıyla, Hristiyan dinini temsil eden simgeleri ortadan kaldırmaktı²⁶⁶.

I. ikonoklast döneme son veren ve Bizans tarihinde önemli bir yere sahip olan İrene’nin tasvir ibadetini geri getirmesinin en önemli nedeni görünüşte dini olsa da aslında siyasidir. İrene, başa geçtiğinde İsaüralı imparatorların sahip olduğu askeri ve idari kabiliyetlerden çok zayıf kaldı. İmparatoriçe zayıflığını kapatmak için İsaüralı imparatorlara karşı olan sivilleri ve keşişleri kendi yanına çekti. İsaüralı hanedanına sadık askerleri kendi yanına çekemediği için onların düşmanlarından destek topladı. İrene’nin destekçileri

²⁶⁴ Çoban, s. 136.

²⁶⁵ Çoban, s. 137, Lee, s. 66.

²⁶⁶ Lee, s. 69, İkonoklazm döneme İslam etkisi olduğunu savunan makalelerde mevcuttur. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. John Meyendorff, **Bizans’ın İslam Anlayışı**, (çeviren: Fuat Aydın), Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 6, Sakarya, 2002.

ikonoklast harekete karşı olan kesimdi. O da bu desteği kaybetmemek için kayın babasının ve kocasının meydana getirdiği yeni düzene son vererek, eski düzeni geri getirdi²⁶⁷.

İrene'den sonra tahta I. Nikephoros (802-811) geçti. I. Nikephoros, tasvirler kültürüne bağlıydı, İrene'nin dini siyasetini devam ettirdi²⁶⁸. I. Nikephoros, başa geçtikten sonra İrene döneminde iyice bozulmuş olan maliyeye ve askeriye el attı. İrene döneminde uygulanan vergi indirimlerini kaldırdı. Bütün tebaayı yeni baştan vergilendirdi. Manastır, kilise ve hayır kurumlarına ocak vergisi konuldu. İlk defa bu dönemde görülen ocak vergisi orta Bizans döneminin arazi vergisinden sonra en önemli vergisiydi. Bununla birlikte daha az varlıklı köylüleri de askeri hizmet zorunluluğu getirdi. Bunların masraflarını köy cemaati karşılayacaktı. Bu dönemde Balkanlar da ortaya çıkan Bulgar tehlikesine karşı Anadolu themasında oturanların bir kısmını Balkanlara göçe zorladı. I. Nikephoros'un uyguladığı bu tehcir politikasının nedeni Bizans hâkimiyetini Balkanlarda sağlamlaştırmaktı²⁶⁹.

I. Nikephoros dönemi dış politikaya bakacak olursak, I. Nikephoros tahta çıktığında Abbasilere ödenen haraç ödenmez olmuştu. Ancak 803 yılında Anadolu themasında başlayıp diğer themaları da içine alan bir isyan patlak verdi. Bardanes Turkos'un isyanıyla Bizans devletinin doğudaki kuvveti sarsıldı. Bunu fırsat bilen Müslüman Araplar Anadolu'nun içlerine kadar gelen akınlarına başladılar. 806 yılında Harun er-Reşid'in komutasında bir Müslüman Arap ordusu sınır bölgesindeki kaleleri ele geçirerek Ankyra (Ankara) kadar geldi. İmparator barış istemek zorunda kaldı. Haraç ödemeyi kabul eden imparator daha da küçük düşürücü bir şart ile halifeye, kendi ve oğlu için her yıl baş vergisi olarak üç altın gönderecekti. Harun er-Reşid'in 809 yılında ölümü ve bunun ardından hilafette çıkan iç karışıklık Bizans'ın doğu sınırında rahatlamasına neden oldu. Bizans artık bütün enerjisini Balkanlara yönelte bilirdi. Balkanlardaki Avar devletinin Büyük Karl tarafından yıkılmasının ardından Bulgarlar da, Avar boyunduruğundan kurtulmuşlardı. Avarlardan kurtulan Bulgar devleti daha büyük bir araziye ve güce sahip oldu. Bizans devleti Bulgarlara karşı Develtos (Burgaz), Edirne, Filibe, Serdika (Sofya) gibi önemli noktaları kuvvetlendirerek bir set oluşturmuştu. Bulgar devletinin başına geçen Krum'un ilk hedefi Bizans toprakları oldu. Serdika, 809 yılında Krum'un eline geçti. Bizans devleti 811 yılında imparatorun komutasında büyük bir ordu ile Krum'a karşı savaşa girişti. Krum tarafından Bizans ordusu bozguna uğratıldı ve I. Nikephoros savaş alanında öldü. I. Nikephoros'un öldüğü bu savaşta oğlu Stavrakios yaralı olarak Edirne'ye getirildi ve burada imparator ilan edildi. Stavrakios'un

²⁶⁷ Lee, s. 20.

²⁶⁸ Vasiliev, s. 339, Bailly, s. 185.

²⁶⁹ Ostrogorsky, s. 174.

yaraları çok ağırdı, imparator yerine hemen bir veliahd ilan etmeliydi ancak imparatorun oğlu yoktu. İmparator, yerine kimi geçireceğini belirlemeye çalışırken, bu sorunu bir hükümet darbesi çözdü. Mikhail Rangabe, hipodromda ordu ve senato tarafından imparator ilan edildi. Stavrakios, tahtan indikten üç ay sonra öldü²⁷⁰.

I. Mikhail Rangabe (811-813) zayıf bir hükümdardı. Bizans tarihindeki yeri ise Büyük Karl'ın en büyük isteği olan şeyi gerçekleştirmesidir. I. Mikhail ve hükümeti Büyük Karl'ın imparatorluk ünvanını kabul etmiştir. 812 yılında Aachen şehrinde Bizans elçileri, Büyük Karl'ı "Basileus" olarak selamladılar. Artık Bizans tek başına Roma imparatorluğunun temsilcisi değildi²⁷¹.

I. Nikephoros döneminde Bulgar kralı Krum ile yapılan mücadelede Bizans devleti bozguna uğramış ve antlaşma yapmak zorunda kalmıştı. 812 yılında Krum yeniden Bizans sınırlarında akınlara başladı. 813 yılında I. Mikhail komutasında Bizans ordusu Krum'a karşı yeniden sefere çıktı ancak yine başarısız oldu. I. Mikhal'in bu başarısızlığı onu tahtından etti. 813 yılında I. Mikhail Rangabe tahtan indirilerek yerine Ermeni Leon geçti²⁷².

V. Leon'un (813-20) tahta çıkmasıyla ikonoklast dönemin ikinci devresi başladı. 815 yılında V. Leon'un topladığı synod, tasvirlerin put sayılmadığını ancak yine de imha edilmesi gerektiği kararını aldı. Ayrıca bu synod 754 yılındaki tasvir karşıtı konsilin kararlarına aynen bağlı kalacaklarını bildirmekteydi. Aslında bu synod kararları 754 konsil kararlarının aynısıydı. Bu dönemdeki tasvir kırıcı harekette III. Leon ve V. Konstantinos'un tasvir kırıcı hareketlerinin bir taklidiydi. Bununla birlikte V. Leon hiçbir zaman VIII. yüzyıldaki tasvir kırıcı imparatorların sahip olduğu desteği toplayamadı. Bu yüzden tacını kaybetme korkusuyla boğuşmak zorunda kaldı. 820 yılının Noel günü silah arkadaşı Amorionlu Mikhail'in adamları tarafından Ayasofya'da ayin esnasında öldürüldü²⁷³.

Amorion hanedanının kurucusu olan II. Mikhail (820-29) döneminde tasvirler ile ilgili dini mücadelede sükûnet hâkim oldu. Tasvir taraftarlarının takibi bırakıldı. İmparatorun kendisi de bu tartışmalardan uzak durdu. Ne İznik konsilini ne de tasvir kırıcı synodu tanıdı. Tasvirler sorunu ile ilgili bütün tartışmalar yasaklandı²⁷⁴.

Bu dönemin en önemli olayını Anadolu'da ortaya çıkan Thomas isyanıdır. Thomas isyanı Araplar tarafından desteklenmiştir. Daha V. Leon zamanında Thomas, Anadolu'da Arap, İranlı, Ermeni, Gürcü ve diğer Kafkas kabilelerinden oluşan bir taraftar toplamıştı.

²⁷⁰ Ostrogorsky, ss. 178-182-183-184.

²⁷¹ Ostrogorsky, s. 185, Vasiliev, s. 339.

²⁷² Ostrogorsky, s. 186-187, Bailly, ss. 185-186, Vasiliev, s. 340.

²⁷³ Vasiliev, s. 340, Ostrogorsky, ss. 189-190.

²⁷⁴ Ostrogorsky, s. 190, Vasiliev, s. 357.

Thomas isyanının dini yönünü ikon ibadetinin serbest bırakılması oluşturmaktaydı. Ancak isyanın ağırlık noktası ekonomiydi. Thomas, fakirlerin hamisi olarak ortaya çıkmış ve onları yüklerinden kurtarmayı vaat etmişti. Etnik, sosyal ve dini çeşitliliğin ağır bastığı bu isyan kısa sürede bütün Anadolu'ya yayıldı. 821 yılında Thomas, Konstantinopolis'i kuşattı. Bu kuşatma bir yıl sürdü. II. Mikhail bu kuşatmadan Bulgar Hanı Omurtag'ın yardımını sayesinde kurtuldu. Omurtag, Thomas'ın birliklerine müdahale ederek onun kuşatmayı kaldırmasını sağladı. Kuşatmayı kaldırdıktan sonra Thomas kaçtı ancak daha sonra yakalanarak idam edildi²⁷⁵. II. Mikhail duruma hâkim olmuştu ancak üç yıl süren iç savaş Bizans'ı zayıflatmıştı. II. Mikhail, 829 yılında öldüğünde yerine oğlu Theophilos (829-842) geçti²⁷⁶.

Theophilos çok etkili bir hükümdar değildi ancak aldığı eğitim, sanat ve ilme karşı beslediği sevgi onu çekişi bir şahsiyet yapıyordu. Sadece Bizans kültürüne değil, Hilafet sarayının kültür ışığından da besleniyordu. İdeal bir hükümdar olmak isteyen Theophilos, adaleti ile meşhur Harun er-Reşid'i örnek alarak, tebdili kıyafetle şehirde dolaşır, halkın şikâyetlerini dinleyerek, suçluları makamlarına bakmadan cezalandırırdı. Saltanatı boyunca Arap sanat ve kültürüne hâkim olan Theophilos, Araplara karşı savaşmak zorunda kaldı. Mutasım, Hilafet içindeki karışıklıkların üstesinden gelerek başa geçti. Halife Mutasım, Bizans'a karşı sınır mücadelesiyle yetinmedi büyük bir ordu toplayarak Anadolu içlerine kadar ilerledi. İmparatorun komutasında Bizans ordusuyla Damizon (Dazmana) yanında yapılan savaşta Bizans ordusu mağlup oldu. Bundan sonra Müslüman Arap ordusu Amariyon'u işgal etti. Burası Anadolu temasının en önemli kalesiydi ve ayrıca hâkim Bizans hanedan mensuplarının yurduyd²⁷⁷.

Tasvir kırılcılık hareket bu dönemde son çırpınışlarını yaşıyordu. 837 yılında tasvir kırılcıların lideri Ioannes Grammatikos patriklik tahtına çıktı ve tasvir taraftarlarının takibi başladı. İmparator ve patriğin bütün çabalarına rağmen tasvir kırılcı hareket canlanmaktan çok uzaktı. Etki sahası genellikle başşehir ile sınırlıydı. Theophilos, 842 yılında öldüğünde tasvir kırılcı hareket de bitti. Bu hareketin ortaya çıkardığı buhranda son buldu²⁷⁸.

Theophilos öldükten sonra yerine üç yaşındaki oğlu Mikhail geçti. Mikhail henüz küçük olduğu içinde niyabeti imparatorun dul eşi Theodora almıştı. Theodora başa geçtikten sonra yaptığı ilk iş, tasvirler kültünü geri getirmek oldu. 843 synodunda alınan kararla birlikte tasvirler kültünün kabulü törenle bildirildi. Bu olayın anısına Grek-Ortodoks kilisesi her yıl *Tessarakoste*'nin ilk Pazar gününde "doğru inanç" bayramı olarak kutlamaktadır. Artık

²⁷⁵ Vasiliev, ss. 343-344-345-346.

²⁷⁶ Ostrogorsky, ss. 191-192, Gregory, s. 203.

²⁷⁷ Vasiliev, s. 347, Ostrogorsky, s. 195, Diehl, s. 76.

²⁷⁸ Ostrogorsky, ss. 193-196, Vasiliev, s. 358.

Bizans'ta tasvirler ile ilgili tartışmalar son bulmuştu. Uzun yüzyıllar Bizans'ı karışıklık içinde bırakan tasvir mücadelesine imparatoriçe Theodora son vermişti. Bununla birlikte ikonoklastlara karşı çok büyük bir takip ya da baskı politikası uygulanmadı²⁷⁹.

III. Mikhail 856 yılında yönetimi ele aldı. Ancak bu sadece görünüşte öyleydi gerçekte devleti idare eden III. Mikhail'in dayısı Bardas idi. İmparator, güçlü bir şahsiyete sahip değildi. İyilik ve kötülükte başkalarının iradesine uyan, güvensizlik verecek kadar renk değiştiren bir kimseydi. Aslında III. Mikhail döneminin büyük olmasının nedeni, devletin yönetiminin Bardas ve patrik Photios gibi güçlü adamların elinde olmasıydı²⁸⁰.

Bu dönemde Müslüman Araplarla etkili bir şekilde mücadele edilmeye çalışılsa da bu mücadeleler devlete bir kazanç sağlamamıştı. 860 yılına gelindiğinde Bizans başkentinde Rus tehlikesi baş gösterdi. Ruslar, karaya çıkartma yaparak başkentini çevresini tahrip ettiler. Bu sırada Araplara karşı seferde olan imparator hemen geri dönerek duruma müdahale etti. Rus tehlikesi kısa bir süreliğe engellenmişti²⁸¹.

III. Mikhail dönemi aynı zamanda I. Basileios'a tahtın yollarını açan bir dönemdi. Basileios, fakir bir aileden gelmekteydi. Şansını denemek için başkentte gelmiş, kuvvetli bedeni sayesinde imparatorluk sarayında seyis olarak çalışmaktaydı. Basileios, III. Mikhail ile dost oldu. Bu dostluk o kadar ileri derecedeydi ki onun hayatına mal oldu. Basileios, zeki, kurnaz bir insandı. III. Mikhail onu 866 yılında müşterek imparator ilan ettikten bir yıl sonra onu öldürttü²⁸².

III. Mikhail'in ölümünden sonra I. Basileios (867-886) 867 yılında tahta çıktı. I. Basileios ile Makedonya hanedanı dönemi başlar. I. Basileios tahta çıktıktan sonra büyük oğlu Konstantinos'u veliaht ilan etti. Bir yıl sonra da diğer oğlu Leon'u müşterek imparator ilan etti. Böylece tahtın kendi ailesi içinde kalmasını garantiye almış oluyordu²⁸³.

I. Basileios tahta çıkar çıkmaz ilk işi, III. Mikhail döneminde papalık ile patriklik arasında çıkan tartışmaya son vermek oldu. III. Mikhail patrik Ignatios'u azletmiş yerine Photios'u getirmişti. Ignatios, tasvir yanlısıydı. Photios ise ikonoklast hareketi desteklemekteydi. Papa I. Nicola, Photios'u kabul etmedi. Onu aforoz ederek Ignatios'a görevini geri verilmesini istedi. III. Mikhail ise papanın bu tutumunu hiç önemsemedi, sadece papadan, imparatorluğu ve Doğu kilisesini ilgilendiren konulara karışmamasını rica etti. Bu olay Doğu ve Batı kilisesinin ayrılmasında önemli bir adımdı. Patrik Photios ve Papa I. Nicola

²⁷⁹ Bailly, s. 186, Vasiliev, 359, Bailly, s. 196.

²⁸⁰ Bailly, s. 197, Ostrogorsky, ss. 208-209.

²⁸¹ Diehl, s. 77, Ostrogorsky, s. 212, Gregory, s. 212.

²⁸² Bailly, s. 186, Vasiliev, s. 381, Diehl, s. 78.

²⁸³ Ostrogorsky, s. 217.

birbirlerini aforoz etmelerini durumu daha da büyütüyordu. I. Basileios tahta çıkarmaz Roma ile işleri düzeltmek adına, patrik Photios'u azletti, Ignatios'a görevini geri iade etti. I. Basileios bunu barışı sağlamak ve korumak için yapmıyordu aslında tamamen kendi çıkarı için çalışıyordu. Böylece tahta çıkarken işlediği suçları, yani adam öldürme ve gasp eylemlerini Papalık otoritesine onaylatmak için yapıyordu. Roma'nın 8. ökümenlik adını verdiği bir konsil toplandı ve Photios aforoz edildi. Bu konsilin tarihi bir önemi daha var. Konsilin son günlerine doğru, Konstantinopolis'te Bulgar elçileri görüldü. Konsil yeniden toplandı ve Bulgar kilisesinin Roma'ya mı yoksa Bizans'a mı bağlı olması gerektiği sorununu tartıştı. Konsil, Bulgar kilisesinin Bizans'a bağlanması kararını verdi. Bulgar Hanı Boris'in asıl amacı Roma ile müzakere ederek bağımsız bir Bulgar kilisesi kurmaktı ama Papa buna pek sıcak bakmadı. Boris de Papaya karşı Bizans'ın hâkimiyetini tanıdı. Bulgar kilisesi Bizans kilisesinin hâkimiyetini tanıyarak bir nevi muhtarlık elde etmiş oluyordu. Böylece Bulgar devleti Roma – Bizans mücadelesinden faydalanmış ve istediğini elde etmişti. Bizans ise Bulgaristan'a yeniden hâkim oldu²⁸⁴.

Bu dönemde dış politika sakindi. İmparatorluk, doğuda Müslüman Araplarla, batıda Bulgar Devletiyle, kuzeyde Ruslarla barış halindeydi. Doğu sınırının sakin olmasının sebebi Hilafet sarayında gittikçe güçlenen Türklerin, 868'de Tolunoğulları Devletini kurup Mısır'ı bağımsız hale getirmeleriydi²⁸⁵. Bizans, bu dönemde sadece Müslüman Araplara karşı güney İtalya'da mücadele etti. Müslüman Arapların saldırılarını geri püskürtmeyi başaran Bizans, güney İtalya'da yeniden kuvvet kazandı²⁸⁶.

I. Basileios, III. Mikhail döneminde başlayan kültürel yenilenmeyi devam ettirdi. Roma hukukunun yenilenmesi için çalışmalara başladı. I. Basileios, geniş ölçüde kanunların toplanmasını, yeni kanunların hükümleriyle değiştirilmiş bir Iustinianos hukuk eserlerinin revizyonunu planlıyordu. Ancak bu çalışmasını gerçekleştiremedi. Bu büyük eserine giriş niteliğinde iki küçük kanun kitabı hazırlattı. Bunlar, 870/879 yılları arasında yayımlanmış Prokheiron adındaki kanun kitaplarıdır. Kitaplara verilen isimden de anlaşılacağı üzere pratikte kullanılmak üzere hazırlanmış el kitaplarıydı. Sayısız kanun içinde bu eser kamu ve özel hukukun en çok kullanılan hükümleri çıkarılarak sistematik bir düzen içinde 40 fasıl halinde bir araya getirilmişti²⁸⁷.

²⁸⁴ Vasiliev, ss. 399-417, Bailly, ss. 215-216.

²⁸⁵ Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları" maddesi, Türkler Ansiklopedisi, cilt:5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15.

²⁸⁶ Vasiliev, ss. 383-384.

²⁸⁷ Ostrogorsky, s. 223.

I. Basileios, imparatorluğu başa geçtiği dönemden daha iyi bir yere getirmişti. Roma ile imparatorluğun arasını düzeltti, devletin içinde karışıklıklara neden olan Pavlikanlar adındaki grup ile mücadele ederek merkezi idari sistemi kuvvetlendirdi. Hukuk alanında yaptığı değişimler sayesinde kanunları daha işlevsel hale getirdi. I. Basileios, 886 yılında 74 yaşında avlanırken öldü²⁸⁸.

3.1.2. VII. ve IX. Yüzyıllar Arasında Bizans – Müslüman Arap İlişkileri

Bizans'ın doğu sınırında yaşayan birçok farklı halk bulunmaktaydı. Bu halkların Bizans ile bağları çok zayıftı. Halkların bazıları imparatorlukla müttefikti. Bu halkların içinde Arap kabileleri, Kafkas bölgesinde, Karadeniz ile Hazar denizi arasında kuzey Mezopotamya da yaşayan Lazlar ve İberyalılar (Gürcüler) ve Ermeniler bulunmaktaydı. Özellikle Ermeniler önemli bir yere sahiptiler. Ermenistan, Bizans ile İran sınırının kuzey ucundaki topraklara sahipti. Bizans devletinin gücüne bağlı olarak bazen imparatorluğa bazen de dönemine göre değişmekle Sasanilerin ya da Arapların hâkimiyeti altına giriyordu. Ermenistan coğrafyası dağlık bir bölge olmakla birlikte verimli arazilere sahipti. Ayrıca devletlerarasında engebeli coğrafyası doğal sınır olarak kullanılmaktaydı²⁸⁹.

Bizans, imparator Heraklios'un tahta çıkmasıyla birlikte kendini toparlamış ve Sasanilere karşı uzun bir mücadele verdi. Bu mücadele sonunda zafer imparatorluğun oldu. Ancak bu zafer çok kalıcı olmadı, doğu sınırında yeni ve daha güçlü bir düşman olan Müslüman Araplar ortaya çıktı. Müslüman Araplar, Bizans topraklarına girerek sadece iki yıl içinde Suriye ve Filistin de dâhil olmak üzere Doğunun büyük bir kısmını ele geçirdiler. 634 yılında Halife Ömer zamanında Müslüman Araplar Suriye'ye saldırdılar. 636 yılında Heraklios, büyük bir Bizans ordusuyla Arapların saldırılarını geri püskürtmeye çalıştı. Yermük (Filistin, Ürdün nehrinin bir kolu) yakınlarında yapılan savaşta Bizans devleti Suriye ve Filistin topraklarını kaybetti. 638 yılında Müslüman Araplar, Kudüs'ü, 640 yılında Armenia bölgesini, 641'de de Mısır'ı feth ettiler²⁹⁰.

Müslüman Arapların bu hızlı ilerleyişlerine karşın Heraklios, Müslüman Araplar ile Bizans devleti arazisini birbirinden ayıran Suriye – Küçük Asya sınırında bir hudut (sınır) bölgesi oluşturdu. Heraklios, Suriye bölgesinde Müslüman Arapların geçişini zorlaştırmak için şehirleri de tahrip etti, burada yaşayan haklıda Konstantinopolis'e götürdü. Anadolu'da Bizans ile Müslüman Araplar arasında bulunan bu bölgeye ez-Zavahi (dış kısım) denilmekteydi. Emeviler zamanında Araplar, Suriye'ye yerleşerek, Bizanslılar tarafından

²⁸⁸ Ostrogorsky, s. 225, Bailly, s. 216, Vasiliev, s. 384.

²⁸⁹ Gregory, s. 88, Özkuyumcu, s. 22.

²⁹⁰ Gregory, s. 167.

tahrip edilmiş olan şehirleri tahkim ettiler. Stratejik bakımdan önemli olan yol kavşakları ve Toros geçitlerine hâkim olan Tarsus, Adana, Misis (Ceyhan), Maraş ve Malatya şehirlerini hudut bölgesindeki Arap üsleri haline getirdiler²⁹¹.

Müslüman Arapların oluşturduğu bu askeri üs bölgelerine Avasım (koruyanlar) adı verildi. Müslüman Araplar, Sugur-eş'Şam ve sugur-el'Cezire'den oluşan iki sınır bölgesine sahiplerdi. Birincisinin merkezi Maraş olmak üzere Kilikya'da kalan batı kısım, Suriye sınırı, ikincisi de Maraş'ın doğusunda kalan Cezire sınırıydı. Müslüman Araplar'ın Anadolu seferlerinde kullandıkları ilk üsleri stratejik bakımdan öneme sahip olan Malatya idi. Müslüman Araplar daha sonraki yıllarda Anadolu seferi için başlıca iki yol kullandılar²⁹².

Müslüman Araplar, tarih sahnesine çıktıktan sonra ilk yenilgilerini 678 yılında Konstantinopolis surları önünde aldılar. Muaviye, Konstantinopolis'i zapt etmediği sürece Anadolu'ya yapılan akınların kalıcı olmayacağını biliyordu. Hazırlıklarını tamamlayan Muaviye, 674 yılında kuşatmayı başlattı. Tam dört yıl süren kuşatma sonucunda Bizans devletini kurtaran "Grek ateşi" adı verilen ve su üzerinde yanma özelliği olan bir icattı. Bu zafer aynı zamanda Bizans – Müslüman Arap ilişkisini de değiştirdi. Savunma konumundaki Bizans taarruza geçti²⁹³.

Müslüman Arap – Bizans ilişkilerinde önemli rol oynayan askeri güzergâhlara bakacak olursak; Emeviler ve Abbasiler döneminde Bizans ile sınırı Toroslar ve Anti-Toroslar belirlemekteydi. Bu bölgede yukarı Fırat boyundaki Malatya'dan (Melitene/Battalgazi'de kurulan eski Malatya) Tarsus'a kadar uzanan bir hat sınırı oluşturmaktaydı. Müslüman Araplar, Anadolu seferlerinde Toroslar da bulunan iki geçidi kullanmışlardı. Bunlardan birincisi; Maraş'tan kuzeye Elbistan'a (Butsan) geçiş imkânı veren Derbül – Hades (Hades, Maraş Gölbaşı civarında, bir ihtimal Yeşilova köyü İnekli mevkiinde bulunmaktaydı.) idi. İkinci geçit ise Tarsus'tan kuzeye ilerleyen ve Konstantinopolis'e giden ana yolun geçtiği Kilikya kapıları idi²⁹⁴. Müslüman Araplar için Toros geçitleri Anadolu seferlerinde büyük önem taşıyordu. İki devlet arasındaki kale ve hisarları şu şehirler oluşturmaktaydı; Malatya, Hades, Maraş, Haruniye, Kanise, Ayn Zebra, Masisa, Adana ve Tarsus'tu. 668 yılında Müslüman Araplar Yarpus/Afşin'i ele geçirdiler. Burası Toros geçitlerini koruyan kale- muhafız üssüydü. 700 yılında Adıyaman, 712'de Malatya, 716'da

²⁹¹ Şahin Uçar, **Anadolu'da İslam – Bizans Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 59, Gürhan Bahadır, **Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyıllarda Bizans – Abbasi Sınırı**, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi, cilt: 28, sayı: 46, Ankara, 2009, s. 165.

²⁹² Uçar, ss. 60-61.

²⁹³ Gregory, s. 174.

²⁹⁴ Âdem Eskikurt, **7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kat eden Bazı Askeri Seferler ve Güzergâhlar**, Tarih Okulu Dergisi, sayı: XX, 2014, ss. 35-36.

Amasya, 726'da Kayseri Müslüman Arapların eline geçti. 730 yılında Müslüman Araplar Alaca'daki Karsia (Kharsia) kalesini de ele geçirdiler. Bu tarihten sonra Toros geçitlerinin tümü Müslüman Arapların kontrolündeydi. Ancak bu şehirler sürekli el değiştirmekteydiler. 745/746 yılları arasında Bizans devleti Abbasi devletinin içişlerindeki karışıklıktan faydalanarak Maraş'ı ele geçirdi. 752'de Malatya ve Kemah'da Bizans topraklarına katılır. Abbasiler de iç mücadele sona erdikten sonra komutan Mansur, 770 yılında Maraş'ı yeniden ele geçirir. Bu tarihten itibaren Bizans devleti 880 yılına kadar Kappadokia bölgesine akınlar düzenlememiştir²⁹⁵.

Müslüman Araplar ile Bizans devleti arasında sürekli el değiştiren bu şehirler aynı zamanda tezimizin konusunu oluşturan Pavlikanların yaşadıkları yerlerdi. Bu açıdan bu yerlerin önemi bizim için bir kat daha artmakta. Pavlikanlar iki devlet içinde önemli olan bu şehirlerde yaşamışlar ve kendi çıkarları doğrultusunda sürekli taraf değiştirmişlerdir. Bu duruma örnek olarak şu olay gösterilebilir; Melitene (Malatya) emiri Ömer, 860 yılında Pavlikanların desteğini alarak Bizans'a saldırdı ve oldukça değerli ganimetlerle ülkesine geri döndü. 863 yılında Pavlikanların desteğini almadan yeniden Bizans'a saldıran emir Ömer, Bizans ordusu karşısında başarısız oldu, ordusu dağıldı, kendisi de öldürüldü²⁹⁶.

Müslüman Araplar ile Bizans'ın ilk karşılaşmaları savaş alanlarında oldu. Bununla birlikte her iki devlette birbirinin dini ve kültürü hakkında ilk yıllarda doğru bilgilere sahip değillerdi. Bizanslılar, Arapları, Hristiyanlığın içinden çıkmış heretik bir dine inandıklarını sanıyorlardı. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in görüşleri, Aryüsçu görüşle örtüşmekteydi. Çünkü Logos'un ve Kutsal Ruhun tanrısallığını reddediyordu. Bununla birlikte Müslümanların da ilk karşılaştıkları Hristiyanlar, Ortodoks değillerdi. Müslümanların karşılaştıkları (Arabistan, Mısır, Suriye ve Mezopotamya) Hristiyanların çoğunluğu Monofizit ve Nesturi toplumlardı. Emevi devletinin sonuna kadar Süryani ve Kıpti Hristiyanlar, Halifelikte Hristiyanlık inancının tek sözcüsüydüler²⁹⁷.

Abbasi devleti başkenti 762 yılında Bağdat'a taşıdığında Bizans – Abbasi sınırı Şam ve Cezire Sugurlarından oluşmaktaydı. Abbasi devletinin varlığı bu sınır hattının sağlamlığına bağlıydı. Bu amaçla sınır bölgesi tam bir askeri üs haline getirilmişti. Halife'nin bizzat katılmadığı seferler hariç, Bizans'a yapılan akınlar Sugur ve Avasım şehirlerinden yönetiliyordu. Bizans ise Müslüman Arap akınlarından, sinyal ateşlerinden oluşan erken uyarı sistemi kullanılıyordu. Bu sistem Toroslardan Konstantinopolis'e kadar ulaşıyordu. Buna

²⁹⁵ Eskikurt, s. 62.

²⁹⁶ Gregory, s. 212.

²⁹⁷ Meyendorff, ss. 21-22-28.

karşılık Müslüman Araplar, Sugur şehirlerinin dışında kimsenin yaşamadığı boş bir alan tampon bölge oluşturmuşlardı. Bizans birlikleri bu bölgeye girdiklerinde Avasım şehirlerinden takviye kuvvet geliyordu²⁹⁸.

Anadolu topraklarında kurulan bu sınır şehirleri sadece savaşmak için kullanılmadılar. Uzun yüzyıllar birbirine komşu olan bu iki devlet siyasi ve askeri olarak sürekli savaşsa da sınır boyunca yaşayan halklar birbirlerinden nefret etmedi. Bizans'ın ve Müslüman Arapların oluşturdukları sınır sabit bir hat değildi. Müstahkem şehirlerden oluşan bir bölgeydi. Burada yaşayan halklar vardı, bu insanlar iki bölge arasında oluşturulmuş tampon bölgeyi, savaş olmadığı zamanlarda ticaret ve resmi işlerde kullanıyorlardı. Her iki tarafında sınır bölgesinde yaşayan halk aynı zorlukları yaşıyor, aynı korkuları paylaşıyorlardı. Bu bölgedeki etkileşim sadece ticaretle sınırlı kalmadı, destanlar aracılığıyla kültürlere de sıçradı. Anadolu sınır şehirlerinde yaşayan halklar, birbirlerinden nefret etmeyen, kuvvetler dengesinde yeni İslam-Bizans ilişkisi kurmayı çabalayan insanlardı. Bu düşüncelerini destanlarında dile getirdiler²⁹⁹.

Bu kültürel etkileşim sonucunda Bizans tarafında Digenes Akrites Destanı*, Müslüman Araplarda ise Seyit Battal Destanı ortaya çıkmıştır. Bu destanların geçtiği coğrafyalara bakacak olursak, Digenes Akrites Destanı, Kapadokya, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de geçerken, Seyit Battal Destanı, Malatya'da geçmektedir. Bu destanlar dışında yazılan diğer destanlar ise şunlardır; Zat'ül Himmeli, Emeviler döneminden Abbasiler dönemine kadar Arap – Bizans mücadelesini anlatır. Ömer b. Numan Hikâyesi, Binbir Gece Masallarının bir bölümünü oluşturur, Arap – Bizans mücadelesine de yer verir. Antere Kıssası, İslamiyet'in doğuşunu anlatır, Bizans'tan da bahseder. Bununla birlikte tek etkileşim destanlarda olmadı, Müslüman Araplar, matematik, tıp ile ilgili eserleri Bizans'tan aldılar. Bu konularla ilgili eserleri Yunancadan ve Süryaniceden Arapçaya çevirdiler³⁰⁰

²⁹⁸ Bahadır, 2009, ss. 166-168.

²⁹⁹ Kaygusuz, s. 182, Bahadır, 2009, s. 168.

* Digenes Akrites Destanı, Basileios Digenes Akrites Destanı, Anadolu'dan günümüze ulaşan tek Bizans destanıdır. Destan, Basileios Digenes Akrites'in soyunu, kahramanlıklarını, evliliğini, vahşi hayvanlara karşı verdiği mücadeleyi ve sonunda ölümünü konu edinir. Basileios Digenes Akrites destanı bize Anadolu'nun doğusunda yaşanan Müslüman Arap – Bizans sınır mücadelesine sadece askeri mücadele olarak bakmamamız gerektiğini gösteriyor. Burada yaşayan insanların kendilerine özgü bir kültür oluşturduklarını ve bu konuyu ele alırken sadece askeri anlamda değil, bu yeni oluşumla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurguluyor. Destan'da gördüğümüz bir diğer özellik Araplar hakkında küçük düşürücü bir söz söylenmemesi, aksine Arap komutanlarının savaşçı özelliklerinin övülmesidir. (**Digenes Akrites Anadolu'nun Büyük Destanı**, çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.)

³⁰⁰ Murat Tural, **Bir Karşılaştırma Denemesi: Battal Gazi ve Digenes Akrites Destanı**, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, sayı: 40, 2013, ss. 147-149, Hasan Köksal, **Battal namelerinde Tip ve Motif Yapısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1984, ss. 57-58, Bahadır, 2009, s. 168.

3.2. PAVLİKANLARIN SİYASİ TARİHİ

3.2.1. Pavlikanların Ortaya Çıktıkları Coğrafya

Pavlikanların siyasi tarihlerine geçmeden önce onların ortaya çıktıkları coğrafyanın siyasi ve kültürel tarihine kısaca bir göz atalım. Böylece Pavlikanların neden bu bölgede ortaya çıktıklarını anlayabiliriz. Pavlikanlar, VII. yüzyılda Theodosiopolis'in (Erzurum) güneybatısında Mananalis bölgesinde ortaya çıkmışlardır³⁰¹. Theodosiopolis'inde içinde bulunduğu Doğu Anadolu bölgesi insan gücü, verimli toprakları ve zengin maden yataklarına sahip olmasıyla başta Roma olmak üzere Sasaniler ve daha sonraki yüzyıllarda Müslüman Arapların saldırılarına maruz kalmıştır. Doğu Anadolu bölgesinde uzun süre siyasi istikrar sağlamak çok zordu³⁰².

Bizans devleti, Roma İmparatorluğundan miras aldığı Sasani mücadelesini bazen galip bazen de mağlup olarak VII. yüzyıla kadar devam ettirdi. Anadolu'da Sasani mücadelesi I. Ardaşir'in M.S. 224 yılında Sasani devletini kurmasıyla başlar. Sasaniler, İran'ın eski krallarının soyundan geldiklerini ileri sürerek, Akamenidlerin sahip olduğu toprakları (Anadolu, Mısır, Suriye) tekrar ele geçirmek için saldırgan bir dış politika izlediler. Başta Armenia olmak üzere Doğu Akdeniz sık sık Sasani istilasına uğradı. Armenia krallarının Arsakes hanedanından yani Sasanilerin devirdiği Partların hanedanından gelmeleri ve kendilerini İran'ın meşru kralları olarak ilan etmeleri Armenia'yı öncelikli hedef haline getirmişti³⁰³.

Sasani hükümdarı M.S. 231 yılında Anadolu topraklarına girdi. Roma İmparatoru Severus (193-211), Sasanilere karşı büyük bir orduyla Antakya'ya geldi. Böylece Anadolu topraklarında VII. yüzyıla kadar sürecek olan Roma – Sasani mücadelesi başladı. Anadolu'da Sasani – Roma mücadelesi M.S. 324 yılında tek başına tahta geçen Konstantinos ile yeni bir döneme girer. Konstantinos (324-337), Hristiyanlığın devlet tarafından tanınması ve 11 Mayıs 330'da Konstantinopolis'i Roma İmparatorluğunun ikinci başkenti olarak kurmasıyla, Sasani – Roma mücadelesi yeni bir sayfa açar. Yeni şekliyle M.S. 330 yılında başlayan Sasani – Bizans mücadelesi M.S. 636 yılında İslam ordularının Anadolu'ya girmesiyle sona erer³⁰⁴.

Bu uzun mücadelenin birçok kritik noktası olmasıyla birlikte en önemlisi Ermeni kralı III. Tiridates'in M.S. 310 yılında Hristiyanlığı kabul etmesidir. Böylece Hristiyanlık Armenia

³⁰¹ Honigman, s. 190.

³⁰² Yavuz, s. 1.

³⁰³ Yavuz, s. 6, Gürhan Bahadır, **Anadolu'da Bizans – Sasani Etkileşimi (IV. – VII. Yüzyıllar)**, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, volume: 6/1, 2011, s. 709.

³⁰⁴ Bahadır, 2011, ss. 709-710.

bölgesinde hızlı bir şekilde yayılmaya başladı³⁰⁵. Bundan önce Sasani hükümdarı I. Şapur, M.S. 252 yılında Armenia bölgesini fethetti ve burayı Sasanilerin eyaleti haline getirdi. M.S. 297 yılına kadar Sasani hâkimiyetinde kalan Armenia bölgesinde I. Şapur, Zerdüştlük dinini yaymaya çalıştı³⁰⁶. Armenia bölgesinde Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesiyle burada yaşayan halk, Zerdüştlük ve Hristiyanlar olarak iki gruba ayrılmış oldular. M.S. 310 yılından sonra Sasani – Bizans mücadelesinin siyasi nedenlerine ek olarak dini nedende katılmış oldu. Ancak dini neden Hristiyanlık – Zerdüştlük çekişmesiyle kalmadı. Bizans imparatoru I. Theodosios, Ortodoks inancının yayılması için bütün enerjisini harcadı. Bu uğurda gerek putperestliği gerekse farklı Hristiyan mezheplerini acımasız bir şekilde takibata uğrattı. İmparator I. Theodosios zamanında devlet Hristiyanlaşması oluşumunu tamamladı. Hristiyanlık, Bizans devletinin resmi dini kabul edildi. Bizans devletinin dini yapısının şekillenmesinde rol oynayan imparator Markianos (450-457) ülkede dini bütünlüğü sağlamak, Apostolojik Ekümenik Kiliselerin (Kudüs, Roma, Antakya, İskenderiye) etkinliğini kırmak ve başkent kilisesini güçlendirmek için 451 yılında Konstantinopolis’te ekümenlik konsil toplamaya karar verdi. Bu konsilde Konstantinopolis kilisesi “Umumi Patrik” olarak kabul edildi. Bu kanunu Apostolojik Ekümenik Kiliseleri hiçbir zaman kabul etmedi. İmparator Markianos, ülkede dini bütünlüğü sağlamaya çalışırken Hristiyan âlemini bir daha birleşmemek üzere ayırıyordu. Bununla birlikte Kadıköy kararlarına uymayanların şiddetle cezalandırılacakları belirtildi. Başkent Kilisesi ile doğunun Monofizit Kiliseleri arasındaki zıtlık Kadıköy Konsili kararlarından sonra daha da büyüdü. Bu zıtlık Bizans devletinin asla çözüm bulamadığı bir sorun haline geldi. Kadıköy Konsilinden sonra Anadolu’nun doğusunda artan baskılardan dolayı halk Sasani bölgesine göçmeye başladı. Sasani devleti tarafından hoşgörü ile karşılanan halka, yurt verilerek himaye edilmeleri sağlandı. Sasaniler, Bizans devletinin takip ettiği baskıcı din politikasından faydalanarak Bizans’tan kaçan Hristiyanları himaye altına aldı³⁰⁷.

Bütün bu savaşların yanında Armenia bölgesinde tam bir siyasi istikrar hiçbir zaman sağlanamadı. Bizans – Sasani mücadelesinden sonra bu bölgede Müslüman Arap – Bizans mücadelesi başladı. Bizans devleti takip ettiği baskıcı din politikası nedeniyle bu bölgede yaşayan halkları düşmanın eline kendisi teslim ediyordu. Bunun yanında Armenia zor iklim koşulları, engebeli arazisi ile dış güçler tarafından zor kontrol altına alınan bir bölgeydi. Ancak devletlerin bu bölgeye ihtiyaçları vardı çünkü iktisadi durumlarını güçlendirmek için

³⁰⁵ Yavuz, s. 9, Ahmet Altungök, **Erken Ortaçağlarda İran ve Bizans İlişkilerinde Nesturi Hristiyanların Rolü**, Akademik İncelemeler Dergisi, cilt: 9, sayı:2, 2014, s. 48, Bahadır, 2011, s. 710.

³⁰⁶ Yavuz, s. 9.

³⁰⁷ Bahadır, 2011, ss. 710-719-720-722.

iki önemli kaynak bu bölgede bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi tarım diğeri de madencilikti. Burası Dicle ve Fırat nehrinden açılan sulama kanalları sayesinde sulu tarımın yapıldığı nadir bölgelerdendi. Aynı zamanda maden bakımından da önemli bir bölgeydi³⁰⁸.

Pavlikanların ortaya çıktıkları bu bölge, siyasi otoriteden uzak, Bizans'ın baskıcı din politikasından kaçan halkın toplandığı bir yerdi. Zaten Pavlikanların ortaya çıktıkları VII. yüzyıl Bizans devletinin Sasanilerle mücadelesinden sonra zayıf düştüğü bir dönemdi.

3.2.2. Pavlikanların Bir Cemaat Olarak Ortaya Çıkmaları

Pavlikan cemaatini oluşturan halkın çoğunluğu köylü idi. Tarım ve hayvancılıkla geçinen Pavlikan cemaatinin siyasi tarihine baktığımızda onların bir yerde uzun süre kalmadıklarını sürekli yer değiştirdiklerini görmekteyiz. Bu hareketliliği kolaylaştıran neden ise Heraklios döneminde değiştirilen köylü vergi sistemidir. Heraklios, imparatorluğu iktisadi ve askeri bakımdan güçlendirmek için bir takım içten yenilenme politikasının temeli kuvvetli köylü sınıfı oluşturmaktı. Çünkü askeri nitelikli kurulan thema strategoslarının ordusunun temeli de küçük arazi sahipliğinin güçlenmesine dayanmaktaydı. Bu sistemle Bizans kırsal bölgesi doğrudan imparatorluğa bağlanarak merkezi otoritenin güçlenmesi de sağlanmış oluyordu. Köylüler bağımsız arazi sahipleriydiler, vergilerini büyük arazi sahiplerine değil doğrudan devlete ödüyorlardı. Bu dönemde meydana gelen bir diğer değişiklik de “baş ve arazi” vergilerinin birbirlerinden ayrılmasıdır. Baş vergisi bundan sonra arazi vergisinden ayrıldı, böylece baş vergisinin tahsili sabit bir yerleşikliğe bağlı kalmayacaktı. Bu vergi değişikliğiyle köylüler artık istedikleri yerlere göç edebileceklerdi³⁰⁹.

Önce Sasanilerle sonra da Araplarla yapılan mücadeleler, bu bölgelerde yaşayan (Armenia, Kappadokia) halkı zor durumda bırakıyordu. Kırsal bölgeleri, köyleri yıkıma uğratan aralıksız istilalar ve akınlardan bunalan halk VII. yüzyılın ikinci yarısında tepkisini “Mananalisli Konstantin’in oluşturduğu daha sonra Pavlikanlar” adını alan cemaate destek vererek gösterdi. Köylülerin ve kentlerin yoksulluğu giderek artarken Ortodoks kilisesinin zenginliği giderek artmaktaydı. Mananalisli Konstantin, vaazlarında ilk kilisedeki eşitliği ve bu eşitliği sadece dinsel alanda değil günlük hayata da taşımak istediğini belirtiyordu. Bu vaazlarıyla Mananalisli Konstantin, Ortodoks mezhebe inan birçok insanı kendi tarafına çekti. Mananalisli Konstantin halkı anlıyor, onlarla birlikte aynı acıları ve sıkıntıları çekiyordu. Ama Ortodoks kilisesinin papazları ve rahipleri kendilerini dünya nimetlerine kaptırmıştı.

³⁰⁸ Yavuz, s. 6, Bahadır, 2011, s. 722.

³⁰⁹ Ostrogorsky, ss. 125-128.

Halka sabretmelerini söylerlerken kendileri zenginlik içinde yaşıyorlardı. Halk için bir anlam ifade etmeyen törenler düzenliyorlar, gösteriş yapıyorlardı³¹⁰.

VII. yüzyılın ortalarında Theodosiopolis (Erzurum) şehrinin güneybatısında Mananalıs'de yaşayan Konstantin, Suriye'deki mahkûmiyetinden dönen "Diakonus" adlı papaz yardımcısı mahkûmu evinde misafir eder³¹¹. Mahkûmda, Konstantin'in bu misafirperverliğine karşılık ona St. Pavlus'un Mektupları ve İncili hediye eder. Ancak bu anlatı, ilk Pavlikan liderlerinin inançlarını metinlerden nasıl öğrendiğini sembolize etmek için anlatılan bir öyküdür. Bu öykü gerçek havari geleneğini yeniden keşfettiğini iddia eden Hristiyan cemaatler tarihinde bilinen bir olaydır. Mananalıslı Konstantin, öğretisini İncil'e dayandırdı. Aziz Pavlus'un 14 mektubunu ve dört İncili ilahi yasa olarak kabul etti³¹².

Mananalıslı Konstantin, Hristiyanlığın yeni mezhebi üzerinde çalışırken Colonea (Şebinkarahisar) yakınlarındaki Cibossa'ya gitti. Mananalıslı Konstantin'in cemaatini ne zaman yaymaya başladığı kesin olarak bilinmese de 655 olarak tahmin edilmektedir. Çünkü bu dönemde Bizans, Armenia bölgesinde yeniden yapılandığı dönem idi. Mananalıs ve Colonea arasında geçilecek bir sınır yoktu. Mananalıslı Konstantin, kendisine örnek aldığı havari St. Pavlus'tu. Neden St. Pavlus sorusuna kesin bir cevap veremeyiz ancak şu çıkarımları göz önünde bulundura biliriz. Anadolu'da ve Balkanlar'da Hristiyanlığı yayan kişi St. Pavlus'tu. Ayrıca St. Pavlus, Kudüs Havariler kilisesinin görüşlerine karşı çıkmış ve kendi görüşlerini yaymaya devam etmişti. Mananalıslı Konstantin de, tıpkı St. Pavlus'un Kudüs Havariler kilisesine yaptığı gibi Ortodoks kilisesinin görüşlerine karşı çıkıyor ve cemaatinin temelini Anadolu topraklarında atıyordu. Mananalıslı Konstantin Colonea'ya gelince St. Pavlus'un kurduğu gerçek kiliseyi dirilttiğini düşünerek, papaz yardımcısından aldığı Havariler Kitabını öğrencilerine göstererek şöyle der; "Siz Makedonlarsınız, ben size Paul tarafından gönderilen Silvanus'um". Bu, St. Pavlus'un, "Makedonya'ya gel ve bize yardım et", diyen adamına bir göndermedir³¹³.

Konstantin, bir manastır geleneği olan "yeni yaşamda yeni isim" geleneğini uygulayarak, Silvanus ismini aldı. Konstantin'den sonra gelen liderler de bu geleneği devam ettirdi. Konstantin, Colonea bölgesinde yirmi yedi yıl vaizlik yaptı. Burada ilk Pavlikan kilisesini kurdu. Daha sonra müritleri Ortodoks kilise ile uzlaşma sağlamak amacıyla Konstantin'i, imparator II. Konstans'a şikâyet ettiler. Konstantin, Maniheist olmakla

³¹⁰M. V. Levchenko, **Bizans**, (çeviren: Erdoğan Berktaş), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979, s. 163.

³¹¹Burhan Oğuz, **Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri**, Simung Yayınları, cilt: 2, İstanbul, 1997, s. 13.

³¹²Oymak, s. 139, Hamilton, s. 50.

³¹³Oymak, s. 139, Hamilton, s. 51.

suçlanıyordu. İmparatorlukta yüzyıla yakın Maniheizt hareketlilik görülmediği için imparator konuyu ciddiye aldı. Konstantin'in öğrencilerine göre Konstantin, taşlanarak öldürüldüğünü söylemişlerdir. Ancak Bizans kanunlarına göre Maniheiztler taşlanarak değil, idam edilerek öldürülüyorlardı. Konstantin'in öğrencileri tarafından taşlanarak öldürüldü diye anlatılmasının amacı, Konstantin'i, ilk Hristiyan şehidi Stephen'e benzetmektir³¹⁴.

Mananalisli Konstantin'i öldürmesi için imparator Symeon'u göndermişti. Symeon görevini yerine getirdikten sonra Konstantinopolis'e döndü. Üç yıl sonra görevinden istifa ederek Cibossa'ya döndü. Symeon, Pavlikanları topladı ve topluluğun yeni lideri olarak tanındı. Symeon yeni didaskalos (dini lider) seçildikten sonra "Titus" adını aldı. Symeonla birlikte Pavlikan cemaati yeniden canlandı. Bu sırada Konstantin'in evlatlığı Justus, Symeon'un dini lider seçilmesini hazmedemedi ve Symeon ve adamlarını Colonea piskoposuna şikâyet etti. Piskopos, Symeon'u imparator II. Justinian'a (685-695) ihbar etti. Titus (Symeon) ve sadık adamları diri diri yakıldılar. Bu olay II. Justinian'ın imparatorluğunun ilk yıllarına denk gelmiş olması gerek. Çünkü bu dönemde 686/7'de Bizans, Hazarların yardımıyla Armenia bölgesinde yeniden güç kazanmaya başlamıştı³¹⁵.

Pavlikan cemaatine mensup Paul iki oğlu ile birlikte II. Justinian'sın zulmünden kaçarak Colonea'nın batısındaki Phanaroia'daki Episparis bölgesine kaçmayı başardı. Paul, Pavlikanları bir araya topladı ama lider olmadı. Paul'un kendisi lider olmak istemeyince iki oğlu Theodora ve Genesius didaskalos olmak için aday oldu. Paul, Genesius'u destekleyerek onun didaskalos olmasını sağladı. Genesius, didaskalos olduktan sonra St. Pavlus'un yoldaşı Timothy'nin adını aldı. Timothy, 30 yıl görevde kaldı. Sicilyalı Peter'in eserin de görev yılı 718-748 yılları arası olarak belirtilmektedir. Mananalisli Konstantin'in inancının temellerini Armenia bölgesinde atmış olması, hareketin bu bölge de kalıcı olmasını sağlamıştır³¹⁶.

VIII. yüzyılda Bizans imparatorluğunda başlayan İkonoklast hareketi ile Pavlikanlar üzerindeki Ortodoks kilisesinin baskı da azaldı. İmparator III. Leo'nun (717-41) 730 yılında imparatorluk sınırları içinde bütün imgelerin yok edilmesini emreden ilanı ile başlayan bu dönem Bizans devletini uzun yüzyıllar karışıklık içinde bıraktı. Pavlikanların dinsel imgelere saygı duymamaları, imparator III. Leo'un ikonoklast düşüncesiyle örtüşmekteydi. Pavlikan lider Timothy hakkında şikâyet alan Konstantinopolis kraliyet yetkileri, durumu başkente bildirdiler. Timothy, ikonoklast patrik Anastasios tarafından sorgulandı. Patrik, Timothy'den, Ortodoks inancını reddedenleri, Kutsal Haç'a ve Tanrı'nın annesine saygı duymayanları

³¹⁴ Hamilton, s. 52, Özışık, s. 71.

³¹⁵ Hamilton, s. 53, Özışık, s. 72,73.

³¹⁶ Hamilton, s. 55.

reddeder. Timothy büyük ihtimal bütün bunları kendi inancı doğrultusunda yorumladığı için patriğin isteğini yerine getirir. Timothy, Ortodoks inancı ile Pavlikan inancını, Haç ile İsa'yı, Tanrının annesi ile Kutsal Kudüs'ü düşünmüştü. Bu davanın sonucu Pavlikanlar için daha etkiliydi. Timothy, Patrik tarafından Ortodoks ilan edilir ve kraliyet koruması ile Timothy, Phonaria'ya götürülür. Timothy, müritlerini, Mananalis'e götürür. Bu dönemde Mananalis, Müslüman Arapların elindeydi. Bu göçün sebebi, ikon taraftarlarının saldırgan tutumu olabilir, Timothy müritlerinin güvenliğini sağlamak için Müslüman Araplardan sığınma istemiş olabilir. Timothy, Mananalis'te ikinci Pavlikan kilisesini kurdu. Kesin olmamakla birlikte Timothy, 748'de büyük veba salgınında Mananalis'te öldü. Bu dönemde Pavlikanlar, küçük ve baskı gören bir topluluk olmaktan çıkıp, imparatorluk korumasından faydalanan, Hristiyan Kafkasya ile Bizans imparatorluğuna yayılmış saygın bir topluluğa dönüşmüştü³¹⁷.

Pavlikanlar, V. Konstantinos (741-775) döneminde daha Balkanlara doğru yayılmaya devam ettiler. İmparator, 751 yılında Armenia bölgesini işgal ettikten sonra Theodosiopolis (Erzurum) şehrini de ele geçirdi. Theodosiopolis şehrindeki bütün Hristiyanların isterlerse kendisiyle birlikte Bizans'a gelebileceklerini söyledi. İmparatoru takip eden göçmenler arasında Pavlikanlar da katıldı. V. Konstantin, kendisiyle gelen Hristiyanların bir kısmını Bulgarlara karşı savunma hattı oluşturmak ve 748 yılındaki büyük vebadan boşalan yerleri doldurmak için Trakya'ya yerleştirdi. Bu dönem de Pavlikanlar heretik olmakla suçlanmıyorlardı çünkü Konstantinopolis Patriği onları Ortodoks ilan etmişti³¹⁸.

Timothy öldükten sonra Mananalis'deki Pavlikanlar lidersiz kaldılar. Bir kısmı oğlu Zacharias'ı takip ederken bir kısmı da evlatlık oğlu Joseph'i takip etmeye başladı. Her ikisi de didaskalos olduklarını ilan ettiler. 772'de Armenia yeniden Müslüman Arapların eline geçti. İki lider de Bizans'a göç etmeye karar verdi ancak sınırda Müslüman Arap devriyeleri onları engellemeye çalıştı. Zacharias ve müritleri Bizans'a göçmeye çalışırken birçok müridi hayatını kaybetti. Müslüman Arap devriyeleriyle mücadele etmeye karar veren Zacharias, bu mücadeleyi kaybetti. Joseph ise Müslüman Arap devriyelerine kıtlıktan dolayı göçtüklerini ve Suriye'de otlak aradıklarını söyledi. Böylece Müslüman Araplar onların güneye geçmelerine izin verdi. Sonrada batıya dönerek Bizans topraklarına ulaştılar. Bu olay bize aynı zamanda Pavlikanların geçim kaynaklarının ne olduğunu öğrenmemizi sağlıyor, onların çiftçi ve çoban olduklarını öğreniyoruz. Joseph, rakibi kalmadığına göre artık tek Pavlikan liderdi. Joseph ve müritleri Bizans Anadolu'sundaki Pavlikan merkezi olan Phanaroia'daki Episparis'e gittiler. Joseph burada didaskalosluğunu ilan etti ve Epaphroditus adını aldı. Onun liderliği

³¹⁷ Kaygusuz, s. 184, Hamilton, ss. 58-59, Oymak, s. 140.

³¹⁸ Hamilton, s. 59, Sipahioğlu, s. 223, Çoban, s. 129.

Episparis'deki Pavlikanlar tarafında da kabul edildi. Bir süre sonra Pavlikanlar ibadet için toplandıklarında yerel görevliler tarafından tutuklandılar. Aslında bu dönemde Pavlikan inancı yasal bir din idi. Büyük ihtimal Müslüman Arap sınırından gelen bu topluluk yerel yöneticinin dikkatini çekmiş olmalı. Epaphroditus, tutukluyken Psidia'daki Antioch'a kaçtı. Burada Philippi Pavlikan kilisesini kurdu. Epaphroditus, 30 yıla yakın Pavlikan liderliğini yaptıktan sonra 800 yılından önce öldü. Onun halefi olan Baanes, didaskalos olarak onun yerine geçti. Ancak onun liderliğini Sergius tehdit ediyordu. Sergius, Ortodoks Hristiyan olarak yetişmişti daha sonra mezhep değiştirerek Pavlikan oldu³¹⁹.

Sergius, bazı Pavlikanlar tarafından didaskalos olarak kabul edildi ve Tychicus adını aldı. Sergius, didaskalos olduktan sonra Baanes'e ne olduğu bilinmiyor ancak bu dönemde müritleri hala mevcuttu. Sergius görevine imparatoriçe İrene (797-802) döneminde başladı. İrene ve piskopos I. Nicephorus (802-811) döneminde hoşgöründen faydalanmaya devam ettiler. Sergius bu dönemde Pavlikan kiliselerine pastoral mektuplar yazdı. Genel merkezi de Neocaesare (Niksar) yakınlarında Cynochorion'a taşıdı. Orada Laodicea kilisesini kurdu³²⁰.

3.2.3. Pavlikan Devletinin Kurulması

İrene döneminde ikonodül patrik Nicephorus, Pavlikanların inancından şüphe ediyordu ama düşüncesini dile getirmek için doğru zamanı bekliyordu. Çünkü İrene'nin ikonodül politikasına karşı çıkan ikonoklast askerler Pavlikanlara katılmışlardı. Bu askerler ikon ibadetine kesinlikle karşıydılar. İmparator I. Nicephorus (802-811) ve I. Mikail (811-813) dönemlerinde başkentte hükümet karşıtı gösteriler yapılıyordu. Patrik aradığı fırsatı bulmuştu, bu gösterilere Pavlikanların destek verdiğini ve bu cemaatin heretik ilan edilmesi için imparator I. Mikail'i ikna etti. Pavlikanların başkentteki hükümet karşıtı gösterilere katılıp katılmadıkları kesin olarak bilinmiyor. I. Mikail döneminden sonra Pavlikanların sahip oldukları hoşgörü ortamı yok oldu. Pavlikan inancı heretik ilan edildi ve bu inanca sahip kişilere ölüm cezası uygulandı. Artık Bizans toprakları Pavlikanlar için güvenli değildi. İmparator V. Leo (813-820) ikonoklast hareketi yeniden başlattı ancak Pavlikanlara karşı uygulanan yasaları geri çekmedi. Bunun nedeni imparator V. Leon'un Pavlikanlar hakkında bilgi sahibi olması ve onların sadece ikonlara karşı değil, ikonoklastların değer verdikleri şeylere de karşı olduklarını bilmelerinden kaynaklı olabilir. Tabii bu sadece bir tahmin gerçek nedenini tam olarak bilmiyoruz³²¹.

³¹⁹ Hamilton, ss. 60-61, Özıyık, ss. 77-78.

³²⁰ Hamilton, s. 62.

³²¹ Hamilton, s. 62, Lee, s. 93.

Anadolu'daki Pavlikan takibine öncülük eden piskopos Neocaesare (Niksar) piskoposu Thomas idi. Piskopos Thomas, birçok Pavlikanın tutuklanmasını ve idam edilmesini sağladı. Bu durum karşısında Pavlikanlar sessiz kalmadılar Laodicea Pavlikan kilisesi üyeleri Thomas'ı öldürerek öç aldılar. Bu dönemden sonra Pavlikanlar, Bizans ile sadece misyonerlik faaliyetiyle değil askeri güçleriyle mücadele etmeye başladılar. Pavlikanların oluşturdukları bu milis gücün adı "Astatoi" idi. Thomas'ı öldüren birlik Malatya Emiri Ömer bin Ubeydullah'tan sığınma istediler. Emir onlara Arguvan kalesini verdi³²².

Sergius-Tychicus ve müritleri Arguvan'daki Astatoi birliğine katıldılar. Sergius, Arguvan'da Colossiaus Pavlikan kilisesini kurdu. Daha sonra Tarsus Emirinin izniyle Sergius, yürüttüğü misyon faaliyetleri doğrultusunda Kilikya'da kurduğu Ehtessians Pavlikan kilisesini ziyarete gitti. Ehtessians ve Colossiaus kiliseleri, Sergius'a yakın kiliselerdi. Sergius, savaşçı bir kişiliğe sahip değildi. Marangozluk yaparak geçiniyordu. Sergius, 834 – 835'de ormanda odun keserken öldürüldü. Bunun nedeni tam olarak bilinmiyor. Ancak iki ihtimal var. Birincisi, Sergius'u öldüren kişi Tzanos Nikopol kalesinden gelmişti. Bu kişi ya Ortodoks fanatigi ya da Baanes'in müritlerinin üye olduğu rakip Pavlikan kilisesinden gelmişti. İkinci ihtimal daha doğru olabilir çünkü bu tarihten sonra Sergius'un müritleri Baanes'in müritlerini öldürmeye başlamışlardı. Theodotus tarafından barış sağlanana kadar. Elimizde yeterli kaynak olmadığı için Pavlikanlar arasındaki bu iç çekişmelerin nedenlerinin asla ayrıntılarını öğrenemeyeceğiz. Sergius öldükten sonra bilinmeyen nedenlerden ötürü yeni bir didaskalos seçilmedi Onun yerine Sergius'un öğrencilerinin oluşturduğu altı synekdemoi Pavlikanlara liderlik etti. Bu synekdemoi'ler Arguvan'da yaşadılar³²³. Sergius ve Baanes taraftarlarının arasındaki çatışma giderek daha da büyüdü. Bu çatışmayı engelleyen Sergius'un öğrencilerinden Theodotus oldu. Karbeas gelene kadar Pavlikanlar Sergius'un öğrencileri tarafından müşterek yönetilirler. Altı synekdemoinin hepsi eşittir³²⁴.

Bizans imparatorluğunda bu dönemde taht değişikliği olur. İmparator Theophilos 842'de öldü. İmparatorun oğlu III. Mikhail küçük yaşta olduğu için yerine III. Mikail'in vekili olarak imparatorun dul karısı Theodora geçti. Theodora, ikon taraftarıydı 843 yılında tüm ikonoklast yasaları iptal etti. İkon inancının Ortodoks Hristiyanlık'ta yer aldığını kabul eden ikinci Nicea (İznik) konsilini tekrar yürürlüğe koydu. Heretik yasaları imparatorluğun her yerinde titizlikle uygulandı. Öldürülenler arasında Anatolikon themasının önemli bir görevlisi olan protomandatör Karbeas'ın babası da vardı. Karbeas'ın babası Pavlikan olmakla

³²² Hamilton, s. 64, Oymak, s. 139, Ay, s. 28, Oğuz, 1997, s. 29.

³²³ Hamilton, s. 65.

³²⁴ Özışık, s. 82, Hamilton, s. 167.

suçlanmış ve öldürülmüştü. Bunu öğrenen Karbeas, görevinden istifa etti ve yanına beş bin ya da bazı kaynaklarda yedi bin kadar Pavlikanla birlikte Arguvan'a gitti. Emrindeki insanları Malatya Emiri Ömer bin Ubeydullah'a sundu. Bu olay 843 ya da 844'de olmuş olmalı çünkü 844'den sonra Karbeas'ın Arguvan'da olduğunu yazmakta kaynaklar. Karbeas, Arguvan'a geldikten sonra Pavlikanları birleştirdi ve tek lider olarak onların başına geçti. Bizans'ta Theodora yönetiminin Pavlikanlara uyguladığı baskı ve zulüm o kadar ağır bir hale geldi ki, Pavlikanlar Bizans toprağında yaşayamaz oldular. Pavlikanlar grup halinde Malatya Emirine sığınıyorlardı. Pavlikanlar artık Arguvan'a sığmaz olmuşlardı. Bu durumu Emir ile görüşen Karbeas, Fırat nehrinin üst tarafında Bizans – Abbasi sınırındaki doğal savunma olanaklarına sahip Divriği'ye (Tephrike, Abrik) yerleşme izni aldı³²⁵. 845 yılında Divriği şehrine yerleşen Pavlikanlar, daha sonra Abara, Amara, Lokana gibi kale şehirler kurdular³²⁶. Divriği kalesi 855 yılında Karbeas tarafından yapıldı. Pavlikanlar bu dönemde Müslüman Araplarla birlikte Bizans'ın Anadolu themalarına akınlar yaptılar. Pavlikanlar, Müslümanlar için 856.859.861 yıllarındaki Bizans saldırıları için hazır güç oldu³²⁷.

Ancak Karbeas'ın düşüncesi hem Bizans'tan hem de Müslüman Araplardan bağımsız bir devlet kurmaktı. Karbeas'ın Divriği'yi seçme nedenlerinden birisi de buydu zaten. Divriği, Bizans'ın en doğu ucunda, batı, doğu ve güneyden gelecek saldırılara karşı doğal savunma gücüne sahip bir bölgeydi. Erzincan bölgesini içine alan Khalkadian themasını Pavlikanlar ele geçirmişlerdi. Bu yüzden Bizans devleti doğuya yapacağı askeri seferlerde sorunlar yaşıyordu. Ayrıca Pavlikanlar, Bizans devletinin doğuya yapacağı seferlerde kullandığı önemli geçitleri de ele geçirmişlerdi³²⁸.

Karbeas, 860 yılında müttefiki Malatya Emiri ile Samosata önlerinde Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Bizans ordusundan general Bardas'ı ve yüzden fazla subayı esir aldı. Daha sonra bunları ağır kurtuluş akçeleri karşılığında serbest bıraktı. Karbeas, 863 yılında Sinop'a akın yapar, Poson'da yaptığı çarpışmada Bizans ordusuna esir düşer. Karbeas öldükten sonra yerine damadı ve halefi Chrysocheir geçer. 867 yılında Bizans tahtında bir karışıklık vuku bulur. Makedonyalı Basil, III. Mikhail'i öldürerek tahta çıkar. Chrysocheir, bu karışıklıktan faydalanarak Anadolu'nun batısına İznik, İzmit ve Ephesus'a kadar akın düzenler. Bu olaydan sonra I. Basil (867-886), Sicilyalı Peter'i Divriği'ye barış yapması için gönderir. Ancak Sicilyalı Peter başarılı olamaz sadece esir değişimi yapılmasında anlaşır. Savaş devam eder.

³²⁵ Özışık, ss. 82-83, Hamilton, s. 66, Eskikurt, s. 39.

³²⁶ Eskikurt, s. 40.

³²⁷ Kaygusuz, s. 183.

³²⁸ Çog, s. 82, Özışık, s. 83.

Chrysocheir, 871 yılında Ankara'yı ele geçirir³²⁹. Bu konu ile ilgili bilgiye Bizans'ın Ulusal destanı Digenes Akrites'te rastlamaktayız. Destan'da Digenes Akrites'in dayısının Ankara'yı aldığı anlatılır. Bu bilgi Pavlikanların Ankara'yı ele geçirmeleriyle bağdaştırılır. İmparator I. Basil, aynı yıl karşı bir saldırı düzenledi ancak başarısız oldu. Anadolu'da sayıları ve güçleri bir hayli artmış olan Pavlikanları tamamen yok etmek için I. Basil, 872 yılında Pavlikanlara karşı yeniden sefere çıktı. Bizans ordusu Divriği kalesinin etrafındaki yerleşim yerlerini yakıp yıktılar, birçok Pavlikan'ı ele geçirdiler. Taranta (Darende) Pavlikan merkezi I. Basil'e elçi göndererek barış yapmak ve Bizans ordusuna katılmak istediklerini bildirdiler. I. Basil'in görevlendirdiği öncü kuvvetler Divriği kalesine girmeyi başardılar. Divriği, Bizans'ın eline geçti. Pavlikan lider Chrysocheir, Polothos adında bir hain tarafından öldürüldü³³⁰.

Bu savaştan sonra Pavlikanlar siyasi bir güç olmaktan çıktılar. Trakya, Balkanlar ve Doğu Anadolu'nun farklı bölgelerine sürüldüler. Bizans, Pavlikanları yok ettikten sonra doğuda daha rahat ilerleme kaydetti³³¹. Divriği düştükten sonra Pavlikanların kilise örgütlenmesiyle ilgili bir şey bilinmemektedir. Örgütlü bir şekilde olmasalar da Pavlikanlar parça parça varlıklarını devam ettirdiler. Bizans'a karşı bütün isyanları desteklediler. Onuncu yüzyılda ve on birinci yüzyılın başlarında Anadolu'ya yayılmaları devam etti. Avkhat (Euchaita, Armenia bölgesinde zengin bir kasabadır.), Miletus, Ephesus yakınlarındaki köylerde varlıklarını devam ettirdiler. 970'de Bizans'ın doğu sınırında yukarı Euphrates (Fırat) ve Kuzey Suriye'ye kadar varlıklarını genişlettiler. Antakya patriği II. Theodore'nin etkisiyle imparator Ioannes Çimiskes (969-976) buradaki Pavlikanları Plovdiv bölgesine yerleştirdi. Bu olay Pavlikan varlığını Bakanlarda güçlendirdi. Pavlikanlar etkinliklerini ağırlıklı olarak Bakanlarda gerçekleştirmeye başladılar. Ancak Anadolu'daki Pavlikan varlığı da tamamen bitmedi. Bizans'ın bütün çabasına rağmen Pavlikanlar Anadolu'da varlıklarını on ikinci yüzyıla kadar devam ettirdiler. Birinci Haçlı seferlerinde Müslüman ordularında Pavlikanlara rastlanmıştır³³². 1097'de Haçlılar, Antakya'da Ermenilerin savundukları bir kale, (Publicauorum) bulduklarını belirtmişlerdir. 1099 yılında Trablusşam civarında Haça karşı savaştan kâfirler safında Paulician kıtalarından bahsetmişlerdir. "Publicani" terimi bir yüzyıl sonra düalist, heresi'leri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır³³³.

³²⁹ Özışık, ss. 85-86-87, Hamilton, s. 67.

³³⁰ Semai Eyice, **Bizans Döneminde Ankara**, www.dergipark.gov.tr/uanadolu/, (26.03.2017), s. 256, Hasan Akyol, **Roma, Bizans Döneminde Ankara**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi, Manisa, 2014, s. 154, Özışık, s. 87.

³³¹ Akyol, s. 154.

³³² Oğuz, 1997, s. 16, Hamilton, ss. 67-197, Hodziç, s. 20.

³³³ Oğuz, 1997, s. 56.

Balkanlardaki Pavlikanların durumuna bakacak olursak, Pavlikanlar, heretik kabul edilmelerine rağmen, imparatorluk ordularında görev almışlardır. 885 yılında güney İtalya'daki Bizans toprağı Lombard saldırısı altındaydı, imparator I. Basileios (867-886) bu saldırıyı engellemek için Nicephorus Phokas komutasında askeri birlik gönderdi. Nicephorus, yanına Diaconitzes Chrysocheir komutasında bir Pavlikan birliğı alarak Lombardlara karşı sefere çıktı. 1081 yılında imparator I. Aleksios (1081-1118) Durres'de (Dyrrachium) Norman saldırılarını püskürtmek amacıyla Pavlikanlardan oluşan bir alay görevlendirdi. Ancak bu seferde Pavlikanlar, imparatorun isteğini yerine getirmediler. Bizans'ın Normanlar karşısında ilk yenilgilerinden sonra Pavlikanlar evlerine geri döndüler³³⁴. Bu sefer katılanlar, Philipopolis Pavlikanlarıydı. Pavlikanlar, kendilerini Bizans'ın bir müttefiki olarak görüyorlardı. İmparator onları geri çağırmaq için mektup yollamasına rağmen Pavlikanlar geri dönmediler. I. Aleksios, Normanları yendikten sonra Pavlikanları cezalandırmaya karar verdi. Norman seferi dönüşünde imparator Pavlikanlara mektup yazarak onları Mosynpolis'de beklemeye başladı. İmparatorun zaferini öğrenen Pavlikanlar aslında gitmek istemediler ama mecburen imparatorun yanına gittiler. I. Aleksios, Pavlikanlar gelince hepsini hapse attı, mallarına el kondu, karılarını evlerinden alarak kaleye getirtti. Daha sonra vaftizi kabul edenleri serbest bıraktı. Serbest bırakılanlar memleketlerine geri döndüler³³⁵.

I. Aleksios'un Pavlikanları Ortodoksluğa döndürme çabasının altında yatan neden, dini görüşleri heterodoks olmasına rağmen Pavlikanlar, Bizans ordusunda paralı asker olarak kullanılıyorlardı. Onların güvenilir müttefik olmadığını düşünen imparator ki bu konuda haklıydı, eğer Pavlikanlar, Ortodoks inancını kabul ederlerse onların Bizans değer sistemine sadık kalacaklarına inanıyordu. Çünkü Pavlikanlar iyi askerlerdi ve Bizans'ın bu dönemde askere ihtiyacı vardı³³⁶.

Pavlikanlar, buldukları her fırsatta Bizans'ın düşmanlarıyla işbirliğı yaptılar. Balkanlara göç ettirildiklerinde Bizans'ı huzursuz eden Peçeneklerle işbirliğı yaptılar. Peçeneklerin isyanlarını desteklediler. I. Aleksios'un, Norman seferi dönüşünde Pavlikanları cezalandırmasına Pavlikanlar Traulus isyanı ile karşılık verdiler. Traulus, Bizans ordusunda görevliydi ve Ortodoksluğa dönen bir Pavlikandı. İmparatorun cezalandırdıkları arasında Traulus'un dört kız kardeşi de bulunuyordu. Kız kardeşlerinin evsiz kalmasına karşı çıktı. Traulus ve evsiz kalan Pavlikanlar Belyatovo'ya (Marica vadisi civarı olabilir) gitti. Buradaki kalenin ıssız olduğunu öğrenince buraya yerleştiler. Philipopolis kentine akınlar yaparak

³³⁴ Hamilton, s. 68.

³³⁵ Anna Kommena, **Alexiad**, (çeviren: Bilge Umar), İnkılap Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, ss. 179-180.

³³⁶ Hamilton, s. 282.

büyük ganimetler elde ettiler. Traulus, Paristrion'daki Peçeneklerle anlaşarak Bizans topraklarına akınlar düzenledi. I. Aleksios, bu dönemde Pavlikanlarla uğraşacak zamanı yoktu. 1114 yılında Pavlikanları yeniden Ortodoks dinine döndürmek için uğraştı ancak başarılı olamadı. I. Aleksios öldükten sonra Hristiyan yazarlar, Pavlikanlar hakkında çok bir şey yazmadılar. Bogomilizm inancına Pavlikanlardan geçen küçük bir gruptu. 1204-5'te Philipopolis, Dördüncü Haçlı seferinde kuşatıldığında kasaba halkının dörtte birini Pavlikanlar oluşturmaktaydı. Osmanlı fethinden sonra bağımsız bir grup olarak yaşadılar ve Papa XIII Gregory'nin 1580'de Osmanlı İmparatorluğunun batısına gönderdiği havari ziyaretçi Pietro Cedolini ve halefleri Danube Nicopolis ve Philipopolis'te 17 Pavlikan köyü keşfettiler. Bu Pavlikanlar sonunda Katolikliğe geçmişlerdir³³⁷.

18. yüzyılda Plovdiv (Filibe) bölgesinde hala Pavlikanların izine rastlamaktayız. 1717 yılında Lady Mary Montagu, İstanbul'a gelirken Plovdiv'de durakladığında ülkesine yazdığı mektupta şöyle diyor; "Filibe'de kendilerine Pavlin adını veren bir tarikat buldum. Bunlar, bana eski bir kiliseyi göstererek Aziz Pavlus'un burada vaaz verdiğini söylediler". Bu demek oluyor ki Pavlikanlar bu bölgede varlıklarını hala devam ettiriyorlardı³³⁸. Pavlikanların, Lady Montagu'ya gösterdikleri kilise Aziz Pavlus'un ikinci misyon yolculuğunda Filipi'de (Philippi, Philipopolis, Filibe) kurduğu kilise olma ihtimali yüksek³³⁹. Bugün bile Balkanlarda Pavlikanların izlerini taşıyan şu yer isimleri hala mevcuttur; Ermenova, Ermensko, Ermneluj (Nicopol bölgesi), Armenite (Gabrova bölgesi), Armenozci (Drjanzva bölgesi), Ermenlij (Dobric bölgesi). Bu yerler büyük ihtimal Anadolu'nun Armenia bölgesinden göç ettirilen Pavlikanların yerleştikleri yerlerdi³⁴⁰.

Pavlikanlar, IX. yüzyılda devletleri yıkıldıktan sonra siyasal güçlerini kaybetmiş olsalar da Bizans devleti ve Ortodoks kilise ile mücadele etmeye devam ettiler. Bizans devleti de Pavlikanları kendi tarafına çekmek için çeşitli yöntemler kullandı. Çünkü X. ve XI. yüzyıllar imparatorluğun askere en çok ihtiyaç duyduğu yüzyıllardı. Pavlikanlar ise yetenekli savaşçılardı. Ancak Bizans devleti onlara güvenemiyordu. Onları zorla Ortodoks yaparak, Bizans değer sistemine bağlı kalacaklarını düşünüyordu. Bu doğrultuda Pavlikanları, Ortodoksluğa dönüştürmek için feragat formülleri hazırlattı. Bu feragat formülleri her ne kadar heretik inançların bir özeti gibi görünse de aslında dönüşümü yöneten Ortodoks din

³³⁷ Hamilton, ss. 68-69-70-284-285, Kommena, ss. 182-183.

³³⁸ Oğuz, 1997, s. 16.

³³⁹ Gündüz, 2014, s. 66, Aziz Pavlus'un ikinci misyon yolculuğunun rotası: Pavlus, bu yolculuğunda, Anadolu, Balkanlar, Yunanistan'da çeşitli misyon yolculuğunda bulundu. Pavlus sırasıyla, Kilikya, Derbe, Listra, Frigya, Kuzey Galatya, Mysia, Troas, Niapolis, Filipi (Philipi), Apollonia, Selanik ve Korint şehirlerine uğrar. (Gündüz, 2014, ss. 64-66)

³⁴⁰ Kaygusuz, s. 214.

adamlarının onların dini hakkında ne düşündüğünü yansıtmaktaydı³⁴¹. Pavlikan dini için hazırlanan feragat formülünde bulunan maddelerden bir kaçış şöyle idi; -

- Ezeli ve edebi Tanrımız şeytan diyenlere lanet olsun.
- Tanrı'nın masum ve kutsal annesini sevmeyen ve kabul etmeyenlere lanet olsun.
- Tanrı'nın kutsal annesi Meryem'e, kıymetli haça, tüm azizlerin kutsal ikonlarına, Lordumuz İsa'nın ve annesinin, Tanrı'nın şekline sahip meleklerin saygın ve kutsal ikonuna, kurtuluşu getiren vaftize hakaret edenlere lanet olsun.
- Akrabalığı olup kız kardeşleri, kayınvalideleri ve yengeleri ile kirletilenlere, Ocak ayının birinci günü bir araya gelip kutlama yapanlara, bir süre içtikten sonra ışıkları söndürüp, yaşına, cinsiyetine ve aradaki ilişkiye bakmadan âlem yapanlara lanet olsun.
- Kutsal Katolik Apostolik Kilise gibi düşünmeyenlere lanet olsun.
- Tüm Pavlikan sapkınlığına, ona inanlara, onu takip edenlere lanet olsun.
- Tüm Pavlikanlara lanet olsun³⁴².

Pavlikanların, VIII. ve IX. yüzyıllarda Bizans devleti üzerindeki baskıları azımsanmayacak derecedeydi. Pavlikanların genellikle Bizans devletinin doğu sınırına yerleşmiş olmaları Bizans'ın doğu seferlerinde etkili rol oynuyordu. Doğu bölgesinde Pavlikanların etkisi o kadar çoktu ki, bu durum İoannes Çimikes döneminde basılan paralarda değişiklik yapılmasına neden oldu. İoannes Çimiskes (969-976) döneminde başlayan Anonim bakır sikkeler I. Aleksios'un 1092'deki büyük parasal reformuna kadar devam etmiştir. Bu sikkeler iki açıdan önemlidir; birincisi, daha önce altın sikkeler üzerine basılan İsa portesi ilk kez bakır sikkelerin üzerine basılmıştı. İkincisi de bu sikkelerin herhangi bir imparator adına basılmamış olmasıdır. Bu sikkeler özellikle Bizans'ın doğu sınırı ve Malatya bölgesinde yoğunlukla basılmıştı. Bu sikkeler dini propaganda amacıyla basılmışlardı. Bu yüzyıllarda dine olan ilgi her zamankinden fazlaydı, çünkü bu dönemde Pavlikanlar askeri ve dini açıdan bir tehdit oluşturmaktaydılar³⁴³.

Pavlikanlar, Anadolu'da Bizans – Müslüman Arap mücadelesinde kilit rol oynamışlardır. Anadolu tarihinde önemli bir yere sahip olan Pavlikanlar, Bizans tarafından

³⁴¹ Hamilton, s. 219.

³⁴² Hamilton, ss.193-194-195-196. Feragat fermanı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Hamilton, s. 184.

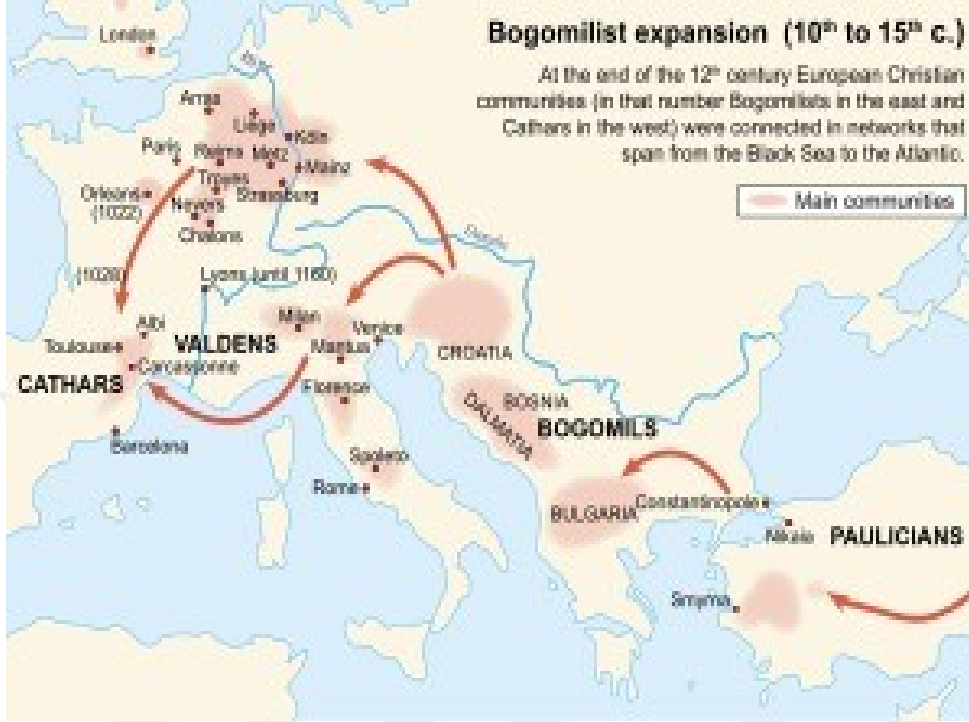
³⁴³ Zeliha Demirel Gökalp, **Malatya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bizans Anonim Fosilleri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 9, sayı: 1, 2009, ss. 218-219.

Balkanlara zorla göç ettirildiklerinde de kendi inançlarından vazgeçmediler. Hatta Bizans'ın Balkanlar siyasetinde etkili rol oynadılar. Anadolu'da Müslüman Araplarla birlikte Bizans topraklarına akınlar düzenleyen Pavlikanlar, Balkanlarda da boş durmadılar. Burada da Peçeneklerle anlaşarak Bizans'a akınlar düzenlediler. Peçeneklerin bütün isyanlarını desteklediler. XI. yüzyılda Bizans'ı uğraştıran Bogomil inancının temellerini atan Pavlikanlar hakkında bu tarihten sonra bilgi bulunmamaktadır. Pavlikanların hepsi Bogomil inancına geçtiğini söyleyemeyiz, çünkü Bogomil inancı ve Pavlikan inancı arasında benzerlik olsa da farklı oldukları nokta daha çoktu. Bu tarihten sonra Pavlikanlar geri plana çekilmişlerdir diyebiliriz.

3.3. Pavlikanlardan Sonra Ortaya Çıkan Cemaatlerin Siyasi Tarihleri

3.3.1. Bogomiller

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bogomilist_expansion.sug (23.09.2017)

Bogomiller, X. yüzyılda Bulgaristan'da ortaya çıkan Hristiyan bir cemaat idi. Bulgaristan, Bizans için büyük bir sorundu çünkü Slavlar sürekli akınlar düzenleyerek Bizans topraklarını tehdit etmekteydiler. Ayrıca Bulgarların, pagan olması da sorunu iki katına çıkarıyordu. Bizans, askeri ve dini bakımdan üstünlük sağlayamadığı Bulgarlar karşısında çaresiz kalmıştı. Bulgaristan'a karşı bir mevzi yaratmak amacıyla doğu sınırında bulunan halkı zorla Trakya'ya yerleştirdi³⁴⁴. Buraya yerleştirilenler arasında Pavlikanlar da bulunmaktaydı. Bizans'a karşı her türlü oluşumu destekleyen Pavlikanlar, Bulgarlar ile birleşerek bölge de Bizans hâkimiyetini engellemeye çalıştılar.

Bogomillerin, Bulgaristan da ortaya çıkmasını sağlayan dini ve sosyal olmak üzere iki neden bulunmakta. Dini nedenlerden birisi Pavlikanların Trakya'ya göç ettirilmesi diğeri de Bulgar kralı I. Boris'in (852-889) Hristiyanlığı resmi din ilan etmesi. Bulgar halkı eski dinleri Paganizm ile yeni din Hristiyanlık arasında ikilem yaşıyordu. Eski gelenek ve göreneklerinden kopamayan halk, yeni din öğretilerini benimseyemedi³⁴⁵.

³⁴⁴ Martin, s. 39.

³⁴⁵ Kaygusuz, s. 211.

Sosyal nedeni ise, Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesiyle ortaya çıkan karmaşa sosyal hayatı da alt üst etti. Hristiyanlıkla birlikte Bulgaristan üzerinde Bizans'ın nüfuzu ağır bir şekilde hissedilmeye başlandı. Devlet ve kilise tarafından köylülere ağır vergiler ve sorumluluklar yüklendi. Bunun yanında Kilise örgütü ve rahipler sınıfı da yerli halkın güvenini kazanamadı. Zaten yeni dini benimseyemeyen ancak eski dinine de dönemeyen halk, yeni vergilerinde gelmesiyle oluşan hoşnutsuzluklarını isyan ederek gösterdi. Bu ortamda Bogomil inancı da kendi oluşumunu tamamladı. Bu yeni mezhebe sadece sıradan köylüler değil, Boyarlar (soylular), hatta Bulgar kralları da katıldılar. Sonuç olarak X. yüzyılda Bulgaristan da Bogomil inancının ortaya çıkması için uygun koşullar mevcuttu³⁴⁶.

Bogomilizm'in kurucu Papaz Bogomil, iki karşıt ilkenin karşıtlığını yani ışık ve karanlığın, iyi ve kötünün, Tanrı ve Satan'ın sonsuza kadar varlığı kavramını reddetti. Başlangıç ilkesi için mutlak tek Tanrı'yı tanıdı. Düalist özellikler gösteren inançta Satan, Tanrı Babaya başkaldırdı, ona düşman olup, yeryüzünü ve insanı yarattı. Bu ikilemcilik geçicidir, çünkü Satan yenildi ve dünyası yıkıldı. Bogomil, Hristiyan ilan ettiği sisteminin içine toplumsal öğeler koydu. Papaz Bogomil'e, sadelikten uzak, İsa'nın eseri örtülü ve halktan gizlenen gösterişli törenlerle engellenmiş resmi Hristiyanlık doğru gelmiyordu. O kölelik ve halkın büyük bir bölümünün topraklar üzerinde Derebeylerin ve Manastırları sahibi olduğu arazide acı çektiği tutsaklık bir dinsel ve toplumsal düzeni reddetti. İnsan hakları ve ruhun kurtuluşu ile uyumlu, halka yakın Hristiyanlığın vaizcisi olmaya karar verdi³⁴⁷. Bogomiller, Pavlikanlar gibi devlet karşıtı askeri faaliyetlere girişmemişlerdir³⁴⁸. Ancak pasif direniş göstermişlerdir.

Bulgaristan, Boris'in hükümranlılığı döneminde Hristiyanlık dinin kabul edilmesi ve 867 yılında Bulgaristan kilisesinin Konstantinopolis Patriğine bağlanmasıyla Bizans hâkimiyeti altına girdi. Bizans hâkimiyeti Bulgar halkı için dayanılması zor koşullar doğurmuştu. Bogomiller bu dönem de söylemlerini değiştirmeye başladılar. Bogomiller ilk ortaya çıktıklarında içteki despot ve zalimlere karşı olan söylemlerini, dış düşmana yani Bizans'a yöneltmişlerdi. Bulgar halkı çok farklı etnik gruptan oluşmaktaydı. Bundan dolayı da halkı tek bir düşünce etrafında toplamak mümkün değildi. Bogomillerin de etkisiyle Bulgar halkı her türlü din, sosyal, hiyerarşi farkını bir kenara bırakarak, ortak düşmanları Bizans'a karşı birleştiler. 976 yılında Çar Samuel önderliğinde başlayan ayaklanmaya Bogomillerde destek verdiler. Çar Samuel'in başlattığı bu ayaklanma başarılı oldu ve

³⁴⁶ Kaygusuz, s. 212.

³⁴⁷ Kaygusuz, s. 217,218, Albayrak, ss. 124-125-126-127.

³⁴⁸ Gregory, s. 227.

Bulgaristan ikinci kez bağımsızlığını kazandı. Çar Samuel, Bulgaristan'a sadece bağımsızlığını kazandırmamıştı aynı zamanda topraklarını da genişletti. Bulgaristan'ın sınırı, bugünkü Bulgaristan, Makedonya, Karadağ (Duklja), Sırbistan (Raksa), Hersek (Hum), Bosna'yı kapsamaktaydı. Bulgaristan topraklarının genişlemesi Bogomilizm'in yayılmasının önünü açtı³⁴⁹.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli rolü olan Bogomilizm, Çar ve ailesi tarafından da desteklenmekteydi. Çarın karısı ve oğlu Gavriilo'nun Bogomil oldukları söylenmekte. Eğer Bizans, Çar Samuel'in hâkimiyetine son vermeseydi, belki de Bogomil Bulgaristan'ın resmi dini olabilirdi. Çar ve ailesinin Bogomil inancını destekliyor olmaları Bizans'ın siyasi hâkimiyetine olduğu kadar dini hâkimiyetine de karşı olduklarını gösterir. I. Boris döneminde, Bulgar kilisesi, Konstantinopolis Patrikliğine bağlanmasıyla Bizans'ın Bulgaristan üzerindeki baskısı daha da artmıştı. Çar Samuel, Ortodoks kilise hiyerarşine karşı olan Bogomil dinini destekleyerek, Bizans'ın Bulgar topraklarında hak iddia etme girişimini önlemeye çalışmış olabilir. Ancak Çar Samuel amacına ulaşmadan Bizans imparatoru II. Basileios tarafından 1014 yılında öldürüldü. Bizans, 1018 yılında Bulgaristan topraklarının tamamına sahip oldu ve Bulgar devleti yok oldu. Bulgaristan devletinin Bizans hâkimiyetine girmesiyle, Konstantinopolis kapıları Bogomillere açılmış oldu³⁵⁰. Bulgaristan'ın Bizans hâkimiyetine girmesiyle, Bogomil inancı da Anadolu topraklarında yayılmaya başladı. Anadolu'da Bogomil inancının yayılmasını sağlayan kişi Iohannes Traurillas (Çorlulu Iohannes) idi. 11. yüzyılın birinci yarısında yaşamış olan Iohannes, Opsikion teması (Marmara'nın güney kıyılarından Bursa, Eskişehir ve Kütahya'ya uzanan Bizans eyaleti) ve Smyrna (İzmir) bölgesinde vaazlar veriyordu. Iohannes'in, Kibyreiotes temasında da (Silifke dâhil Mersin'e kadar Güney-doğu Akdeniz bölgesi) takipçileri vardı. Anadolu'da bulunan Bogomiller, Bizans devletini çok uğraştırmadılar. I. Aleksios Komnenos döneminde başkentte ve Balkanlarda bulunan Bogomiller üzerinde daha fazla baskı ve zulüm vardı. Çünkü bu dönem de Bizans'ın dış politikasının da Balkanlar ve Batı Avrupa ağırlıktaydı³⁵¹.

Çar Samuel, Bulgaristan devletinin sınırlarını genişletmesi, Bogomillerin yayılmalarını sağlayan en önemli olaydır. Sırbistan, 990 yılında Bulgaristan'ın hâkimiyetine girdi. Bu tarihten itibaren Bogomiller, Sırbistan'da yayılmaya başladılar. Sırp hükümdarı Stefan Nemanya (1168-1196), 1185 yılında ülkesinde Bogomillerin yayıldığı haberini alır ve

³⁴⁹ İsmajil Hodziç, **Bogomilizm ve Bosna Hersek Bogomilleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun, 2007, ss. 22-23.

³⁵⁰ Hodziç, s. 24.

³⁵¹ Kaygusuz, ss. 232-233.

konunun araştırılmasını ister. Stefan, Bogomillerin, şehrin ileri gelenlerinin de dâhil olduğu bir belediye kurduklarını öğrenir. Bogomiller, Sırbistan’da başlarında dini lider bulunan ayrı bir belediye kurmuşlardı. Bu durum karşısında Stefan, hemen piskopos Eutimiy ve diğer kilise ileri gelenlerini toplayıp, heretikleri lanetleyip, cezalandırmaları gerektiği kararı veren bir konsil topladı. Konsilden çıkan karar, dini liderlerinin dilinin kesilmesi, önde gelenlerin kitapları ile birlikte yakılmaları, Bogomillerin mal varlıkları Hristiyanlara dağıtılmak üzere el konulması. Bu baskılardan sonra Bogomiller, Bosna’ya kaçmışlardır. Çünkü Bosna, Bogomil inancına daha iyimser yaklaşmaktaydı³⁵².

Bosna’da Bogomiller, Babun, Kuduger, Kathar, Pataren gibi çeşitli isimler ile anılmışlardır. Sırbistan’dan kaçan Bogomiller, Bosna’ya geldiler. Bu dönemde Ban Kulin (1180-1204) yönetimdeydi. Bogomilizm, Ban Kulin döneminde Bosna’nın resmi dini olur. Bogomilizm, Bosna’da farklı bir gelişim gösterir. Devletin desteğini alan Bogomiller, bağımsız Bosna Kilisesini kurmayı başarırlar. Kilise, Bosna yönetimine karşı mücadeleden çok, ülkenin bağımsızlığını kazanması için uğraşmıştır. Ülkeyi dış düşmanlardan koruma vazifesi görmüşlerdir³⁵³.

Bogomillerin, Bulgaristan’da ne zaman son bulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bulgaristan’ın Vidin kenti, 1365-70 yılları arasında Macarlar tarafından istila edildiğinde bu bölgede hala Bogomiller bulunmaktaydı. Macarlar, Katolik Fransisken misyonerlerine Vidin kentinde misyonerlik izni verdiler. Misyonerler, bu bölgede oldukça çok Pataren bulduklarını ve onları Katolik dinine döndürdüklerinden bahsedeler. 1393 yılında Osmanlı Türklerinin şehri işgal ettikleri döneme kadar Bogomiller hakkında bildiklerimiz sadece bunlardı. Osmanlı işgalinden sonra Bizans imparatorluğunda kalan topraklarda ayakta kalan Bogomillere, Selanik başpiskoposu Symeon’un (1416-29) “Heretikler” adlı eserinde rastlanmaktadır. Ancak Symeon, Bogomiller hakkında çok az yeni bilgi verir. Bogomillerin, yaşamın sonuna gelen kişileri İsa’dan kopardığını ve onları inkâra davet ettiklerini söyler³⁵⁴.

Osmanlı egemenliğinde Bogomillere ne olduğu bilinmemekte. Bununla birlikte günümüzdeki yaygın görüşe göre onların çoğunun İslamiyet’e geçtiği kabul edilir³⁵⁵. Ancak Bogomillerin İslamiyet’e geçtiklerine dair kanıtlar eksiktir. Bogomillerin sonunun ne olduğu belirsizliği Osmanlı imparatorluğunun ilk dönem dinsel tarihleri hakkında yetersiz bilgi ile

³⁵² Hodziç, ss. 33-34, Albayrak, s. 124.

³⁵³ Albayrak, s. 126, Hodziç, s. 36.

³⁵⁴ Hamilton, ss. 113-114.

³⁵⁵ Kaygusuz, s. 232.

açıklayabiliriz. Osmanlının ilk dönem dinsel tarihi, mezhepler ve kaynaşmalar açısından hala keşfedilmemiş bir alandır³⁵⁶.

3.3.2. Katharlar

Kathar, adından bahseden ilk belge 1143 yılında, Steinfeld'deki Premonstratens manastırının başrahibi Eberwin'in Cistercian' reformisti olan Clairvauxlu Bernerd'a heretik bir grubun keşfedildiğini yazdığı mektubudur. Katharlar bilgilendirme amaçlı Köln piskoposunun önüne çıkarıldılar. Kathar cemaatinin, seçilmişler, müminler ve dinleyicilerden oluşan üç katmanlı bir sistemleri olduğu, suyla değil, secdeye vararak vaftiz oldukları öğrenildi. Cemaat yapıları Maniheiztler'e benzemekteydi. Ayrıca evliliği yasaklamışlardı³⁵⁷.

9. yüzyılda başlayan heretik hareketi 11. yüzyılda Balkanları ve Batı Avrupa'yı da etkisi altına aldı. Pavlikanlar hem misyonerlik hem de askeri olarak mücadele verirken Pavlikanların etkisiyle ortaya çıkan Bogomiller ve Katharlar pasif direnişte bulundular. Ancak Katharların Batı Avrupa da gösterdikleri pasif direniş o kadar etkili oldu ki, Roma kilisesi bu cemaatle mücadele edebilmek için Haçlı seferleri düzenlemek zorunda kaldı. Kilisenin dünyevi iktidar peşine düştüğünü ve İsa'nın mesajını saptırdığına inan Katharlar, Roma kilisesini rahat bırakmadılar. Kathar cemaatine karşı Roma kilisesi çok sert tedbirler aldı. Bütün Avrupa'ya yayılan Katharların çoğu kazıklarda yakıldı. Katharların çoğunlukta olduğu yer Güney Fransa idi³⁵⁸.

Katharlar neden 11. yüzyılda Batı Avrupa'da bu kadar etkili olabildiler? Bu sorunun cevabı bu yüzyılda Batı Avrupa'nın siyasi hayatında meydana gelen değişiklikte yatar. Akdeniz'de meydana gelen İslam istilasını, Batı Avrupa'da çok büyük etki yarattı. Batı Avrupa, Doğudan gelen mallarla dolayısıyla Akdeniz ticaretiyle yaşamaktaydı. İslam istilasından sonra Akdeniz de ticaret yapamayan Batı Avrupa ilk kez kendi kaynaklarıyla yaşamak zorunda kaldı. Batı Avrupa'nın Akdeniz kıyılarında bulunan ağırlık merkezi kuzeye kayd. O güne kadar Batı Avrupa tarihinde küçük bir rol oynayan Frank Krallığı artık onun kaderini belirleyecekti. Diğer taraftan Akdeniz'in kaybedilmesiyle birlikte Frank Krallığı merkezi yönetim kurmasını engelledi. Çünkü ticaret durmuştu, şehir hayatı yok olmuştu. Halk kırsal

³⁵⁶ Hamilton, s. 114.

*Cistercian tarikatı: 1098'de Molesmah Robert tarafından kurulan bir Hristiyan tarikatı. Robert, Benediktin kurallarına aslına uygun bir şekil vermek amacıyla bu hareketi kurdu ve 12. yüzyıl da bu tarikat hızla taraftar topladı. (Gündüz, 1998, s. 82.)

³⁵⁷ Martin, ss. 47-48.

³⁵⁸ Martin, ss. 21-22, Albayrak, s. 99.

kesimlerde yaşıyordu. Şarlman'ın imparatorluğu artık tam bir kara ülkesine dönüşmüştü. Kıyı bölgelerinde, İslam ve İskandinav akıncılarına karşı gösterilen çabalar yetersizdi. Batı Avrupa da bu yüzyılda, pazarlarda sadece kırsalda yaşayan halkın yetiştirdiği ürünler satılmaktaydı³⁵⁹.

Bütün bu kötü hayat şartlarından etkilenmeyen yer kilise idi. Kilise için ticaretin durması hiçbir şey ifade etmiyordu. Piskoposların oturdukları kentlerin nüfusları azalmış, yoksullaşmış ancak piskoposlar bu durumdan etkilenmemişlerdi. Tam tersine siyasi otorite azaldıkça, piskoposların gücü ve etkileri artmıştı. Merkezi iktidarın gücünü ortadan kaldırmış olan feodal prenslikler, kilisenin gücüne dokunmadılar. Çünkü piskoposların aforoz silahını kendi üzerlerinde kullanmalarından korkuyorlardı. Düzenin ve adaletin doğaüstü koruyucuları olarak kiliseye saygı gösteriyorlardı. 10. ve 11. yüzyıllardaki kargaşa ortamı kilisenin gücüne güç katmıştı. Ruhban sınıfından olmayan halk, kentlere gereksinim duymuyorlardı, kentin çevrelerindeki büyük malikâneelerde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Prenslerin sarayları da kırsal bölgede hanedan toprakları üzerinde bulunuyordu³⁶⁰.

Kilise kuralları piskoposları zorladığı hareketsizlik nedeniyle kendi piskoposluklarının yer aldığı kente bağlıyordu onları, yani kentler sivil yönetimde ki işlevlerini kaybetmiş olsalar da dinsel yönetimin kilit noktalarını oluşturmaktaydılar. İmparatorluk kenti, papalık kenti olmuştu³⁶¹.

Ticaretin olmaması ve Frak Krallığının kendi içine kapanması, krallığın mali örgütlenmesini de etkilemişti. Krallığın mali örgütlenmesi, egemenliği altındaki kabilelerden haraçtan ve savaş ganimetlerinden oluşuyordu. Parası olmayan devlet, ücretsiz hizmet verebilecek soylulardan yardım almak zorunda kaldı. Derebeylik yani feodalite sisteminin tohumları bu karmaşık ortamda atılmıştı. Avrupa'nın Batısı, senatör adını taşıyan büyük malikânelerle kaplıydı. Krallar, kiliseye ve manastırlara bol bol toprak bağışında bulunuyorlardı³⁶².

Kilisenin gücünün artması, heretik kabul edilen cemaatler üzerinde kullandığı baskı ve zulmü de arttırmaktaydı. Özellikle Fransa'da Katharların örgütlenmesi Kilisenin varlığını tehdit etmekteydi. 1022'de Orleans, Toulouse'da başlayan Kiliseye karşı ayaklanmalar Aras, Champagne ve oradan da Almanya'ya (Köln ve Bonn) ulaştı. Kilise, bu ayaklanmaları durdurmak için insan avı ve toplu yakımlar başlattı. 1022 yılında Fransa kralı II. Robert (996-1031) sapkın inançlarından dönmeyen on kişinin yakılması kararını verdi. Aynı dönemde, Köln ve Bonn'da da sapkın inançlarında ısrar edenler toplu idam edilmeye başlandı. 11.

³⁵⁹ Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, (çeviren: Şadan Karadeniz), Dost Yayınları, İstanbul, 1982, ss. 26-29-32.

³⁶⁰ Pirenne, ss. 49-50.

³⁶¹ Pirenne, s. 51.

³⁶² Pirenne, ss. 36-38.

yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı Avrupa’da toplu idamlar ve yakılmalar artık normal karşılanmaya başlanmıştı. Kilisenin ve iktidarın bütün bu çabaları sonuçsuz kalıyordu. Katharlar’a karşı uygulanan bu ağır cezalara rağmen, insanlar onlara katılmaya devam ediyorlardı. Kilise, heretiklerle mücadele etmek için yeni önlemler aldı. Önceden kendi istekleriyle Kathar cemaatine katılanları cezalandıran kilise bundan sonra engizitörler tarafından çizilmiş, çok geniş bir alanı kapsayan, herhangi bir biçimde heretizmle ilişkilendirilen her kesimden insanı cezalandırma bilecekti. Kilisenin bu kararı almada ön önemli alt nedeni, kurbanların mal varlıklarını kilisenin zenginliklerine katmaktı. Başlangıçta Kutsal Engizisyon Mahkemesinin* giderleri, üye veren tarikatlar tarafından ortaklaşa karşılanıyordu. Bu karardan sonra kurbanların mal varlıkları Kutsal Mahkemenin en önemli gelir kaynağı haline gelmişti. 1252 yılında IV. Innocentius, kurbanlara ait mal varlığının üçte ikisi (daha önce bu oran üçte birdi.) Engizisyon mahkemesinin gelecekte artacak olan masraflarında kullanılması amacıyla el koyulacağını ilan eder³⁶³.

12. yüzyıldan itibaren engizisyon mahkemesi heretik gruplara odaklanmıştı. Bununla birlikte engizisyon mahkemesi, heretik cemaat tanımına büyücülüğü de ekledi. Giderek güçlenen heretik cemaatlerin içinde büyü ve büyücülüğün kök salmasına yada kilise için öyleydi, engizisyon mahkeme üyeleri izin veremezlerdi. Kilise’nin ve Tanrı’nın inkar edilmesi, Şeytanın yeryüzündeki krallığının kabulüdür. Kilise, büyücülüğü, heretiklerin eyleme geçmiş hali olduğuna inanıyordu. Papa IV. Alexander (1254-1261) 1258 ve 1260 yıllarında engizisyon mahkemelerine, kilise hukukunca yasaklanmış, falcılık, büyücülük yapanları cezalandırmalarını emreder. Papa IV. Alexander’ın suç tanımı, büyücülük, zaten içinde var olan heretik inancı ortaya çıkarmıştır. Bu suç tanımı daha sonraki yüzyılda ortaya çıkacak olan, “cadı avının” temelini de oluşturmaktaydı. 13.yüzyıla kadar Kilisenin sadece disiplin cezası uyguladığı büyücüler, Papalık fermanıyla başlatılan bu süreçten sonra, büyüünün heretik karakteri ortaya çıkarmasıyla gizli bir tarikatın üyeleri olarak yakılmaya

* Engizisyon mahkemeleri; “*Inquisitio*, Katolik kilisesinin en güçlü olduğu dönemde yani 11. yüzyılda Kilisenin varlık ve otoritesine karşı işlenen özel bir haber alma yöntemi olarak kullanılmaktaydı. Ancak Avrupa’nın bazı bölgelerinde (İspanya, Güney Fransa, Yukarı İtalya) sapkın inanç gruplarının varlığına ve faaliyetlerine ilişkin kiliseye ulaşan bilgilerin artması üzerine, gelişmeleri izlemek, gerektiğinde müdahale etmek, *haereticae* olarak adlandırılan cemaatlerin üyelerini yargılamak ve işbirlikçilerini ortaya çıkarmak amacıyla kurulan bir komisyondur. Komisyona ulaşan bilgilerin yoğunluğu, görülmesi gereken dava sayısındaki artışa cevap verebilmek için örgütlü bir yapıya ihtiyaç duyulmasından dolayı, Engizisyon mahkemeleri resmileşti”. (Akin, ss. 195-196)

³⁶³ Haydar Akin, *Ortaçağ Avrupası’nda Cadılar ve Cadı Avı*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2011, ss. 191-192-193.

başlandılar. 1307-1323 yılları arasında Toulouse'de yargılanan çok sayıda Albi (Kathar) arasında işkence gören kadın ve erkek büyücülerde bulunmaktaydı³⁶⁴.

Anadolu'da başlayan heretik hareketi 11. yüzyılda Balkanlara oradan Batı Avrupa'ya geçerek devletlerin, toplumların ve kilisenin siyasi, sosyal hayatlarında etkili rol oynadılar.

³⁶⁴ Akın, s. 194.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS'IN HERETİK CEMAATLERLE MÜCADELESİ VE PAVLİKANLAR

4.1. BİZANS'TA KİLİSE – DEVLET İLİŞKİSİ

Roma imparatoru I. Konstantin (324-337) 313 yılında ilan ettiği Milano Fermanıyla Hristiyanlık artık Roma topraklarında resmi din idi. Hristiyanlara yapılan katliamların son bulmasıyla birlikte Hristiyanların kendi içlerindeki çatışmalar giderek daha da şiddetlendi. Bu duruma son vermek isteyen I. Konstantin 325'te İznik Konsilini topladı. Amacı Hristiyanlığın içindeki bu sonu gelmez tartışmalara bir son vermektir. 20 Mayıs 325'te İznik'te toplanan konsil, 300 den fazla konuyu ele aldı. Konsil sonuçları 19 Haziran 325'te açıklandı. Konsil sonucu açıklandıktan sonra Ortodokslar ile diğer Hristiyan cemaatleri arasındaki tartışmalar sona ermedi tam tersine daha da ateşli bir hal aldı. Konsilde alınan kararlar, Ortodoksluğun temelini oluşturuyordu. Konsilin kilise ile ilgili maddesi; *“Cennetin ve yeryüzünün yaratıcısı Tanrı'ya, Babaya, Tanrı'nın tek oğlu....ebediyen Babadan olma, gerçek Tanrı'dan gelme, gerçek Tanrı yaratılan değil, olan Babayla birlikte var olan, Bakire Meryem'den doğan ve insan olan İsa'ya inanmak vardı. O bizim için Pontis Pilatus'un emriyle çarmıha gerildi, acı çekti, öldü ve gömüldü. Kutsal kitaplarda yazıldığı gibi yeniden dirildi. İsa'nın cemaati yalnızca tek bir Katolik ve Apostolik kilise tarafından yönetilmeliydi”*, şeklindeydi. Bununla kilise, kişinin kurtuluşa ermesinin tek yolu kendisi, olduğunu açıkça ilan ediyordu³⁶⁵.

I. Konstantin öldükten sonra yerine geçen oğlu II. Konstantinos (337-361) ve kardeşleri babalarından farklı olarak Hristiyan inancı ile yetişmişlerdi. Kiliseyi savunmak ve Ortodoksluk dışındaki inançları ortadan kaldırmak için Tanrı'ya karşı taşıdıkları sorumluluğu sorgusuz sualsiz yerine getiriyorlardı. I. Konstantin öldükten sonra imparatorlukta istikrarlı bir siyasi ortam vardı ve bu da Hristiyanlığın imparatorluk içindeki yerini sağlamlaştırması için önemliydi³⁶⁶. Kilise imparatorluk içinde yayılırken, imparatorlarda kilise hiyerarşisindeki yerlerini sağlamlaştırıyorlardı. İmparatora, dünyevi kilisenin yönetimi hakkın tanındı çünkü Tanrı dünyayı ona emanet etmişti. Patrik atamasında belirleyici olan imparatorun onayı idi. İmparator, synodun seçtiği üç adaydan birini patrik olarak seçiyordu. Aynı zamanda görevdeki patrik, tahtın sahibi değiştiği zaman, yeni imparatorla sürtüşme yaşarsa, imparator patriği istifaya zorlamaya yada görevden almak için synod da bir çoğunluk bulabilmekteydi. Diğer taraftan imparator, bir piskoposluğu metropol düzeyine yükseltme yetkisine de sahipti. Bütün bunların yanında imparatorun en büyük görevi, Hristiyanlığın birliğini sürdürmek ve

³⁶⁵ Martin, s. 34.

³⁶⁶ Gregory, s. 77.

sapkınlıklarla mücadele etmekte³⁶⁷. Bizans devletinde imparatorlar, teolojik tartışmalara katılmaktaydılar. İmparatorlar aynı zamanda “doğru ve yanlış inançlara” karar vererek, doğru inancı savunan kişileri patrik olarak atıyorlardı. İmparatorların bu davranışları kilisenin siyasallaşmasını hızlandırmıştır³⁶⁸. IV. yüzyılda imparatorluk içindeki yerini sağlamlaştıran kilise, V. yüzyılda siyasi ve hukuk alanlarında etkili olmaya başladı. Artık piskoposlar, kilisenin bütün mal varlığını ellerinde bulunduruyorlar ve şehrin ileri gelenleri arasında sayılıyorlardı. Piskoposlar ibadet ve inanç meselelerinde karar vermek için dini bir mahkeme kurdular. Ancak zamanla bu durum değişti ve insanlar sorunlarını doğrudan din adamlarına götürmeye başladılar. VI. yüzyılın başından itibaren dini mahkemeler yasal bir güç haline geldi³⁶⁹.

Gittikçe güçlenen kilise-devlet ilişkisi, Hristiyanlığın kendi siyaset felsefesini oluşturmasını gündeme getirdi. 5. yüzyıldan itibaren Hristiyan siyaset felsefesini temellerini atan din adamları, kilisenin bağımsızlığını savunmuşlardır. Din adamlarının oluşturduğu bu felsefeye Patristik (Kilise Babalarının öğretileri) felsefe* denir. Genelde St. Paul’un siyasi iktidar ile ilgili görüşlerinin tekrarlandığı Patristik felsefenin ilk düşünürlerinden olan Ceaserea Piskoposu Eusebios’un görüşleri diğerlerinden farklıdır. Kilisenin ilk tarihçisi olarak kabul edilen Eusebios, I. Konstantinos dönemini insanlık tarihinin doruk noktalarından biri olduğu söylemiştir. Dahası, hükümdarın Tanrının sureti olduğu yolundaki Helenistik kuramı değiştirerek, I. Konstantinos’un imparatorluğunu, Gök krallığının yeryüzündeki yansıması olarak düşünmüştür. Eusebios’a göre tek bir Tanrı olduğuna göre imparatora tekti. Hristiyan imparatoru yönlendiren Tanrı’nın kelimidir. Göğün üstün ve mükemmel düzenini yansıtan bir monarşinin başı olan imparator, Tanrı’nın yeryüzündeki vekilidir. Eusebios’un bu düşünceleri diğer kilise babaların görüşlerinden farklıdır, Eusebios, devletin kiliseye karşı üstün olduğunu savunur, imparatora kutsallık atfeder. Eusebios’un imparatora kutsallık atfetmesi ve devleti kiliseden üstün tutması, Bizans’ın siyasi düşüncesinin temelini oluşturur³⁷⁰. Bizans devletinin resmi öğretisi üç öğeden oluşur. Bunlar; Hristiyan dini, Roma hukukundan gelen fikirler, erkin tanrısal kökenli olduğu inancı. İmparatorlar, erklerinin Tanrı’dan geldiğine inanmaktaydılar. Batı’da papalar ve piskoposlar bağımsızlık mücadelesi verip, dini ve dünyevi erkler arasında çatışmalar çıkarken, Doğu’da devlet kilisesi öğretisi hâkimdi. I.

³⁶⁷ Cheynet, s. 29.

³⁶⁸ Sivrioğlu, s. 68.

³⁶⁹ Gregory, s. 120, Cheynet, s. 21.

* Patristik felsefe; Patristik felsefenin kökeni, Hristiyanlığa ve Hristiyanlara karşı acımasız bir kovuşturma yürüten Romalıların suçlamalarına cevap olarak yazılan Apolojialardır (savunmalar) .

³⁷⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, - Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Yayınları, Ankara, 2001, ss. 131-136-137.

Iustinianos (527-665) kendisini Tanrı tarafından inanç sorunlarını karara bağlamakla görevlendirilmiş en yüksek din bilimci saymaktaydı. Bu doğrultuda bazı çalışmalar yapmıştı. Öncelikle 533 yılında dogma sorunları hakkında, din sapkınlarını mahkûm eden bir emir çıkardı. 533 yılında kilise – devlet birliğini vurgulamak için Konstantinopolis’te bir konsil topladı. Son olarak da Hristiyan dinini bozacak her türlü felsefeyi yasakladı³⁷¹.

Bizans devletinde Hristiyanlık her alanda etkili olmaya başlayınca, imparatorların en önemli meselelerinden biri haline geldi. Hristiyanlık dinin en önemli özelliklerinden biri, dini gerçekliğin iki farklı yorumunun da doğru olduğunu kabul etmez. Biri doğruysa diğeri yanlıştır. Bu dini gerçeklik doğrultusunda devletin desteğini alarak güçlenen Ortodoksluk, heretiklerin yani kilise tarafından yanlış olarak değerlendirilen inançlar, resmi ayrıcalıklara uğramalarına ve ciddi adli cezalara mahkûm edilmelerine neden olmuştur. İmparator Theodosios’ un (715-717) kanunu heretikler hakkında devlet politikasının nasıl şekillendiğini bize gösterir; “Heretiklerin çılgınlığı hiç şüphe duymasınlar ki ortadan kaldırılması gereken bir şeydir. Öncelikle doğruluktan uzaklaştırılan kiliseler her neredelerse derhal Katolik kilisesine teslim olmalıdırlar.

1. Sonra ruhban sınıfındaki rahibelerin yanına katılırlarsa, hazineye kişi başına on librelilik altın cezası ödemekle yükümlüdürler.
2. Ayrıca bunun gibi şiddetle cezalandırılmaları gerekme de, suçları zararlı tefekkürle kandırılmak ve doğruluk kaynağının altında yatan yalanlara inanmak olan Ari ırktan gelen Makedonlara ve Apolinarianlara da hiçbir yerel yönetim altında kilise sahibi olma izni verilmemeli. Bunun yanında Novatian ve Sabbatianlar şayet böyle bir şeye (yani yeni kilise inşa etmeye) kalkışırlarsa her türlü imtiyazdan yoksun bırakılmalıdırlar. Eunomian, Valentinian, Montanist ya da Priscillianist, Marchianist, Borborian, Messalian, Euchite ya da Enthusiast, Donatist, Tascodrogitae, Photinian, Paulikan, Marcellian olanlar Roma topraklarının hiçbir yerinde bir araya gelmemeli ve dua etmemelidirler.
3. Bunların taşradaki valiliklerde ve orduda askerlik dışında imparatorluğun her hangi bir yerinde görev yapmaları yasaklanmalıdır.
4. Yukarıda bahsedilen koşullar her ne olursa olsun uygulanmalıdır. Bir hâkime rapor edilen bu tür suça daha az ceza ya da hiç ceza vermemesi engellenmeli

³⁷¹ G. L. Seidler, **Bizans Siyasal Düşüncesi**, (çeviren: Mete Tunçay), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, ss. 17-19.

ve eğer bunu yaparsa kendisi de suç ortaklığından aynı ceza ile cezalandırılmalıdır”³⁷².

I. Konstantinos’un 325’de topladığı synod ile temellerini attığı Ortodoksluk inancı, I. Theodosios’un Hristiyanlığı resmi din ilan etmesiyle devam eden süreç 451 Khalkedon (Kadıköy) konsili ile son bulur. Bu konsil kararlarıyla birlikte Ortodoks inancının sınırları çizilir. Hristiyanlık dünyasındaki çatışmaların en önemli nedeni “İsa’nın doğasıyla” ilgilidir. 451’de Khalkedon’da toplanan IV. ekümenlik konsilin kararları şunlardı; İsa’nın insani ve Tanrısal iki doğası olduğu ve bu iki doğanın birbirine karışmadan ayrı ayrı var olduğu ilan edilmiştir. Konstantinopolis ve Roma Diyofizit kuramı kabul etmiştir. Bu kurama iki doğacı adı verilmiştir. Buna karşı Antakya’da güçlü olan görüş, Monofizit idi. Monofizitlere göre ise İsa, hem insani hem de Tanrısal doğasını aynı anda taşımaktadır. Meryem “theotokos” yani Tanrı annesidir. Khalkedon konsili sonrasında Bizans’ın doğu eyaletlerinde ayaklanmalar başladı. Bu ayaklanmalar ancak askeri müdahale ile bastırılabilirdi. Bizans, hem Monofizitlere hem de diğer cemaatlere diyofizit düşüncüyü kabul ettirmek için baskı yaptı. Diyofizit görüş, imparatorlar tarafından desteklenmesiyle Ortodoks mezhep içinde evrilerek devletin dogması haline geldi. Monofizitler ve diğer cemaatler sürekli devletten baskı görmeye devam ettiler. Bu durum Bizans’ın doğu eyaletlerinin düşmanlar tarafından fethedilmesini kolaylaştırdı. Dini çatışmaların devlet üzerinde neden bu kadar etkili olduğu konusuna bakarsak, görünüşteki neden dini olsa da bu çatışma aslında merkezi kuvvetin uzak bölgelerde etkili olmaya çalışmasıdır. Devletin resmi inancı olan Diyofizit inancının bulunduğu bölgeler, Balkanlar, Batı Anadolu iken Monofizitler ve diğer cemaatler devlet merkezinden uzak olan bölgelerde Suriye, Filistin, Mısır ve Armenia’da (Doğu Anadolu) bulunmaktaydı. Etnik olarak bakarsak, Diyofizitler, Latince – Yunanca konuşurken, Monofizitler ve diğer cemaatler, Süryanice, Arapça ve Kıptice konuşmaktaydılar. İmparator Iustinianos’un baskılarına karşın Antakya ve İskenderiye patrikleri yerel dilleri (Süryanice ve Kıptice) ibadet dili yapmışlardır. Bu bölgeler de patrikler, devletin temsilcilerinden daha yetkili kişilerdi. Patrikler sadece dindar kesimin sözcüsü değillerdi. Merkeze ödenen vergilerden rahatsız olan köylü ve tüccar kesimlerinde sözcüsüydüler. Doğu eyaletlerinde yerel halk imparatorluk memurlarından ziyade Patrikliğin emirlerini dinlemekteydi. Pazar fiyatlarında, vergilerde ve atamalarda yerel patriklik kararları önemsenmekteydi. Patriklerin gücünü zayıflatmak için merkezi yönetim, diyofizit inancını bu bölgelerde yaymaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Diğer taraftan Bizans’ta imparatorlar hem dünyevi hem de ruhani liderliği

³⁷² Gregory, ss. 80-81.

ellerinde toplamışlardı. Mevcut doktrini benimsemek imparatora sadık olmak demekti. Bununla birlikte kiliseye karşı muhalefet, sadece dinsel bir suç değil aynı zamanda siyasi bir suç olarak da görülmekteydi³⁷³.

4.1.1. Heretik Cemaatlerin Ortaya Çıkma Nedenleri

Hristiyan düalizmi II. Konstans (641-668) döneminde Mananalıslı Konstantin ile başlamış ve Osmanlı Sultanı II. Mehmet'in Konstantinopolis'i fethetmesiyle son bulmuştur. Bu dönemde Hristiyan düalizmi Batı Avrupa'da hala devam etmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı hâkimiyetine giren Bizans topraklarında da Hristiyan düalizminin devam edip etmediğini tam olarak bilemiyoruz. Çünkü erken dönem Osmanlı kayıtları üzerinde bununla ilgili kesin sonuçlara ulaşılacak araştırmalar henüz yapılmamıştır³⁷⁴. Heretik olarak adlandırılan cemaatleri, Ortodoks kilisesi inatla yabancı etkiler sonucunda ortaya çıktığını savunsa da onlar aslında Ortodoks kilisesinden ayrılmış ve Hristiyanlığı radikal açıdan yorumlayan muhalif Hristiyan cemaatlerdi³⁷⁵.

Bizans imparatorlarının bu fikir ayrılıklarından rahatsız olma nedenlerine bakacak olursak, öncelikle imparatorlar ruhban sınıfının kendi içindeki fikir ayrılıklarından hoşlanmamaktaydılar. Çünkü ruhban sınıfındaki fikir ayrılıkları topluma yansımaktaydı, imparatorlar, toplumun parçalanmasından ve otoritenin bozulmasından korkuyorlardı. Devleti temsil eden imparatorlar teolojik tartışmalarda genellikle kimin haklı olduğundan çok hangi tarafın daha çok temsilcisi olduğuylla ilgilenmişlerdir. Örneğin, kilisenin baskısıyla Arius ve taraftarlarını aforoz eden I. Konstantinos, daha sonra Arius taraftarlarının imparatorluk içinde çok taraftarı olduğunu öğrenince, aforoz kararını kaldırmıştır³⁷⁶. Devlet ile heretik cemaatler arasındaki ilişki biri siyasi diğeri dini olmak üzere iki zemin üzerinde gelişmiştir. Heretik cemaatlerin, “dini bozdukları ve müminlerin inançlarını kirletme” yönündeki şikâyetler siyasi otoritenin harekete geçmesini sağlıyordu. Bu durumda yapılanlar, sorgulama, takibat, yargılama sonucunda ölüm cezası, hapis, sürgün, işkence gibi çeşitli cezalandırma yöntemleri uygulanmaktaydı. Eğer heretik grup hızla yayılıp örgütlü bir yapı veya siyasi bir oluşum meydana getirirse, devlet bu oluşumu tehdit olarak algılayıp, bu defa toptan yok etme ve dağıtılma yöntemleri gibi askeri usulleri kullanmaktaydı³⁷⁷.

Bizans'ta ortaya çıkan heretik cemaatlerin, gerçek nedeni gizleyen bir maske olduğu düşünülmüştür. Bu hareketlerin ortaya çıkmasına neden olacak toplumsal ve ulusal nedenler

³⁷³ Sivrioğlu, ss. 69-70.

³⁷⁴ Hamilton, s. 26.

³⁷⁵ Hamilton, s. 38.

³⁷⁶ Sivrioğlu, s. 69.

³⁷⁷ Resul Ay, **Bizans'tan Osmanlıya Anadolu'da Heterodoks İnanışlar: Öteki Dindarlığının Ortak Doğası Üzerine (650-1600)**, Journal of Islamic Studies Advance Access, Haziran 14, 2012, s. 26.

araştırılmış ancak bu konular hakkında kesin bir belge ortaya çıkarılamamıştır. Pavlikanlar, 20 yıllık kısa süreli bir devlet kurmuş olabilirler ancak bu duruma siyasi bir oluşumdan ziyade koşulların getirdiği bir durum olarak bakabiliriz. Diğer tarafta Bogomiller ise pasif bir topluluktur. Hiçbir siyasi toplulukla bağları yoktu. Bununla birlikte mezhep Slavlar başta olmak üzere pek çok milletler arasında destekçi bulmuştur. Kısacası heretik cemaatlerin ortaya çıkması toplumsal ve ulusal bir nedenden çok Bizans imparatorluğunun hoşgörüsüz olmasından kaynaklanmaktaydı. Heretik hareket, devlet destekli kilisenin (Ortodoks) gerçekleri saptırdığına inan ve bu durumdan rahatsız olan, gerçek Hristiyanlığı yeniden ortaya çıkarmak isteyen insanların meydana getirdiği bir oluşumdur, diyebiliriz³⁷⁸.

³⁷⁸ Cyril Mango, **Yeni Roma İmparatorluğu**, (çeviren: Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 116.

Ioannis Skilicis el yazmasında tasvir edilmiş Pavlikanların cezalandırılması sahnesi (843-844)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Persecution_of_Paulicians.png?uselang=tr (10.06.2017)

4.2. Bizans – Pavlikan Mücadelesi

Bizans imparatorluğu zaman zaman ortaya çıkan ve sapkın olarak adlandırılan cemaatleri ya da devlete zarar verebilecek isyan eden topluluklarla mücadele etme yöntemi olarak tehcir politikası uygulamıştır. VII. yüzyılda ortaya çıkan Pavlikanlara da tehcir politikası sık sık uygulanmıştır. Bizans devletinin uyguladığı tehcir politikası Pavlikanların dağlık bölgelere kaçmalarına neden oldu. Dağlık yerlere kaçan Pavlikanlar, Müslüman Araplarla birleşerek Bizans toprak bütünlüğünü tehdit etmeye başladılar. Dinsel bir mezhep olan Pavlikanlar, farklı etnik unsurlardan oluşmaktaydılar. I. Basileios (867-886) döneminde Pavlikanlar, Bizans karşısında zayıf düşmeye başladılar. Bunun en önemli nedenlerinden biri bu dönemde Müslüman Arapların etkisinin Anadolu’da zayıflaması olabilir. I. Basileos döneminde Pavlikan şehirleri ele geçirilmiş, liderleri öldürülmüştü. Lidersiz kalan Pavlikanlar Bizans devletinin farklı bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Hatta Bizans’ın İtalya’da bulunan hakimiyet sahasına bile bu dönemde Pavlikanlar yerleştirilmişti. Bütün Pavlikanlar imparatorluğun doğu sınırından sürülmediler. 10. yüzyılda bu bölgelerde hala Pavlikanlar bulunmaktaydı. Ioannes Çimiskes (969-976) döneminde doğu sınırında bulunan Pavlikanlar Trakya’ya sürüldüler³⁷⁹. Bizans devletinin Pavlikanları bulundukları bölgeden tehcir etmesinin nedeni, Müslüman Araplara karşı savunma gücünü arttırmak ve Pavlikanların bu bölgedeki faaliyetlerini engellemek amacıyla nüfuzlarını kırmaktı. Ayrıca, Pavlikanları

³⁷⁹ Peter Charanis, **Bizans İmparatorluğunda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir**, (çeviren: Mustafa Alican), Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: XXVI, sayı: 1, 2011, s. 266.

Trakya ve Makedonya'ya yerleştirerek buralarda Bizans nüfusunu çoğaltarak bölgedeki Slav ve Bulgar gücünü zayıflatmaktı³⁸⁰.

Pavlikanlar, Bizans'ın uyguladığı baskı ve zulümlerden kurtulmak için daha da radikalleştiler ve buldukları her fırsatta Bizans imparatorluğunun düşmanlarıyla iş birliği yaptılar. Pavlikanlar, Balkanlar'da da faaliyetlerine devam ettiler. Bizans'ın uyguladığı tehcir politikası Pavlikanlar üzerinde etkili olmadı. Pavlikanlar, hem inançlarını korudular hem de Bizans yönetiminden memnun olmayan halkı da kendi yanlarına çekerek, yeni müritler kazandılar. 1086 yılında Philipopolisli Pavlikanlar'dan etkilenen Bogomiller, Peçenekleri ve Kumanları, imparatorluğa saldırma konusunda desteklediler. III. Haçlı Seferi sırasında Frederic Barbarossa, Philipopolis'ten geçtiğinde Pavlikanlar onu bir kurtarıcı gibi karşıladılar ve şehri ona teslim ettiler. 1205 yılında yine Philipopolisli Pavlikanlar, Bulgaristanlı John Asan ile işbirliği yaparak şehri ona teslim ettiler. Pavlikanların, bu faaliyetleri Bizans'ın Balkanlardaki siyasi çöküşünde etkili oldu, diyebiliriz³⁸¹. Bizans imparatorluğu varlığını sürdürdüğü boyunca siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı tehcir politikasını her zaman uygulamıştır. Bizans imparatorluğuna tehdit oluşturacak topluluk ve cemaatlere karşı uyguladığı tehcir politikasını aynı zamanda imparatorluğun ekonomik refahını yükseltmek içinde kullanmıştır. Savaşta ya da hastalıktan boşalan şehir ve köyler, tehcir politikası sayesinde canlandırılmıştır.

Pavlikanlara ilk tehcir politikası imparator V. Konstantinos (741-775) döneminde uygulandı. İmparator, Pavlikanları dağıtarak güçleri kırmak amacıyla bir kısmını Trakya'ya sürdü. Geri kalan kısmı ise Germanicia ve Melitine taraflarına yerleştirildiler³⁸². Trakya'ya sürülen Pavlikanların sayısı giderek arttı. Pavlikanlar genelde kilise – devlet ortak baskısına maruz kalmışlardır. Ancak bazı dönemlerde devletin çıkarları ön plana çıkmış ve imparatorlar “heretik” ilan ettikleri Pavlikanların askeri özelliklerinden yararlanmak istemişlerdir. İmparator I. Mikhail (811-813) döneminde Pavlikanlar heretik ilan edilmelerine rağmen Bizans ordusunda yer almışlardır. Devletin çıkarları söz konusu olduğu zaman imparatorlar kiliseyi karşılarına almışlardır³⁸³. İmparator II. Mikhail (820-29) döneminin en önemli olaylarından birisi Anadolu'da ortaya çıkan Thomas isyanıdır. Thomas, Anadolikon themasında bulunan Slav kökenli bir askerdir. Thomas, 821 yılında Bizans'a karşı ayaklandı. Bizans'ın doğu sınırında heterojen bir grup oluşturdu. Thomas'ın destekçileri, ikon destekçileri ve Anadolu'da mülklerine el konmuş gruplardan (Kafkaslar, Slavlar, kırsal

³⁸⁰ Lee, s. 97.

³⁸¹ Charanis, 2011, ss. 272-273.

³⁸² Gökhan, s. 78, Ostrogorsky, s. 155.

³⁸³ Sivrioğlu, s. 74.

alanlardaki yoksullar ve Pavlikanlar) oluşmaktaydı. Thomas'ın isyanına Halife el Memun'da (813-833) desteklemekteydi. Thomas'ın taç giyme törenini Antiocheia patriği düzenledi. Anadolu'da bulunan imparatorluk ordusu ve donanması da Thomas'ın yanında yer aldılar. Thomas (821-823) iki yıl içinde bütün Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldı. Thomas, Anadolu'nun kontrolünü ele geçirdikten sonra Konstantinopolis'i kuşattı. Ancak şehri alamadı, Thomas'ın emrindeki ordu, II. Mikhail'e desteğe gelen Bulgar Hanı Omurtag tarafından dağıtıldı. Bundan sonra Thomas'ın gücü zayıfladı ve isyan kolaylıkla bastırıldı. Thomas yakalanarak idam edildi. Thomas isyanın bizim için önemi ise, Pavlikanların bu isyana destek vermiş olmalarıdır. Thomas dini yönden ikon taraftarıydı. Oysaki Pavlikanlar, ikon karşıtıydılar. Ancak imparator II. Mikhail, ikonoklast hareketi devam ettirmesine rağmen, Pavlikanları heretik ilan etmişti. Bu dönemde baskı ve zulme maruz kalan Pavlikanlar da kendi çıkarları doğrultusunda Thomas isyanına destek vermişlerdir³⁸⁴. Pavlikanlara en büyük zulüm imparatoriçe Theodora (842-855)döneminde uygulanmıştır. İmparatoriçe Theodora tahta bulunduğu sürece 100 bin Pavlikan asma, çarmıha germe, boynunu vurma, boğma şeklinde çeşitli yöntemlerle öldürülmüştü³⁸⁵. Öldürülen Pavlikanların mal ve mülklerine devlet tarafından el konuldu. Baskı ve zulümden kaçan Pavlikanlar Malatya Emiri Ömer ibn Abdullah'a sığındılar³⁸⁶. Bu dönemde bu kadar sert baskı ve zulüm uygulanmasının sebebi, tasvir kırıci harekete son verilmesi olabilir. Pavlikanlar, tasvir kırıci dönemde genellikle hoş görü görmüş ve hareketi desteklemişlerdi. İmparatoriçe, tasvir kırıci döneme son verirken, onların destekçilerini de yok etmek istemiş olabilir.

Bizans ile Pavlikanlar arasında meydana gelen iki meydan savaşı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Pavlikanların, Müslüman Araplara destek vermek amacıyla çıktıkları sefer ikincisi de Bizans tarafından doğrudan Pavlikanlar üzerine yapılmış seferdir. Bizans'ın doğu sınırını korumak için neden Pavlikanlar üzerine sefer yapmak zorunda kaldığını anlamak için, Bizans'ın askeri hareket güzergâhına bakmamız gerekmektedir. Bizans'ın askeri güzergâhı, Konstantinopolis'ten başlar ve önce İzmit veya İzmit'e varılır. Sonra, Sakarya nehri, Eskişehir, Sivri Hisar (Polia, Iustinianopolis) Ankara, Kırşehir, Kızılırmak nehri, Kayseri, Sivas, Salata kalesi (Sadak köyü, Kelkit, Gümüşhane) ve Theodosiopolis (Erzurum) üzerinden Kafkasya ve İran'a uzanan ana güzergâhıdır. Askeri yol üzerindeki Kayseri ve Divriği şehirleri, askeri harekât için önemli merkezlerdi³⁸⁷. Bizans için hayati önem taşıyan bu şehirler Müslüman Arapların ve Pavlikanların ellerinde bulunuyordu.

³⁸⁴ Gregory, s. 203, Lee, s. 133.

³⁸⁵ Oymak, s. 140, Ostrogorsky, s. 207.

³⁸⁶ Kaygusuz, s. 185.

³⁸⁷ Eskikurt, s. 40.

Bizans'ın doğu sınırında bulunan Tarsus, Melitene, Theodosiopolis Emirlikleri ile Tephrike Pavlikan devleti bulunmaktaydı. Bunların içinden en önemlisi Melitene şehri idi. Çünkü bu şehir, Anadolu yaylarına doğrudan erişim imkânına sahip olduğundan Bizans için büyük tehdit oluştuyordu. 863 yazından önce Melitene Emiri Ömer b. Abdullah, Kapadokya'ya baskın yapmak amacıyla Tarsus'ta kuvvetlerini bir araya toplamaya başladı. Pavlikan lider Karbeas da bu kuvvetler içinde yerini aldı. Müslüman Araplar, Tyana'ya (Niğde'nin Bor ilçesine bağlı Kemer hisar) kadar gittiler. Bilinmeyen sebeplerden dolayı Tarsus ordusu geri döndü. Melitene Emiri Ömer b. Abdullah ise tek başına baskın yapmaya karar verdi. İmparator III. Mikhail, Müslüman Arap ordusunu durdurmak amacıyla bir ordu hazırladı. Bizans Ordusu ile Müslüman Araplar, Nazianus'un (Aksaray ilinin Gülağaç ilçesine bağlı bir köy, modern adı Bekârlar) kuzeyinde Malakopea (Nevşehir ilinin Derinkuyu ilçesi) yakınlarındaki bir yer olan Piskopos çayırında (Arap kaynaklarında Marj al Usguf) karşılaştılar. Savaşta her iki tarafta ağır kayıplar verdi. Ancak Müslüman Araplar, Bizans ordusundan kaçmayı başardılar ve baskınlarını kuzeye doğru Armenia themasına yönelttiler. Sonunda Karadeniz'e ulaşarak liman şehri Amisos'u (Samsun) yağmaladılar. İmparator III. Mikhail, Amisos'un düştüğünü öğrenince, Thrakesion theması (Batı Anadolu ve Lydia'yı içine alan bölge) strategos'u olan amcası Petronas komutasında büyük bir ordu toplanması emrini verdi. Bizans ordusu, Müslüman Arapların üzerine üç ayrı koldan saldırdı. Üç ayrı koldan ilerleyen Bizans ordusu 2 Eylül'de birleşerek Emir Ömer b. Abdullah'ı Poson adlı bölgede kuşattılar. Bizans ordusunun saldırılarından, Emir ve ordusunun tek kaçış yeri stratejik konumda bulunan hâkim bir tepe idi. Gece boyunca hem Bizans hem de Müslüman Araplar çatışmaya devam ettiler. Bu çatışmadan Bizans zaferle çıktı. Ertesi gün (3 Eylül) Emir Ömer, tüm gücünü Petronas'ın olduğu taraftan son bir hücumla kaçmaya çalıştı. Ancak Bizans ordusu, Müslüman Araplara arka ve kanatlardan saldırıya geçtiler. Müslüman Arap ordusu büyük bir bozguna uğradı. Ağır bir yenilgiye maruz kalan Müslüman ordusunun kayıpları arasında Emir Ömer ve Pavlikan lider Karbeas da bulunuyordu. Emir'in oğlu küçük bir kuvvetle savaş alanından kaçmayı başardı ve güneyden Charsianon (Karahisar, bölgenin bir kısmı Bizans döneminde Charsianon vilayeti sahasında bulunuyordu. Merkezi Yozgat/Yerköy ilçesine bağlı Nefes köyü) sınır bölgesine doğru kaçtı. Kleisourarches'in (VII. yüzyılın sonlarına doğru Bizans imparatorluğunun Toros – Anti-Toros dağları hattı boyunca Müslüman Araplarla doğu sınırı komutanlığı) komutanı Machairas tarafından takip edilen

Emirin oğlu yakalandı. Petronas, Konstantinopolis'e zaferle döndü. Bu savaş bir dönüm noktasıydı. Anadolu'daki stratejik dengeyi değiştirdi³⁸⁸.

Battle of Bathys Ryax

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Asia_Minor_ca_842_AD.svg

Pavlikanlar, 863'te ki Poson savaşında ağır yenilgiye uğradılar ancak yeni liderleri Khysoscheir önderliğinde kısa zamanda güçlerini topladılar. Khysoscheir liderliğinde Pavlikanlar Bizans'a baskınlar düzenlemeye devam ettiler. Pavlikanlar, 869/870 yıllarında Nicea'ya (İznik) ve Efes'e saldırdılar. İmparator I. Basileios (867-886) Pavlikanların saldırı ve yağma seferlerini durdurmak amacıyla 872 yılında Pavlikanlar üzerine bir sefer düzenledi. Bu seferde Divriği kalesini ele geçiremeyen imparator kendi canını zor kurtararak geri dönmek zorunda kaldı. I. Basileos, geri dönerken Divriği'nin çevresinde bulunan birçok kaleyi ele geçirdi³⁸⁹. I. Basileos, Darende* yolu ile Malatya'ya ilerlerken, Sivas – Darende arasındaki başta Abara – Amara (Mancıklı köyü yakını) kalesi olmak üzere birçok kaleyi ele geçirdi. Sonra kayseri – Yarpuz (Afşin) arasındaki bölgeye (Lykandos theması) ilerledi ve Lokana (Divriği – Malatya arasındaki bölgede bulunan kale-kent) kalesini kuşattı. I. Basileios, Tahmasu ve Sultan suyu arasındaki tepelik bölgeyi geçerek, Malatya'nın güneybatısında bulunan Zarnuk dere bölgesine ilerledi. İmparator ordusunun bir bölümünü Doğan şehirdeki (Viranşehir) Zibatra kalesi ve Samsat'a gönderdi. Daha sonra bu ordu imparator ordusuyla birleşti ve Malatya'ya doğru devam etti. I. Basileios, Malatya'yı kuşattı

³⁸⁸ Eskikurt, s. 40, The Editors of Encyclopedia Britannica, **Battle of Poson (863)**, <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Poson>. (12.05.2017) Konu ile ilgili ayrıca bkz.: www.byzantium.xronikon.com/battle.php?byzbat=b9_17, (15.02.2017).

³⁸⁹ Kipridou Irini – Sophia, **Battle of Bathys Ryax (872/8)**, www.byzantium.xronikon.com/battle, (03.10.2017) s. 1.

* Darende: Malatya'nın ilçesidir. Batısında ve kuzeyinde Sivas, doğusunda Hekimhan, güneyinde Akçadağ, Elbistan, kuzey batısında Gürün, kuzeyinde Kuluncak ve Kangal ilçeleri bulunmaktadır.

ancak alamadı, buradan Arguvan'ı ele geçirdi. Buradan sonra Pavlikan arazisine yönelen imparator, Kelkit (Kalketi/Gümüşhane ilinin aynı isimli ilçesi)) ilerisindeki Satala (Sadak köyü/ Gümüşhane) kalesinin doğusunda bulunan Arauraka'ya (Kelkit – Refaiye arasındaki kale mevki, Bolluk köyü batısı, Şiran Gümüşhane) kadar yol boyunca birçok kaleyi ele geçirdi ve Konstantinopolis'e döndü³⁹⁰.

Pavlikanlar, Bizans ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra daha da cesaretlendiler. Pavlikan lider Khrysocheir, Ankara'yı ele geçirdikten sonra güney Galatya'yı (günümüzde Tuz gölü) sarmak için Anadolu'nun içlerine bir baskın daha düzenledi. İmparator I. Basil, kayınbiraderi Khristopheri Pavlikanları durdurması için gönderdi. Pavlikanlar, Bizans ordusunu durdurmayı başardılar. Daha sonra geri çekilmeye başladılar. Pavlikanlar, Bathys Ryax (Kalinırmak, Sivas'ın batısından geçer) geçidinden kuzey doğuya doğru ilerliyorlardı. Bizans komutanı Khristopheri, iki generali Pavlikanları takip etmeleri ve hareketlerini rapor etmeleri için geçide gönderdi. Pavlikanlar, Bizans topraklarına baskın yapmaya devam mı edeceklerdi yoksa Tephrike' ye geri mi döneceklerdi, bu durumu belirleyip daha sonra ana kuvvete katılacaklardı. Bizanslı iki general geçide geldiğinde akşam olmuştu ve takip edildiklerinden haberdar olmayan Pavlikanlar, bu geçitte kamp kurmuşlardı. Bizanslı iki general kampa hâkim ağaçlık bir tepe de pozisyon aldılar. Bu noktada iki general, saldırmama emrine rağmen bu fırsatı değerlendirmeye karar verdiler. 600 kişiden oluşan orduyla şafak vakti ani baskınla Pavlikanların kampını bastılar. Geri kalan Bizans ordusu trompetler ve davullar ile yüksek sesler çıkararak Bizans ordusunun ana kuvvetlerinin yakında geleceğini haber ediyorlardı. Bizans ordusunun bu hilesi kusursuz bir şekilde işledi. Pavlikanlar, şaşkınlıkla geri çekildiler. Ciddi bir direnç göstermeden dağılmaya başladılar. Pavlikan lider Khrysocheir küçük bir grup askerle kaçmayı başardı. Ancak Khrysocheir, kaçarken ihanete uğradı ve yanında bulunan esir tarafından öldürüldü. Kafası kesilerek, Konstantinopolis'e götürüldü. Khrysocheir'in ölümü Pavlikan devletini dağıtmış ve hızla zayıflatmıştı³⁹¹. I. Basileios, Bizans imparatorluğunun doğu sınırında şiddetli bir saldırı politikası izleme fırsatı sundu. I. Basileios, Pavlikan ve Arap müttefiklerine karşı bir takım başarılı seferler düzenledi ve bu seferlerin hepsini kendisini yönetti. 877 yılından itibaren I. Basileios, Kayseri ve Adıyaman yöresi arasındaki bölgeye hücum ederken, aynı zamanda generalleri de Tarsus ve Pavlikanlar üzerine saldırdılar. İmparator Kayseri'den bir öncü birliği Xylokastron

³⁹⁰ Eskikurt, s. 43, George Finlay, **Byzantine History (716-1057)**, William Blackwood and Sons Edinburg and Londra, 1853, ss. 290-291.

³⁹¹ Finlay, ss. 291-292, Eskikurt, s. 44.

(Psikatellon) ve Maraş dolaylarındaki Phyrokastron ile Phalakron kalelerini ve müstahkem mevkiileri ele geçirdi. Kozan geçitlerine ulaşım imkânı veren bu geçitlerin hepsi ele geçirildi. I. Basileios, Zamantı çayını geçerek, Çukur ova düzlüğüne hâkim olan Ayn Zarbayı ele geçirdi. Daha sonra, Kaisos (Kasama/Katasamas), Karba (Endel/ Koçyurdu köyü, Samsun), Andala (Andıl köyü, Kozan), Eremo (Erymosykea, Adana civarında dağlık alan) geçitlerini ele geçirdi. İmparator, Göksun'a doğru devam etti. Göksun'a geldiğinde şehrin etrafındaki ormanı ateşe verdi sonrada Toroslardan geçerek Kallipolis ve Padasia (Göksun-Maraş arasında IX. yüzyıla kadar var olan hisar) üzerinden Maraş'a ulaştı. İmparator, Kayseri'ye çekildi, bu sırada generalleri Giresun'daki Şebinkarahisar (Koloneia), Gedeli ve Tarsus kalelerinden aldıkları Müslüman ve Pavlikan esirler ile birlikte, Kayseri'ye döndüler. Bu esirlerin hepsi öldürüldü³⁹². I. Basileios'un askeri girişiminin zirvesi, 878 ilkbaharda Pavlikan başkentinin ele geçirilip yağmalanmasıydı. Bizans Tephrike'i işgal ettikten sonra, Pavlikan devleti çöktü ve Bizans imparatorluğuna karşı askeri tehdit olmaktan çıktı³⁹³.

Pavlikan devleti yıkıldıktan sonra geri kalan Pavlikanların bir kısmı Balkanlara yerleştirilmesi X. yüzyılda Bogomillerin ortaya çıkmasını etkileyen en önemli faktörlerden biri oldu. X. yüzyılda Balkanlar'da ortaya çıkan Bogomil hareketi, XI. yüzyılda Bizans imparatorluğunun birçok yerine yayılmışlardı. Bizans imparatorluğu bu dönemde Bogomillerle mücadele etmek için hiçbir önlem almadı. Bunun nedeni imparator II. Basileios'un 1025'te ölümünü izleyen yıllarda Bizans imparatorluğunun siyasi istikrarı bozuldu. Sonraki elli altı yılda on üç imparator başa geçti. Hiçbir imparator merkezi hükümet politikasında devamlılık sağlayamadı. Bunla birlikte Bizans imparatorluğunun sınırlarını, Batı'da Normanlar, Kuzeyde Peçenekler, Anadolu'da, Selçuklu Türkleri tarafından tehdit altındaydı. Ortaya çıkan siyasi ve askeri kargaşa içinde bulunan imparatorluk, Bogomil hareketi ile ilgilenecek durumda değildi. Bizans imparatorluğu siyasi istikrara 1081 yılında Aleksios Komnenos'un (1081-1118) tahta geçmesiyle kavuştu. İmparator Aleksios Komnenos heretiklere karşı olmasına rağmen yönetiminin ilk yıllarında Bogomillere karşı harekete geçemedi. Çünkü Bizans topraklarını, İtalya'da Normanlar'a, Balkanlar'da Peçenekler'e ve Anadolu'da da Selçuklu Türklerine karşı koruması gerekiyordu. İmparator Aleksios, daha sonraki dönemlerde Bogomillerle mücadele etmeye başladı. Hatta Konstantinopolis'te bulunan Bogomil lider Boris'i ve müritlerini yakalatarak öldürttü³⁹⁴.

³⁹² Eskikurt, s. 44.

³⁹³ Irini – Sophia, s. 2.

³⁹⁴ Hamilton, ss. 86-88.

Bogomilizm, Batı Avrupa topraklarında hızla yayılırken, Katolik kilisesi de bu yayılışa dur diyebilmek için çalışmalara başladı. Kilise en ağır cezalara başvurarak Bogomil hareketini durdurmaya çalıştı. Bu doğrultuda Orleans'ta 1022 yılında 13 kişi ceza olarak ateşe atıldı. Birçok konsil toplanmış, bu konsillerde Bogomiller, lanetlendiler ve çeşitli şekillerde cezalandırıldılar. Papa III. Innocent, Albigenler'e karşı sefer düzenledi ve onlara karşı engizisyon mahkemeleri kurdu. Engizisyon mahkemeleri Papa IX. Gregorius (1227-1241) zamanın da kurulmuşsa da Papa III. Innocent (1198-1216) zamanında bazı uygulamalarına rastlanmaktadır. 1209 yılında Beziers'de yirmi bin Kathar ve Bogomil katledilmiştir³⁹⁵. Papa III. Innocent, Bogomillere ve Katharlara karşı bir Haçlı Seferinin gerekli olduğuna karar verdi. Heretiklerin yayılmalarına son vermek isteyen Papa III. Innocent, 1209 yılında Beziers'de bulunan heretikler üzerine bir Haçlı Seferi düzenledi. Bu Haçlı Seferi, Batı'da gerçekleştirilecek ilk Haçlı Seferi olacaktı. Arnold Amaury komutasındaki Haçlı ordusu Beziers'e vardıklarında bir sorun vardı. Heretikleri, Katoliklerden nasıl ayıracaklardı? Ne yapmaları gerektiğini Papanın temsilcisine sordular ve o da şu cevabı verdi; "Hepsini öldürün, Tanrı kendinden yana olanları tanıyacaktır." Bu cevap üzerine 15-20 bin insan kılıçtan geçirildi. St. Nazaire Katedraline sığınan kadınlar ve çocuklar bile kılıçtan geçirildi. Öldürme işi bittikten sonra Haçlılar ne kaldıysa yağmaladılar. Haçlı Seferleri düzenlenmesi, engizisyon mahkemeleri kurulması nedeniyle Batı Avrupa'da Kathar ve Bogomillerin etkisi giderek azaldı³⁹⁶.

Anadolu'nun doğusunda doğarak, gelişen Hristiyan Heterodoksizmi, Hristiyanlık dinine yeni bir soluk getirmişti.

³⁹⁵ Kaygusuz, s. 39.

³⁹⁶ Martin, ss. 18-19.

SONUÇ

Pavlikanların ortaya çıktıkları bölge, merkezi otoritenin zayıf olduğu bir yerdi. Sasani mücadelesinden yeni çıkmış olan Bizans, her ne kadar bu mücadeleden galip çıkmış olsa da, yorgun ve bitkindi. Bizans doğu sınırındaki Sasani tehlikesini yeni yok etmişti ki, Güney Doğu sınırında yeni bir düşman, Müslüman Araplar ortaya çıktı. Bizans devleti, hazırlıksız yakalandığı bu yeni düşman karşısında önemli topraklarını kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı. Bizans devleti bir taraftan dış güçlerle mücadele ederken, diğer taraftan da içte bozulan devlet kurumlarını, ekonomiyi ve askeriyei yeniden düzenlemekle meşguldü. Pavlikanlar, Bizans'ın içinde bulunduğu bu karmaşık ortamda Doğu Anadolu bölgesinde ortaya çıktılar. Pavlikanların ortaya çıktıkları bölge önceden Bizans – Sasani mücadelesine tanıklık etmiş VII. yüzyıl ve sonrasında da Bizans – Müslüman Arap mücadelesine tanıklık edecek olan bölgeydi. Yani bu bölgede siyasi istikrar sağlamak olanaksızdı. VII. yüzyılda oluşumlarını tamamlayan Pavlikanlar, Bizans'ın doğu ve güney doğu bölgelerinde hızla yayılmaya başladılar. Pavlikanların, bu hızlı yayılışlarındaki en önemli faktör, Ortodoks Kilisesiyle birlikte hareket eden siyasi iktidarın baskıcı yönetimi idi. Daha yeni savaştan çıkan halk bir taraftan kendi yaralarını sarmaya çalışırken diğer taraftan da devletin vergi memurlarıyla uğraşıyordu. Bizans halkı, aradığı manevi huzuru Ortodoks Kilisesinde bulamıyordu. Din adamları, halkın içinde bulunduğu durumu anlamaktan çok uzaktılar. Ruhban sınıfı için önemli olan tek şey gösterişli dini törenlerdi.

Heretik olarak adlandırılan cemaatlerin ortak özellikleri dini inançlarının basit ibadetlere dayanıyor olmasıydı. Bu cemaatler, ibadetlerini köylü ve kırsal kesim halkının anlayacağı şekilde ve onların günlük yaşantısına engel olmayacak biçimde uygulamışlardır. Pavlikanlar ilk ortaya çıktıklarında Bizans devletine karşı değillerdi. Onlar, Ortodoks Kilisesinin ruhban sınıfına, gösterişli ve uzun törenlerine, putperestlik olarak kabul ettikleri ikonlara karşıydılar. Pavlikanlar, ruhban sınıfı hiyerarşisini ve törenleri reddederek İsa dönemindeki Hristiyanlığı benimsediklerine inanıyorlardı. Bunun için de Pavlikanların eşit bir cemaatleri, sade bir din anlayışları vardı. Pavlikan cemaati genel olarak, köylü ve kırsal alanda hayvancılıkla uğraşan halktan oluşuyordu. Pavlikan cemaatinin en önemli özelliği belli bir ırk ya da sınıfa ait olmamasıydı. Ortodoks Kilisesinden rahatsız olan herkes onlara katılabilirdi. Pavlikanlara göre Ortodoks Kilisesi şeytanın evi din adamları da şeytanın hizmetkârlarıydı. Pavlikan inancına göre kilise tahta ve taştan olan bir yer değil, evrenseldi. Pavlikanların kiliseleri sıradan bir evdi. Tıpkı din adamlarının da sıradan insanlardan bir farkı olmadığı gibi kiliselerinin de ayırt edici bir özelliği yoktu. Kiliselerinde haç, ikon, vaftiz kuyusu, mum gibi şeyler yer almazdı. Pavlikanlar, kendilerinden sonra ortaya çıkan

(Bogomiller, Katharlar) cemaatlerin aksine bu dünyadan vazgeçmemişlerdi. Pavlikan inancında ayrıca perhiz, oruç ya da yeme-içme yasağı bulunmamaktaydı.

Bizans devletinin ve Ortodoks Kilisesinin karmaşık ilişkisi nedeniyle Pavlikanlar, Ortodoks Kilisesine karşı olmakla aynı zamanda Bizans devleti otoritesine de karşı gelmiş oluyorlardı. Pavlikanlar, ilk ortaya çıktıklarında silahlı bir grupları yoktu, ancak Bizans devletinin baskı ve zulmüne dayanamayarak daha sonra askeri birlikler oluşturdular. VII. yüzyılda Bizans imparatoru Heraklios'un Anadolu'da kurduğu thema sistemi, Pavlikan askeri birliğinin gelişmesine katkı sağlamış oldu. Thema sisteminin temeli asker – köylülere dayanmaktaydı. Anadolu'nun doğu sınırındaki themalarda bulunan halklar, merkezi yönetimden memnun değillerdi. Sınır bölgelerinde yaşam hızlı sert ve zorlu idi. Konstantinopolis yönetici sınıflarının gösterişli, törenli yaşantılarıyla karşılaştırılamayacak bir yaşamdı. Hem siyasi iktidar hem de Ortodoks Kilisesinden memnun olmayan themalarda yaşayan halk Pavlikan cemaatine katıldı.

Pavlikanlar, ortaya çıktıkları coğrafyanın konumunu çok iyi değerlendirerek tarih sahnesindeki yerlerini aldılar. Bizans devletinin Anadolu topraklarında Müslüman Araplara karşı verdiği mücadelede kilit rol oynadılar. Sadece Bizans siyasi tarihi için değil Müslüman Arapların siyasi tarihlerine de yön verdiler. Pavlikanlar, Müslüman Arapların, Anadolu'da tutunmalarını sağlarken, Bizans devletinin de doğu sınırında kalıcı başarılar kazanmasına engel oldular. Pavlikanlar sadece Anadolu'nun siyasi tarihinde değil, Balkanların ve dolaylı olarak da Batı Avrupa'nın siyasi tarihinde derin izler bıraktılar. Pavlikanlar, bugüne kadar sadece dini bir cemaat olarak görüldüler. Ancak onlar, Bizans devletini dini yönden zorlayan bir cemaatten fazlasıydılar. Pavlikanlar, sadece Ortodoks Kilisesine değil, onun dayanağı olan Bizans devletini de hedef almışlardı.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali – Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Yayınları, Ankara, 2001.

Akın, Haydar, **Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2011.

Akyol, Hasan, **Roma, Bizans Döneminde Ankara**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi, Manisa, 2014.

Albayrak, Kadir, **Bogomilizm ve Bosna Kilisesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

Aliçiç, Ahmet S., **Hersek'te İslam'ın Yayılması**, (Çev.: Hatice Oruç), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, sayı: 46/2, Ankara, 2006.

Apak, Âdem, **Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap – Bizans Mücadelesi**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 18, sayı: 2, 2009.

Altungök, Ahmet, **Erken Ortaçağlarda İran ve Bizans İlişkilerinde Nesturi Hristiyanları'nın Rolü**, Akademik İncelemeler Dergisi, cilt: 9, sayı: 2, 2014.

Aşırov, Tahir, **İbn Hazm'a Göre Hristiyan Mezhepleri**, Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: 6, sayı: 3, 2009.

Aydın, Fuat, **Pavlus Hristiyanlığa Giriş**, Eski Yeni Yayınları, Ankara, 2011.

Aydın, Mahmut, **Şeriat maddesi**, İslam Ansiklopedisi, cilt: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Ay, Resul, **Bizans'tan Osmanlıya Anadolu'da Heterodoks İnanışlar: Öteki Dindarlığının Ortak Doğası Üzerine (650-1600)**, Journal of Islamic Studies Advance Access, Haziran 14, 2012.

Bahadır, Gürhan, **Anadolu'da Bizans- Sasani Etkileşimi (IV. ve VII. Yüzyıllar)**, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History Of Turkish or Turkic, volume: 6/1, 2011.

....., **Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyıllarda Bizans – Abbasi Sınır**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi, cilt: 28, sayı: 46, Ankara, 2009.

Balgamış, Abdülkadir, **Divriği maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye İslam Araştırmaları Vakfı Yayınları, cilt: 9, İstanbul, 1994.

Bailly, Auguste, **Bizans Tarihi**, (Çev.: Haluk Şaman), Kervan Kitapçılık Yayınları, cilt:1.

Baykara, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş – I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Belazuri, **Futuhu'l Büldan**, (Çev.: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

Charanis, Peter, **Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century**,

Dumbarton Oaks Papers, vol: 13, 1959, <http://www.jstor.org/stable/1291127>.

....., **Bizans İmparatorluğunda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir**, (Çev.: Mustafa Alican), Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: XXVI, sayı: 1, 2011.

Christian, John T, **The Paulician Churches**, Review&Expositor 7.3, July 1910.

Childs, Scott K., **Baptist History**, www.northsidebaptistchurch.org.au/.

Cheyne, Jean – Claude, **Bizans Tarihi**, çev.: İsmail Yerguz, Dost Yayınları, Ankara, 2008.

Çoban, Bekir Zakir, **Bizans İkonoklazmın Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışmaları**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı: 4, 2008.

Çog, Mehmet, **İslam – Bizans Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 13/2, Elazığ, 2008.

Demirci, Kürşat, **Hristiyanlık maddesi**, İslam Ansiklopedisi, cilt: 17, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Diehl, Charles, **Bizans Tarihi**, (Çev.: A. Göke Bozkurt), İlgı Yayınları, İstanbul, 2006.

Dunkin, Timothy W., **The Paulicians**, www.studytoanswer.net/rrc/.

Eliade, Mircea, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, (Çev.: Mehmet Aydın), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2015.

....., **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (Çev.: Ali Berkay), cilt: 2, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2003.

Eliade, Mircea – Ioan P. Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev.: Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

Eskikurt, Adem, **7. ve 12. yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kat eden Bazı Askeri Seferler ve Güzergahlar**, Tarih Okulu Dergisi, sayı: XX, 2014.

Eyice, Semai, **Bizans Döneminde Ankara**, www.dergipark.gov.tr/iuanadolu/.

Finlay, Georg, **Byzantine History (716-1057)**, William Blackwood and Sons Edinburg and Londra, 1853.

Gögebakan, Gökür, ‘ **Malatya Maddesi**’, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 27, İstanbul, 2003.

Gököl D., Zeliha, **Malatya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bizans Anonim Fosilleri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 9, sayı: 1, 2009.

Gökhan, İlyas, **Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş), Kapadokya**, Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 2, 2014.

Gregory, Timothy E., **Bizans Tarihi**, (Çev.: Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Gümüş, Hasan Hüseyin, **Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar Anadolu’da İslam – Bizans Mücadelesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarih Bilim Dalı, Ankara, 2010.

Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Konya, 1998.

....., **Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoks – Heresi Kavgası**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 9, İstanbul, 2004.

....., **Hristiyanlık**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013.

....., **Pavlus, Hristiyanlığın Mimarı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Gündüz, Tufan, **‘Maraş’ maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 24, İstanbul, 2000.

Güngör, Harun, **Maniheizm**, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5, Kayseri, 1998.

Hamilton, Janet – Bernard, **Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler**, çev.: Leyla Kuzucular, Yurt Yayınları, Ankara, 2010.

Harman, Ömer Faruk, **‘Yahudilik’ maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 43, İstanbul, 2013.

Hodziç, İsmail, **Bogomilizm ve Bosna Hersek Bogomilleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Samsun, 2007.

Honigman, Ernst, **Bizans’ın Doğu Sınırı**, (Çev.: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Kaçar, Turan, **İmgenin Transformasyonu: Bizans Dünyasında İkona Tartışması**, Eski Yeni Dergisi, sayı: 11, 2008.

Kaygusuz, İsmail, **Müslümanlık ve Hristiyanlık İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler**, Su Yayınları, İstanbul, 2006.

Kommena, Anna, **Alexiad**, (Çev.: Bilge Umar), İnkılap Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

Köksal, Hasan, **Battal Namelerde Tip ve Motif Yapısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1984.

Lee, Jung Hye, **Bizans'ın Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

Lemerle, Paul, **Bizans Tarihi**, (Çev.: Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Levtchenko, M. V., **Bizans**, (Çev.: Erdoğan Berktaş), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979.

Mango, Cyril, **Yeni Roma İmparatorluğu**, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Martin, Sean, **Katharlar**, (Çev.: Barış Baysal), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.

Meyendorf, John, **Bizans'ın İslam Anlayışı**, (Çev.: Fuat Aydın), Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 6, Sakarya, 2002.

Michel, Thomas, **Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş**, OHAN Yayınevi, İstanbul, 1992.

Oğuz, Burhan, **Türkiye Halkının Kültür Kökenleri**, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, cilt: 2/A, İstanbul, 2002.

....., **Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri**, Simung Yayınları, cilt: 2, İstanbul, 1997.

Ostrogorsky, George, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev.: Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Oymak, İskender, **Pavlikanların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Patrikleri**, Dini Araştırmaları Dergisi, cilt: 11, sayı: 31, 2008.

Özcan Taşdöğen, Kevser, **Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene**, Tarih Okulu Dergisi, sayı: XXIII, 2015.

Özkuyumcu, Nadir, **Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi**, www.e-kitaparsivi.com.

....., “Tolunoğulları” maddesi, Türkler Ansiklopedisi, cilt:5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Özışık, Sakin, **Ortaçağ Heresi Gruplarından Pavlikanlar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Sivas, 2007.

Pirenne, Henri, **Ortaçağ Kentleri**, (Çev.: Şadan Karadeniz), Dost Yayınları, İstanbul, 1982.

Salihoglu, Mahmut, **“Samiriler” maddesi**, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 36, İstanbul, 2009.

Seidler, G. L., **Bizans Siyasal Düşüncesi**, (Çev.: Mete Tunçay), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Sipahioğlu, Birsal, **Ankhalos Savaşının Sonuna Kadar Bizans – Bulgar İlişkileri**, Güney Doğu Avrupa Araştırma Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, sayı: 14, İstanbul, 2008.

Sivrioğlu, Töre, **Bizans Devletinde Kilise – Devlet Çatışmasının Toplumsal Nedenleri ve Tarafları**, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, sayı: 18, 2012.

Sophia-Irini, Kiapidov, **Battle Of Bathys Ryax (872-8)**

www.byzantium.xronikon.com/battle.

Temiz, Bilal, **Hristiyanlık'ta Heretik Bir Grup Olarak Doketizm ve İsa Anlayışı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Dinler Tarihi, Sakarya, 2010.

Texier, Charles, **Küçük Asya**, (Çev.: Ali Suat), cilt: III, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

The Editors of Encyclopedia Britannica, **Battle of Poson (863)**,

http://www.britannica.com/event/Battle_of_Poson.

Tural, Murat, **Bir Karşılaştırma Denemesi: Battal Gazi ve Digenes Akrites Destanı**, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, sayı: 40, 2013.

Türkoğlu, Ali Ekber, **Geçmişten Günümüze Antakya'da Hristiyanlık**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Adana, 2006.

Uçar, Şahin, **Anadolu'da İslam – Bizans Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

Vasiliev, A.A., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev.: Arif Müfit Mansel), Maarif Matbaası, cilt: 1, Ankara, 1943.

Vryonis, Speros, **Problems In The History Of Byzantine Anatolia**,

<http://www.dergiler.ankara.edu.tr/>.

Yavuz, Mehmet Fatih, **Antikçağ'da Armenia**, www.haypedia.com.

Winburn, Rand, **History of the Paulician Iconoclast**, www.iconbusters.com.

